

**Miscellanea
Historico-Iuridica**

Współautorzy tomu XVIII, zeszyt 1

Adam R. Bartnicki (Uniwersytet w Białymstoku)

Katarzyna Dunaj (Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie)

Jarosław Galicki (Państwowa Wyższa Szkoła Informatyki i Przedsiębiorczości w Łomży)

Svitlana Karvatska (Yuriy Fedkovich Chernivtsi National University, Ukraina)

Grzegorz Kryszewski (Uniwersytet w Białymstoku)

Magdalena Kun-Buczko (Państwowa Wyższa Szkoła Informatyki i Przedsiębiorczości w Łomży)

Adam Lityński (Wyższa Szkoła Humanitas w Sosnowcu)

Marcin Łysko (Uniwersytet w Białymstoku)

Anna Stawarska-Rippel (Uniwersytet Śląski w Katowicach)

Mieczysława Zdanowicz (Uniwersytet w Białymstoku)

UNIwersytet w Białymstoku
WYDZIAŁ PRAWA
KATEDRA NAUK HISTORYCZNO-PRAWNYCH,
TEORII i FILOZOFII PRAWA oraz KOMPARATYSTYKI PRAWNICZEJ

Miscellanea Historico-Iuridica

Tom XVIII, zeszyt 1

Ład wersalski po 100 latach

pod redakcją
Piotra Fiedorczyka

Białystok 2019

Rada Naukowa/Scientific Board:

Soazick Kerneis (Université Paris Ouest Nanterre La Défense, France); Adam Lityński (Humanitas University, Sosnowiec, Poland); Marju Luts-Sootak (University of Tartu, Estonia); Piotr Niczyporuk (University of Białystok, Poland); Kenneth J. Pennington (The Catholic University of America, Washington, USA); Janis Pleps (University of Latvia); Anton D. Rudokvas (St. Petersburg University, Russia); Karel Schelle (Masaryk University, Brno, Czech Republic); Dariusz Szpoper (Pomeranian University in Słupsk, Poland); Charles Szymanski (Vytautas Magnus University, Kaunas, Lithuania); Jan Zabłocki (Cardinal Stefan Wyszyński University, Warsaw, Poland)

Redakcja/Editors:

Piotr Fiedorczyk (redaktor naczelny/chief editor)
Katarzyna Doliwa (zastępca redaktora naczelnego/deputy chief editor)
Bartosz Kamil Truszkowski (sekretarz/secretary)

Redaktorzy Tematyczni/Subject Editors:

Piotr Niczyporuk (prawo rzymskie/Roman Law)
Karol Łopatecki (historia prawa – średniowiecze i czasy nowożytne/history of law – medieval period and early modern times)
Marcin Łysko (historia prawa – XX wiek/history of law – 20th century)
Karol Kuźmich (historia doktryn polityczno-prawnych/history of political and legal thought)

Redakcja i korekta/Correction:

Janina Demianowicz (język polski/Polish)
Peter Foulds (język angielski/English)

Adres Redakcji/Editors' Address:

Wydział Prawa, Uniwersytet w Białymstoku,
15-213 Białystok, ul. Mickiewicza 1; tel. (fax): (+48) 85 732 70 62
e-mail: miscellanea@uwb.edu.pl; <http://www.prawo.uwb.edu.pl/miscellanea>

Recenzenci/Reviewers:

Adam Lityński, Wojciech Witkowski, Anna Stawarska-Rippel, Eduardo Cebreiros Alvarez

Projekt okładki: Teodor Worona
Skład i redakcja techniczna: Katarzyna Sakowska

© Copyright by Uniwersytet w Białymstoku, Białystok 2019

Od 2019 r. „Miscellanea Historico-Iuridica” są umieszczone w wykazie czasopism naukowych i recenzowanych materiałów z konferencji międzynarodowych wraz z przypisaną liczbą punktów (20 pkt.) prowadzonym przez Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego

Abstracts of articles published in “Miscellanea Historico-Iuridica” are available online by “The Central European Journal of Social Sciences and Humanities” (CEJSH) under: <http://cejsh.icm.edu.pl>, by Index Copernicus and by Central and Eastern European Online Library (CEEOL)

Publikacja w cenie 20,00 zł + VAT (8%) do nabycia:
15-328 Białystok, ul. Świerkowa 20B, p. 7
e-mail: ac-dw@uwb.edu.pl; tel. 85 745 71 02

ISSN 1732–9132

Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku
15-328 Białystok, ul. Świerkowa 20B
tel. (85) 745 70 59, (85) 745 71 02, (85) 745 71 20
<http://wydawnictwo.uwb.edu.pl>; e-mail: ac-dw@uwb.edu.pl

Spis treści

Katarzyna Sójka-Zielińska 1931–2019 (<i>Piotr Fiedorczyk</i>)	7
Adam Lityński	
Rozejmy i traktaty Wielkiej Wojny na Wschodzie	9
Magdalena Kun-Buczko	
Putting the war out of law. The problem of peace in international relations before and after the First World War	29
Anna Stawarska-Rippel	
Problem kodyfikacji prawa prywatnego w państwach Europy Środkowo- -Wschodniej z perspektywy stulecia	43
Jarosław Galicki	
Wokół projektu statutu Polskiego Komitetu Igrzysk Olimpijskich oraz statutu Związku Polskich Związków Sportowych-Polskiego Komitetu Olimpijskiego w początkach II Rzeczypospolitej	55
Grzegorz Kryszewski	
System rządów zgromadzenia w konstytucji Turcji z 1921 r.	71
Adam R. Bartnicki	
Geopolityczne konsekwencje traktatu wersalskiego	91
Marcin Łysko	
Ochrona praw mniejszości w II Rzeczypospolitej Polskiej w świetle postanowień tzw. małego traktatu wersalskiego z 1919 r.	109
Svitlana Karvatska	
Terminological definition of the category “Interpretation in international law”: historical transformations of the definitions and new approaches	133
Katarzyna Dunaj	
„Dyktat wersalski” i jego kontestacja w Republice Weimarskiej	153
Mieczysława Zdanowicz	
Obywatelstwo w kontekście zmian terytorialnych przyjętych w traktacie wersalskim	169
Marcin Łysko	
Kronika Katedry Filozofii i Historii Prawa (rok 2018)	181
Contents	187

Katarzyna Sójka-Zielińska 1931–2019

Była wielką damą polskiej nauki prawa. O sobie mówiła skromnie, że jest tylko starszą cechą historyków prawa.

Wspominała, że studentką prawa została przez przypadek, gdyż zabrakło dla Niej miejsca na filologii romańskiej. Rozpoczęła studia na Wydziale Prawa i Administracji UW, z którym była związana przez całe życie. Na studiach i w początkach kariery naukowej miała szczęście współpracować z wielkimi historykami prawa: Karolem Koranyim, Michałem Sczanieckim, Jakubem Sawickim, Bogusławem Leśnodorskim. W 1960 r. obroniła doktorat, w 1966 r. uzyskała habilitację, w 1974 r. została profesorem nadzwyczajnym, a w 1983 r. profesorem zwyczajnym.

Jej wybitny dorobek naukowy będzie zapewne przedmiotem wielu analiz w przyszłości. W jego ramach prace o wielkich kodyfikacjach cywilnych zajmują miejsce wyjątkowe w nauce polskiej historii prawa.

W 1968 r. broniła studentów UW prześladowanych w czasie wydarzeń marcowych. W latach 1972–1974 była prodziekanem do spraw studenckich, a w latach 1981–1986 sprawowała funkcję dyrektora Instytutu Historii Prawa. Współpracowała wtedy między innymi z wybitnymi historykami prawa z ośrodka warszawskiego: Juliuszem Bardachem, Michałem Pietrzakiem oraz z moim Mistrzem profesorem Stanisławem Russockim. Pamiętam, jak po śmierci Mistrza w 2002 r. opublikowała o Nim piękne wspomnienie w „Roczniku Towarzystwa Naukowego Warszawskiego”.

Zdawałem u Niej pierwszy egzamin na studiach prawniczych. Była to tzw. połówka z historii powszechnej państwa i prawa. W 2010 r., gdy obchodziła piękny jubileusz odnowienia doktoratu po 50 latach od jego obronienia, pytała mnie czy doczeka mojej habilitacji. W 2015 r. była recenzentem w moim postępowaniu habilitacyjnym. Twierdziła wtedy, że nie będzie już nigdy więcej recenzentem, gdyż nie ma zamiaru dostosowywać się do nonsensownych wymagań nowej procedury.

Prowadziła zajęcia także na Filii UW w Białymstoku, w latach 70. i 80. ubiegłego wieku. Wykształciła tutaj duże grono prawników. Była recenzentką doktoratu dr. hab. Marcina Łysko. Białostocki Wydział Prawa zawdzięcza jej wiele w trudnych początkach działalności.

Cześć Jej pamięci.

Piotr Fiedorczyk

Adam Lityński

Wyższa Szkoła Humanitas w Sosnowcu
e-mail: adamlityn@interia.pl

ORCID 0000-0003-0899-9130

DOI: 10.15290/mhi.2019.18.01.01

Rozejmy i traktaty Wielkiej Wojny na Wschodzie

ABSTRAKT

Pierwszym traktatem pokojowym w I wojnie światowej był separatystyczny traktat Rosji bolszewickiej z państwami centralnymi. Zawarty został 3 marca 1918 r. w Brześciu Litewskim. Już 13 listopada 1918 r. Rosja bolszewicka wypowiedziała separatystyczny traktat brzeski. Armia Czerwona ruszyła na zachód. Celem było zanieśenie rewolucji komunistycznej do Niemiec i innych krajów.

ABSTRACT

Truces and treaties of the Great War in the East

The first peace treaty in World War I was the separatist treaty between Bolshevik Russia and the Central Powers. It was concluded on March 3, 1918 in Brest Litovsk (Brześć Litewski). On November 13, 1918 Bolshevik Russia terminated the separatist Treaty of Brest-Litovsk. The Red Army started moving west. The aim was to introduce the communist revolution to Germany and other countries.

Słowa kluczowe: Rosja bolszewicka, narody, prawdziwy koniec Wielkiej Wojny

Key words: Bolshevik Russia, nations, true end of the Great War

Rok 1917: O roku ów...!

Gdyby nasz Wieszcz dożył XX stulecia, to tytuł księgi jedenastej epepei pewnie odnosiłby właśnie do roku 1917, roku który ostatecznie rozbijał w puch strukturę polityczną Europy Środkowej i Wschodniej ustabilizowaną od stu długich lat. Ale jak to z wojnami bywa, zawsze toczą się one nie tak, jak to przynajmniej znaczna część stron do wojny przystępująca sobie wyobrażała. Ta miała być krótka.

Kiedy wybuchała Wielka Wojna, między Imperium Rosyjskim a państwami centralnymi nie było nic, zaś Imperium Rosyjskie rozciągało się od Kalisza i Sosnowca po Władywostok, Kamczatkę, Cieśninę Beringa i dopiero od niedawna (1867 r.) nie sięgało dalej – na trzeci kontynent ziemskiego globu. W dekadę po „wielkim wybuchu” środkowa i wschodnia część mapy politycznej Europy niczym nie przypominała poprzedniej. Powstaje przy tym pytanie o to, kiedy Wielka Wojna się skończyła, bo wszak między Wisłą a Władywostokiem trwała jeszcze długo po rozejmie w lasku Compiègne i nawet długo po konferencji pokojowej w Wersalu. A przecież w pewnym okresie (po 3 III 1918) mogło się wydawać, że właśnie tu – na wschodzie, na gigantycznych obszarach byłego już Imperium Rosyjskiego Wielka Wojna zakończy się najszybciej; wszak w lutym i marcu 1918 r. zawarte zostały pierwsze traktaty pokojowe tej wojny. W rzeczy samej – z militarne go punktu widzenia – zarówno zachodni alianci, jak i państwa centralne już z końcem pierwszego roku działań zbrojnych w Europie spodziewali się upadku Rosji po jej koszmarnych klęskach na froncie europejskim (nie dotyczy kaukaskiego). Państwa centralne (Rzesza) zaś stale szukały nie tylko militarnych, ale i politycznych sposobów, by zawrzeć ze wschodnim gigantem na glinianych nogach separatystyczny pokój. Niemcy gotowe były to uczynić kosztem swojego sojusznika – Imperium Osmańskiego, też chorego giganta na glinianych nogach. Całkiem niespodziewanie sytuacja polityczna uległa diametralnej zmianie w wyniku rewolucji w Rosji. Wnikliwy obserwator, ale i aktywny uczestnik wydarzeń Michał Römer już we wrześniu 1916 r. pisał w swoim dzienniku: „Ta wojna światowa (...) obnażyła pierwotną dzikość i wszystkie poziome instynkty natury ludzkiej, obnażyła je w strasznej grozie rzeczywistości. Jak pojedynczy ludzie, tak narody, społeczeństwa i państwa na wojnie – stali się pospolitymi bandytami. (...) Żadne umowy, żadne zobowiązania, żadne zasady już więcej nie wiążą”¹.

Preludium: rewolucja w Rosji i rokowania brzeskie

Rewolucja lutowa 1917 r. zmiotła wszystko, co do tego czasu było w Rosji z urządzeń ustrojowych. Powstał liberalny Rząd Tymczasowy i Piotrogradzka

¹ M. Römer, *Dzienniki*, t. 3: 1916–1919, Warszawa 2018, s. 193.

Rada, ale kto władał rewolucją? „Czy ktokolwiek mógłby próbować rządzić Rosją w 1917 roku bez wiary w cuda?”². Rewolucja lutowa przyniosła m.in. zmianę nastrojów i to tak w Rosji, jak i w gabinetach rządowych. Rząd Tymczasowy pospieszył z deklaracjami dotrzymania zobowiązań sojuszniczych i kontynuowania wojny, w szczególności nie zawierania odrębnego pokoju. Osiem miesięcy Rządu Tymczasowego to jedyny w dziejach Rosji okres wolności politycznej. Rosja „nie zawdzięczała jednak tej wolności jakiemukolwiek łaadowi prawnemu, ale temu głównie, że żadna siła społeczna nie panowała nad sytuacją.”³.

Lenin w Szwajcarii dowiedział się o wydarzeniach i wraz z towarzyszami skorzystał z niemieckich pieniędzy i niemieckiej pomocy, by dotrzeć do Rosji. „Niemcy bardzo sprytnie przesłali te zjadliwe zarazki choroby, od której może paść cała Rosja, jak przewidywał Hall. Według niego był to zapewne środek skuteczniejszy od gazów trujących czy broni bakteriologicznej, gdyż środek ten stanowi zarazki nieuchwytny, atakujące nie ciało, ale mentalność i duszę ludzką. Wysłańcami okazali się Władimir Lenin, Radek, Łunaczarski i Lew Bronstein-Trocki.”⁴ – po latach pisał we wspomnieniach Mieczysław Jałowiecki, litewsko-rosyjsko-polski arystokrata i aktywny uczestnik wydarzeń.

W warunkach pełnej anarchii zdyscyplinowani i dobrze przygotowani bolszewicy z łatwością zdobyli w stolicy władzę. Dokonali przewrotu z hasłami społecznymi, ale od pierwszych tygodni przyszło im zmierzyć się przede wszystkim z problemami narodowymi, które narastały z lawinową szybkością głównie jako skutek tłumionych, a narastających od XIX stulecia nacjonalizmów. Lenin zaś nie dopuszczał myśli o oderwaniu się od Rosji narodów nierosyjskich; nie uważał za możliwe, by Rosja rozpadła się⁵.

Rosja, niezależnie od tego kto sprawował rządu, od 1917 r. nie była w stanie prowadzić wojny światowej. Rozumiał to dobrze Lenin. Już 26/13 XI 1917 r. sowiecki rząd – Rada Komisarzy Ludowych [RKL], (komisarz Mikołaj Krylenko) drogą radiową zapytała gen. Ericha Ludendorffa czy strona niemiecka byłaby skłonna niezwłocznie podjąć rozmowy pokojowe; równie niezwłoczna była – po uzyskaniu akceptacji urzędu kanclerskiego – odpowiedź. 2 grudnia delegacja sowiecka z Adolfem Joffe na czele przekroczyła linię frontu i nazajutrz w Brześciu Litewskim rozpoczęły się rokowania, najpierw w kwestii zawieszenia broni. 15/2 XII 1917 r. wojskowi przedstawiciele armii niemieckiej, austro-węgierskiej, bułgarskiej i tureckiej podpisali rozejm, który wchodził w życie 17 XII w południe na całym europejskim froncie wschodnim oraz na froncie kaukaskim. W trzy dni później rozpoczęto rokowania pokojowe, którym

² To podobno idea księcia Lwowa. O. Figes, *Tragedia narodu. Rewolucja rosyjska 1891–1924*, tłum. B. Hrycak, Wrocław 2009, s. 377.

³ L. Kołakowski, *Główne nurty marksizmu. Powstanie, rozwój, rozkład*, Londyn 1988, s. 746.

⁴ M. Jałowiecki, *Na skraju Imperium i inne wspomnienia*, Warszawa 2017, s. 329.

⁵ M. Waldenberg, *Kwestie narodowe w Europie Środkowo-Wschodniej. Dzieje. Idee*, Warszawa 1992, s. 251.

od 9 I 1918 r. w delegacji radzieckiej przewodził Lew Trocki. Od początku delegacja sowiecka usiłowała uczynić stół rokowań stołem agitacji rewolucyjnej: na wstępie Joffe w długim wystąpieniu zażądał pokoju bez aneksji i odszkodowań, a więc wycofania wojsk z zajętych w czasie wojny terytoriów. Dla formalnego uzyskania kompromisu strony zgodziły się na to kryterium pod warunkiem, iż państwa zachodnie przyjmą takie same zasady. Strona niemiecka oświadczyła też, że Niemcy nie zamierzają dokonywać aneksji przemocą, ale jeżeli jakieś narody dawnego Imperium Rosyjskiego zechcą się przyłączyć do Rzeszy lub innego państwa, to nie będzie to wszak aneksją⁶.

Warto pamiętać, że natychmiast po abdykacji cara na Ukrainie silnie wystąpił ruch narodowy⁷, utworzone zostały narodowe władze – Ukraińska Centralna Rada – które wyrażały ambicje niezależności co najmniej w formie najpierw autonomii, a następnie równorzędnego sfederowania z Rosją; niekiedy wśród polityków pojawiały się głosy żądające pełnej suwerenności. Ukraina w części pod panowaniem rosyjskim była najbardziej gigantycznym spichlerzem żywnościowym. Ponadto przez Ukrainę rozciągała się linia frontu liczącego ponad sześćset kilometrów⁸. Rewolucja październikowa w Piotrogradzie wydała na świat momentalnie *Dekret o pokoju*⁹, a wkrótce (15/2 XI 1917) *Deklarację praw narodów Rosji*¹⁰. Oba te dokumenty mogły wzbudzić nadzieję dla realizacji narodowych aspiracji Ukraińców. Toteż już w pięć dni później (20/7 XI 1917) Centralna Rada, w *III uniwersale*, proklamowała powstanie niezależnej Ukraiń-

⁶ J. Pajewski, „Mitteleuropa”. *Studia z dziejów imperializmu niemieckiego w dobie I wojny światowej*, Poznań 1959, s. 286.

⁷ W swoim dzienniku, pod datą 2 XII 1917 r., Michał Römer zapisał swoje refleksje tymi słowami: „Ale Ukraina! Była tak zasymilowana, tak się nieznacznie różniąca od powszechności rosyjskiej. Ukrainizm był w Rosji raczej prowincjonalizmem niż odrębną sprawą narodową. Poza małą garstką patriotów-separatystów zdawało się, że Ukraińców w znaczeniu narodowym w Rosji nie ma i że w każdym razie masa ludowa Ukrainy jest zupełnie na hasła ukraińskie obojętna. Tymczasem w ostatnim roku, już po marcowy przewrocie państwowym w Rosji, sprawa ukraińska wybuchła z taką siłą i tak wielkimi krokami dążyć zaczęła do własnego bytu państwowego, że było to po prostu zdumiewające. (...) Dziś oto Ukraina staje się już państwem, i to państwem o wielkich wymiarach, z którym się trzeba będzie liczyć. Szczęść Boże, piękna Ukraino! Czy też obudzi się wreszcie za innymi i biedna, znękana, spóźniona Białoruś? Taka zawsze senna, bierna, a słodka!” M. Römer, op. cit., t. 3, s. 525.

⁸ В. Голубко, *Армія Української Народної республіки 1917–1918. Утворення та боротьба за державу*, Львів 1997, s. 24, passim; W. Hołubko, A. Lityński, *Na gruzach imperium. Ukraina po upadku cesarstwa rosyjskiego: od rewolucji lutowej 1917 do traktatu brzeskiego 1918*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2017, z. 1, s. 89-90.

⁹ *История советской конституции. Сборник документов. 1917–1957*, Издательство Академии Наук СССР, Москва 1957, s. 9-11; *История советской конституции (в документах) 1917–1956*, Государственное издательство юридической литературы, Москва 1957, s. 44-47. Są publikacje w języku polskim, ostatnio m.in. w: *Powszechna historia ustroju. Wybór źródeł*, wyd. A. Bereza, A. Fermus-Bobowiec, Wiesław P. Tekely, W. Witkowski, Warszawa 2015, s. 494-496.

¹⁰ *История советской конституции. Сборник документов. 1917–1957...*, s. 19-20; *История советской конституции (в документах) 1917–1956...*, s. 57-58; *Powszechna historia ustroju. Wybór źródeł...*, s. 498-499.

skiej Republiki Ludowej [URL] w federacyjnym związku z Rosją¹¹. Bolszewicki zamach stanu w Piotrogradzie wywołał postępującą aktywizację bolszewików na terenie całej Ukrainy. Bolszewicy utrzymali się w Charkowie (gdzie proklamowali 24/25 XII 1917 Ukraińską Ludową Republikę Radziecką), w miastach Zagłębia Donieckiego i niektórych innych¹².

W styczniu 1918 r. na wieść o ograniczeniu spożycia zwłaszcza mąki oraz podwyżce cen tytoniu przez całe Austro-Węgry przetoczyła się duża fala strajków i manifestacji. Ledwie udało się protesty w monarchii c.k. załagodzić, a potężna fala (ponad milion ludzi) groźnych strajków objęła wszystkie duże miasta Rzeszy; w Berlinie ogłoszono stan oblężenia i wprowadzono sądy wojenne i to dopiero strajk złamało¹³. W końcowym okresie wojny w tych krajach po prostu głodowano. Od czasu strajków styczniowych 1918 r. władze państw centralnych obawiały się także widma rewolucji u siebie. Tymczasem w Brześciu bolszewicy przeciągali negocjacje i wiele wskazywało, iż układu nie zechcą podpisać. Tego rodzaju manewry dawały stronie rosyjskiej sytuację względnie zgrabną: działania wojenne się nie toczyły, ale pokoju separatystycznego łamiącego układy z Ententą nie zawierali. Zwolennikiem takiej koncepcji był zwłaszcza przewodniczący delegacji sowieckiej – Trocki, który oficjalnie oświadczył (10 II 1918 r.), że strona rosyjska wprawdzie nie podpisze traktatu, ale stan wojny z państwami centralnymi uważa za zakończony¹⁴. Łącznie tu leżą przyczyny dopuszczenia delegacji URL do obrad w Brześciu, chociaż jej władze kontrolowały już tylko niewielką część terytorium kraju, gdzie coraz silniejsi byli bolszewicy. Była to więc forma nacisku na Rosjan, a ponadto strona niemiecka – po wahaniach (umiarokowani politycy w Berlinie i „jastrzębie” wojskowi) – zdecydowała się wykorzystać sytuację celem opanowania całej Ukrainy oraz zajęcia Estonii.

Traktat brzeski z Ukrainą

Dla możliwości zawarcia traktatu międzynarodowego Ukraina musiała przestać pozostawać w jakimkolwiek związku państwowym z Rosją, toteż tuż przed ewakuacją z Kijowa Centralna Rada 22/9 I 1918 r. proklamowała Ukraińską Republikę Ludową niezależnym i suwerennym państwem; URL została uznana przez państwa centralne i ich sojuszników Turcję oraz Bułgarię, a 9 II 1918 r. zawarła z nimi traktat pokojowy. Traktat nazwano „chlebowym”, ponieważ Ukraina zobowiązywała się dostarczać ogromne ilości płodów rolnych i żywności.

¹¹ *Історія держави і права України, Академічний курс*, t. 1-2, red. В.Й. Тацій, А.Й. Порожин, Київ 2000, s. 50; zob. też E. Zieliński, *System konstytucyjny Ukrainy*, Warszawa 2007, s. 10.

¹² И. А. Исаев, *История государства и права России. 4-е издание*, Москва 2016.

¹³ J. Pajewski, op. cit., s. 290-291.

¹⁴ Zob. dość mętne wywody Trockiego [w:] L. Trocki, *Moje życie. Próba autobiografii*, tłum. J. Barski i S. Łukomski, Warszawa 1930, reprint Warszawa 1990, s. 424 i nast.

W zamian państwa centralne wzięły Ukrainę pod parasol ochronny przed bolszewikami, ale w istocie kraj okupowały; niemieccy sojusznicy. wprowadzili na jej terytorium prawie 450-tysięczny kontyngent wojskowy. Utworzono niemiecką straż graniczną wymierzoną przeciwko Rosji, chociaż granica z Rosją miała być dokładnie wytyczona w przyszłości. Granica z Austro-Węgrami miała pozostać na Zbruczu, ale poczyniono na rzecz Ukraińskiej Republiki Ludowej koncesje terytorialne.

W tajnym protokole do traktatu państwa centralne godziły się na włączenie Chełmszczyzny i Podlasia do Ukrainy, zaś Austro-Węgry wyrażały zgodę na połączenie w jeden kraj koronny Galicji Wschodniej i Bukowiny oraz na utworzenie autonomicznej prowincji ukraińskiej; oczywiście w ramach Austrii, bo przecież umawiające się strony liczyły na zwycięstwo państw centralnych w wojnie światowej. Zarówno sprawa oderwania Chełmszczyzny, jak i – ujawniony w maju 1918 r. - tajny traktat dotyczący ukraińskiej autonomii w Galicji Wschodniej, wywołały takie wrzenie i manifestacje oraz udany strajk powszechny ludności polskiej, że Austro-Węgry wycofały się z ustaleń tajnego protokołu unieważniając go. Ignacy Daszyński pisał w pamiętniku: „Dnia 9 lutego 1918 roku zawarły Niemcy i Austro-Węgry z «Ukraińską Republiką Ludową» traktat w Brześciu, przyznający znaczne obszary ziemi polskiej Ukrainie, aby ją zrobić w przyszłości współniczką państwa niemieckiego przeciwko Polsce. (...) Wobec tej zbrodni zakopiał wreszcie gniew narodu (...)”. Daszyński cytował swój tekst napisany i przyjęty przez Koło Polskie w Radzie Państwa: „Układ brzeski, zrodzony z ducha niemieckiego militarizmu i bezsilnej obłudy dawnej dyplomacji austriackiej, ma młodą republikę ukraińską za pomocą zbrodni popełnionej wspólnie na narodzie polskim bez wojny przyłączyć do mocarstw centralnych i wytworzyć między Polakami i Ukraińcami ustawiczne źródło walki bratobójczej. (...) akt Austrii uniemożliwia dotychczasową politykę polską w państwie. (...) pierwszy układ pokojowy zapowiada im [Polakom – A.L.] nowe wojny”¹⁵.

Na arenie międzynarodowej URL stała się w efekcie postrzegana jako wróg Ententy, co musiało mieć skutki po porażce państw centralnych w wojnie: URL znalazła się w izolacji dyplomatycznej. Uznanie URL przez Sowieców miało oczywiście znaczenie kartki papieru. Ukraińcy zaangażowali się w konflikt z Rumunią o Mołdawię (Besarabię), a Rumunia to wszak koalicjant Ententy¹⁶, wyęźłali także swoje siły w walce z Polską o Galicję Wschodnią i Wołyń, a kiedy w kwietniu 1919 r. Armia Czerwona dotarła do Zbrucza, państwa Ententy upoważniły (25 VI 1919) Polskę do zajęcia Galicji Wschodniej po rzekę Zbrucz.

¹⁵ I. Daszyński, *Pamiętniki*, t. 2, Warszawa 1957, s. 295-297.

¹⁶ Rumunia, koalicjant Ententy, miała po wojnie otrzymać Besarabię jako rekompensatę za południową Dobrudżę. W końcu w Mołdawii zwyciężyła opcja pełnej integracji z Rumunią (XII 1918), co zostało uznane w traktacie pokojowym z Rumunią (7 V 1918) i w traktacie z Sévres (10 VIII 1920) oraz co uznały państwa Ententy (19 V 1922).

Traktat brzeski z Rosją

Wynegocjowana w Brześciu wersja traktatu stanowiła, iż Rosja zrzeka się zwierzchnictwa nad terenami położonymi na zachód od linii zaczynającej się nad Zatoką Ryską (z pozostawieniem Rygi na zachód od tej linii) i biegnącej dalej wzdłuż Dźwiny, następnie na wschód od Wilna, wzdłuż Niemna i dalej na południe do Rokitna. Skutkiem odmowy przez stronę rosyjską podpisania wynegocjowanego traktatu i braku odpowiedzi na niemieckie ultimatum było wznowienie (18 II 1918) ofensywy wojsk państw centralnych przy całkowitym braku oporu resztek wojsk rosyjskich („armia nie chce walczyć i nikt jej nie zdoła do tego zmusić” (...) „nasze wojska po prostu uciekały”)¹⁷. „Żeby ostatecznie utrwalić władzę radziecką, trzeba było położyć kres wojnie”¹⁸. Nowe warunki niemieckie były jeszcze trudniejsze niż przed zerwaniem rozmów, bo m.in. obejmowały żądanie oddania także terenów zajętych po wznowieniu działań wojennych 18 II 1918 r. Rosja zrzekła się Polski, Litwy, Łotwy, Estonii, Finlandii, Białorusi i Ukrainy, które miały przejść pod kontrolę Niemiec; w Europie linia graniczna miała bieć od Zatoki Fińskiej do Rostowa nad Donem. Na Zakaukaziu Rosja miała wycofać wojska z okręgów Ardahan, Kars i Batumi, co w praktyce miało być oddaniem tych terenów na rzecz Turcji. Łącznie było to ok. 1 mln km². Nadto Rosja miała przeprowadzić demobilizację oraz uznać traktat państw centralnych z Ukrainą. Lenin – mimo ogromnych oporów w łonie KC partii¹⁹ – swoim autorytetem wśród towarzyszy doprowadził do zawarcia (3 III 1918) pokoju tzw. brzeskiego i jego ratyfikacji.

Rosja oraz Niemcy zawarły 27 sierpnia 1918 r. w Berlinie²⁰ porozumienie uzupełniające traktat brzeski. Zapadły tam ważne decyzje tak o charakterze polityczno-ustrojowym, jak też finansowe. Rosja zrzekła się zwierzchnictwa nad Estonią oraz Inflantami (art. 7); wyraziła zgodę (art. 13) na uznanie przez Niemcy niepodległości Gruzji (która już wcześniej znalazła się pod faktycznym protektorem Niemiec), zaś Niemcy zobowiązały się nie popierać agresywnych akcji tureckich na Kaukazie oraz nie popierać stanowienia odrębnych organizmów

¹⁷ W. Lenin, *Dzieła wszystkie*, t. 35, Warszawa 1988, s. 359, 371.

¹⁸ *Historia wszechzwiązkowej komunistycznej partii (bolszewików). Krótki kurs*. Warszawa 1948, s. 243.

¹⁹ W. Lenin, *Dzieła wszystkie*, t. 36, Warszawa 1988, s. 90-118; zob. też M. Malia, *O rewolucji rosyjskiej. Wykłady paryskie*, z przedmową A. Besançon, tłum. Ł. Maślanka, Warszawa 2017, s. 186.

²⁰ *Русско-германский добавочный договор к Мирному договору между Россией, с одной стороны, и Германией, Австро-Венгрией, Болгарией и Турцией – с другой, 27 августа 1918 г.*, https://histdoc.net/history/ru/dobavochnyi_dogovor_1918.htm, 5 IV 2018; *Документы внешней политики СССР*, Т. 1. (7 ноября 1917–31 декабря 1918 г.) – Москва 1959, № 319; Supplementary treaty (text in German and English) to the Treaty of Peace between Russia and the Central Powers. Signed at Berlin, 27 August, 1918 w: https://histdoc.net/history/events_of_1918.html (27.07.2018); Texts of the Russian “Peace” (with Maps). Confidential For Official Use Only, Washington Government Printing Office 1918, <https://searchworks.stanford.edu/view/3056305> (06.05.2019).

państwowych na terenie Rosji (art. 4). Nadto Rosja odstępowała $\frac{1}{4}$ wydobycia ropy bakijskiej, jak też zobowiązała się wypłacić Niemcom ogromną wówczas sumę 6 miliardów marek za mienie wywłaszczone lub zniszczone obywatele niemieckich w Rosji. Porozumienie uzupełniające było wówczas spektakularnie największym sukcesem imperializmu niemieckiego: m.in. dla Niemiec stworzyło nieskrępowaną możliwość budowania niemieckiego państwa bałtyckiego²¹ z terenów Estonii, Łotwy i Litwy. Faktycznie znaczenie porozumienia sierpniowego było niewielkie, gdyż wojna już się kończyła nie po myśli Niemiec i „czzerwona” Rosja wkrótce ogłosi traktat brzeski za nie obowiązujący.

Komentując skutki polityczne traktatu brzeskiego Michał Römer w swoim dzienniku już 4 marca 1918 r. zapisał z cechującą go polityczną przenikliwością: „Wielka nowina: pokój z Rosją podpisany.(...) Rosja nadal wojować nie jest w stanie, ale w stosunku do zagadnień na Wschodzie, do całego imperium okupowanego, do wszystkich tych tworów państwowych, które się na tych bezmiarach wschodniej Europy od Oceanu Lodowatego aż po Morze Czarne wykluwają jak pisklęta z jaja wojny, pokój ten nic jeszcze nie ustala i nic nie rozwiązuje. Wszystko tu pozostaje po dawnemu *in statu nascendi*, nieokreślone i fermentujące, pod ciężką nadal łapą okupacji niemieckiej, pod niemiecką wolą, której pazury boleśnie wbijają się w ciało tych ludów, a apetyty tchną wciąż groźbą wszelkich możliwości”²².

Warto zauważyć, że w wyniku traktatu brzeskiego (art. 8) znajdujący się na terytorium podległym władzy rosyjskiej jeńcy armii państw centralnych powinni stać się wolni²³. Miało to istotne znaczenie m.in. przy tworzeniu Korpusu Czechosłowackiego, który odegrał ważną rolę w toku rosyjskiej wojny wewnętrznej.

Traktat brzeski z Rosją stanowił, iż Rosja ma wycofać swoje wojska nie tylko z terenów Imperium Osmańskiego zajętych w czasie wojny, lecz także z okręgów Kars, Ardahan i Batumi, które zostały oderwane od Turcji i przyłączone do Rosji na mocy postanowień kongresu berlińskiego z 1878 r. Enver Pasza przedwcześnie wydał wojskom rozkaz wymarszu i zajęcia wspomnianych terytoriów. Nadto pokój brzeski na Kaukazie dawał Imperium Osmańskiemu praktycznie wolną rękę w ułożeniu miejscowych stosunków polityczno-ustrojowych²⁴. Marsz wojsk

²¹ Bliżej zob. zwłaszcza J. Pajewski, op. cit., s. 304, passim; T. Paluszyński, *Walka o niepodległość Łotwy 1914–1921*, Warszawa 1999, s. 101; I. Kolendo, *Łotwa. Zarys dziejów narodu i państwa. Od czasów najdawniejszych do początku XXI wieku*. Łódź 2014, s. 101; zob. też W. Borodziej, M. Górny, *Nasza wojna*, t. 2: *Narody 1917–1923*, Warszawa 2018, s. 98–103.

²² M. Römer, op. cit., s. 553–554.

²³ Szacuje się, że w marcu 1918 r. było ok. 170 tys. jeńców niemieckich i ok. 2 100 tys. jeńców armii austro-węgierskiej. D. Radziwiłłowicz, *Rola Korpusu Czechosłowackiego w wojnie domowej w Rosji*, „Przegląd Wschodnioeuropejski” 2010, z. 1, s. 120.

²⁴ Art. 4 traktatu z 3 marca 1917 r. pomiędzy Niemcami, Austro-Węgrami, Bułgarią i Turcją z jednej strony a Rosją z drugiej strony: „Rosja zrobi wszystko ze swej strony, by zapewnić natychmiastową ewakuację prowincji wschodniej Anatolii i jej pełnoprawnego powrotu do Turcji. Dystrykty

tureckich na Zakaukaziu skutkował tym, iż 20 września 1918 r. rząd radziecki oświadczył, że traktat brzeski w części odnoszącej się do Turcji uważa za nieobowiązujący²⁵. W stosunku do zdruzgotanego już Imperium Osmańskiego nawet bardzo słaba Rosja mogła sobie na taki ruch pozwolić. Dla Turcji to był już koniec wojny: upadł rząd młodoturecki, a 30 października 1918 r. Turcja podpisała rozejm w Mudros²⁶. Ujęty w rozejmie z Mudros²⁷, a potem w traktacie z Sèvres²⁸ rozbiór Imperium Osmańskiego planowany był i zrealizowany miał

Erdehan, Kars i Batumi zostaną w podobny sposób i bezzwłocznie opuszczone przez rosyjskie wojska. Rosja nie będzie się wtrącać w reorganizację narodowych i międzynarodowych stosunków tych dystryktów, ale pozostawi ludności tych dystryktów sprawę przeprowadzenia tej reorganizacji w zgodzie z sąsiadującymi Państwami, w szczególności z Turcją.” <http://tnke.home.pl/armianiemiecka/Dokument/1918b.htm> (28.10.2017). Zob. też bliżej na ten temat W. Materski, *Georgia rediviva. Republika Gruzińska w stosunkach międzynarodowych 1918–1921*, Warszawa 1994, s. 40–41; P. Olszewski, *Polityka bolszewików wobec niepodległej Gruzji w latach 1918–1921*, „Dzieje Najnowsze” 1997, t. 29, z. 3, s. 29–30; idem, *Uwarunkowania historyczne i dzieje nowożytnego regionu na tle europejskim*, [w:] *Wprowadzenie do studiów wschodnioeuropejskich*, t. 4: *Armenia, Azerbejdżan, Gruzja*, red. M. Korzeniowski, D. Tarasiuk, K. Latawiec, Lublin 2013, s. 52; idem, *Polityka Ententy wobec Zakaukazia 1918–1921 (Zarys problematyki)*, „Acta Universitatis Lodzensis, Folia Historica” t. 59, 1997, s. 25; także A. Lityński, *Między „białym” a „czerwonym” imperium. Narody w Rosji 1917–1922*, Sosnowiec 2019, s. 36.

25 J. Pajewski, op. cit., s. 393–394; J. Reychman, *Historia Turcji*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1973, s. 288; P. Olszewski, *Polityka bolszewików...*, t. 29, z. 3, s. 10; zob. też W. Morawski, S. Szawłowska, *Wojny rosyjsko-tureckie...*, s. 186.

26 *German History in Documents and Images. Mudros Agreement: Armistice with Turkey (October 30, 1918)*, t. 6, Weimar 1918/19–1933.

27 Podyktowane Turkom na brytyjskim okręcie wojennym w Mudros warunki rozejmowe były nie tylko twarde, lecz wręcz druzgocące. Natomiast w obszarze Zakaukazia było zupełnie inaczej: wojska tureckie miały wycofać się do linii granicznej z 1914 r., a więc bez strat terytorialnych. Był to jednak na razie tylko rozejm. Zwycięscy kapitaliści przystąpili do dzielenia łupów: dwa dni po zawarciu rozejmu z Niemcami (13 XI 1918) wojska brytyjskie opanowały cieśniny czarnomorskie i wkroczyły do Stambułu; w kilka miesięcy później wojska greckie wylądowały w Izmirze (z zamiarem stworzenia drogą faktów dokonanych Wielkiej Grecji), zaś włoskie w południowej Anatolii. Anglicy z Francuzami ścigali się w zajmowaniu południowych terenów byłego imperium: m.in. Iraku, Palestyny, Syrii, krajów arabskich. Zgodnie z wizją Wilsona miała powstać Wielka Armenia (w planach było przyznanie jej sześciu prowincji byłej Turcji); powstać miał także autonomiczny, a w przyszłości prawdopodobnie niepodległy Kurdystan. *Historia Kurdystanu*, na portalu przedstawicielstwa w Polsce Rządu Regionalnego Kurdystanu, <http://poland.gov.krd/about-kurdistan/history-of-kurdistan/?lang=pl> (08.01.2018). O pracach dużego zespołu dla przygotowania 14 punktów Wilsona zob. szczegółowo A. Mania, *Europa Środkowa w celach polityki USA w latach I wojny światowej. 14 punktów prezydenta Wilsona*, [w:] *Państwa europejskie na drodze do niepodległości (w drugiej połowie XIX i XX wieku). Studia ofiarowane Profesorowi Marianowi Zgórniakowi*, red. I. Stawowy-Kafka, W. Rojek, Kraków 1903, s. 159–176.

28 Jak wiadomo, 10 sierpnia 1920 r. w Sèvres pod Paryżem przedłożono Turcji warunki traktatu pokojowego; przedstawiciele tureccy go sygnowali. Na jego mocy Turcja miała utracić trzy czwarte swojego dotychczasowego terytorium. Wielka Brytania otrzymywała jako terytorium mandatowe Arabię, Mezopotamię, Palestynę oraz Mosul; Francja mandaty nad Syrią oraz Cylicją; Grecja miała otrzymać Trację Wschodnią z Półwyspem Gallipoli oraz Smyrnę (Izmir), w której po pięciu latach miał odbyć się plebiscyt; Włochom miał przypaść ogromny obszar południowo-wschodniej Anatolii od Adalii (Antalya) do Konyi; na południu miał powstać Kurdystan cieszący się autonomią, a na wschodzie niepodległa Wielka Armenia, której ostateczne granice miały być poddane pod arbitraż

być bez udziału Rosji bolszewickiej, ale przez państwa „imperialistyczne”, które dla „czerwonej” Rosji były wrogami. Lenin (VI 1920) pisał: „traktat wersalski sławetnych demokracji zachodnich jest jeszcze okrutniejszym i podlegszym aktem przemocy w stosunku do narodów słabych niż brzeski traktat niemieckich junkrów i kajzera.”²⁹ Twórcy systemu wersalskiego byli wrogami tak dla Turcji, jak i dla „czerwonej” Rosji.

Po listopadzie 1918 r.: dalszy ciąg Wielkiej Wojny w Europie

Po listopadzie 1918 r. zwycięzcy zachodni alianci zawarli z pokonanymi imperiami najpierw rozejmy³⁰, a potem negocjowali traktaty³¹. Wśród zwycięzców nie było oczywiście Rosji. Natomiast już w 48 godzin po podpisaniu rozejmu zachodnich aliantów z Niemcami bolszewicy wypowiedzieli traktat brzeski³² i wkrótce ruszyli na zachód w imperialnym pochodzie.

Był to czas, gdy bolszewicy absolutnie wierzyli w bliskość rewolucji proletariackiej stopniowo we wszystkich krajach kapitalistycznych, z Niemcami w pierwszej kolejności. Banalne było, że rewolucji trzeba pomóc, toteż zainteresowanie bolszewików skupiło się na tym właśnie kierunku uderzenia. Zyskały na tym narody i kraje północno-wschodniej Europy. Miały one nadto to szczęście, że po 18 lutego 1918 r. wszystkie znalazły się najpierw w zasięgu wojsk niemieckich, zaś później w wyniku traktatu brzeskiego i protokołu uzupełniającego (27 VIII 1918) w politycznej strefie wpływów niemieckich, a traktat wersalski wykazał elastyczność w sprawie wycofania wojsk niemieckich z Ober-Ostu. W dodatku Niemcy w Berlinie i Niemcy bałtyccy zamierzali związać Nadbałtykę z Rzeszą. Na mocy zaś tajnej konwencji brytyjsko-francuskiej (23 XII 1917,

---

prezydenta USA Wilsona. Ciesniny planowano zdemilitaryzować i zapewnić swobodną żeglugę. Tylko Rosja – oczywiście – nie miała nic otrzymać, a przecież na początku wojny carska Rosja z poważnymi szansami reflektowała na Stambuł. Zbrodniarze mieli zostać osądzeni. Ponadto Turcja miała utrzymywać armię nie większą niż 50 tys. żołnierzy, miała wydać aliantom niemal całą flotę; zlikwidować fortyfikacje w cieśninach. The Treaty of Sèvres, 1920 (from: *The Treaties of Peace 1919–1923*, t. 2, Carnegie Endowment for International Peace, New York, 1924.) WWI Document Archive > Conventions and Treaties > Peace Treaty of Sèvres > Section I, Articles 1–260, [w:] https://wwi.lib.byu.edu/index.php/Section_I_Articles_1_-_260 (29.10.2017); zob. też J. Reychnan, *Historia Turcji*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1973, s. 291–292; M. Bankowicz, [w:] *Historia polityczna świata XX wieku. 1901–1945*, red. M. Bankowicz, Kraków 2004, s. 149; M. Tanty, *Balkany w XX wieku. Dzieje polityczne*, Warszawa 2003, s. 124.

²⁹ W. Lenin, *Dzieła wybrane*, t. 2, Warszawa 1949, s. 771 (szkic też na II Kongres Międzynarodówki Komunistycznej).

³⁰ Najpierw z Bułgarią (29 IX 1918), potem z Imperium Osmańskim (30 X 1918); z Austro-Węgrami (4 XI 1918); z Niemcami 11 XI 1918.

³¹ 28 czerwca 1919 r. z Niemcami w Paryżu; 10 września 1919 r. z Austrią w Saint-Germain; 27 listopada 1919 r. z Bułgarią w Neuilly; 20 czerwca 1920 r. z Węgrami w Trianon; 10 sierpnia 1920 r. z Turcją w Sèvres. (Zmieniono go częściowo w Lozannie w 1923)

³² *История советской конституции (в документах) 1917–1956...*, s. 166–167.

Clemenceau-Milner)³³ kraje nadbałtyckie znalazły się w brytyjskiej strefie wpływów obszaru byłej Rosji i w rezultacie na Bałtyk wpłynęła i u wybrzeży wspomnianych krajów krążyła i cumowała silna marynarka brytyjska, dostarczająca także zaopatrzenie wojskowym walczącym o swoją niepodległość narodom. Prześledźmy błyskawicznie wydarzenia.

Niepodległość **Finlandii** jako republiki proklamował parlament fiński 6 XII 1917 r., a już na początku 1918 r. uznały to sowiecka Rosja³⁴, Niemcy, Francja, wkrótce inne kraje. Niezwłoczne uznanie niepodległości Finlandii przez „czerwoną” Rosję było spełnieniem kategorycznego żądania niemieckiego w czasie rokowań brzeskich. Próba komunistycznego przewrotu została zlikwidowana przez siły gen. Carla Mannerheima przy pomocy wojska niemieckiego. 14 X 1920 – gdy bolszewicy byli w beładnym odwrocie w wojnie z Polską – zawarto sowiecko-fiński traktat pokojowy³⁵. **Estończycy** proklamowali niepodległość 23–24 II 1918, zaś wojska sowieckie zaatakowały Estonię już 22 XI 1918, a Rada Komisarzy Ludowych uznała (7 XII 1918) niezawisłość (независимость) Estońskiej Radzieckiej Republiki³⁶. Po ciężkiej wojnie – przy wspomaganii przez flotę brytyjską – zawarty został (2 II 1920) sowiecko-estoński traktat pokojowy³⁷. Analogicznie działo się na **Łotwie**, która ogłosiła niepodległość już 18 XI 1918, miesiąc później na bagnietach Armii Czerwonej ogłoszono ustanowienie władzy radzieckiej na Łotwie³⁸, RKL uznała независимость Radzieckiej Republiki Łotwy³⁹, a w 3 dni później Wszechrosyjski Centralny Komitet Wykonawczy [WCKW] ogłosił łącznie uznanie radzieckich republik Estonii, Łotwy i Litwy⁴⁰. Siłami niemieckimi oraz wspólnym uderzeniem wojsk łotewskich i polskich wyparto bolszewików. Zawarto rozejm (I 1920), a następnie (11 VIII 1920) traktat pokojowy⁴¹. **Litwa** rzeczywiście próbowała schronić się

33 W. Pobóg-Malinowski, *Najnowsza historia polityczna Polski*, t. 2: 1914–1939, Londyn 1956, s. 99.

34 Rada Komisarzy Ludowych podjęła stosowną uchwałę 18/31.12.1917 r.; uchwała zatwierdzona została przez WCKW 4.1.1918 r. (22.12.1917 r.). Zob. *История советской конституции. Сборник документов. 1917–1957...*, s. 36; zob. też *История советской конституции (в документах) 1917–1956...*, s. 91.

35 *Мирный договор между Российской Социалистической Федеративной Советской Республикой и Финляндской Республикой*. Собрание узаконений и распоряжений правительства за 1921 г. № 71 от 1 декабря 1921 г. № 573, <http://istmat.info/node/46847> (06.05.2019).

36 Zob. *История советской конституции. Сборник документов 1917–1957...*, s. 94–96.

37 *Мирный договор между Россией и Эстонией*. Собрание узаконений и распоряжений правительства за 1920 г., № 7 от 9 февраля 1920 г., № 44, <http://istmat.info/node/40940> (06.05.2019).

38 *Манифест Советского правительства Латвии*, [w:] *История советской конституции. Сборник документов 1917–1957...*, s. 99–101.

39 *История советской конституции. Сборник документов. 1917–1957...*, s. 102.

40 *Ibidem*, s. 103.

41 *Мирный договор между Россией и Латвией*. Собрание узаконений и распоряжений правительства за 1920 г., № 95 от 18 декабря 1920 г., № 514. <http://istmat.info/node/42837> (06.05.2019).

pod protektorat Niemiec, o co Rzesza się starała. Wspomniany M. Jałowiecki m.in. pisał: „Litwę zaś przedstawiano [Niemcy – A.L.] nam jako jedyną bezpieczną wyspę wśród rozszalałego morza, Litwę zabezpieczoną potężnym puklerzem niemieckim”⁴². Jednak nie przeszkodziło to bolszewikom w zastosowaniu swojego szablonu postępowania także na Litwie: 22 XII 1918 r. RKL uznała niezależność Radzieckiej Republiki Litewskiej, co potwierdził WCKW⁴³, ale już wkrótce proklamowano (27 II 1919) utworzenie Radzieckiej Socjalistycznej Republiki Litwy i Białorusi. Wiosną i w lecie 1919 r. wojsko polskie opanowało Wileńszczyznę i Mińsk; władza sowiecka na Litwie i Białousi przestała istnieć. Kiedy wojska sowieckie były pod Warszawą, zapadła w Moskwie decyzja i proklamowana została (1 VIII 1920) Białoruska Socjalistyczna Republika Radziecka⁴⁴. Pomysł wspólnej sowieckiej republiki litewsko-białoruskiej ostatecznie zarzucono. Dalsze losy Białorusi były wynikiem wojny sowiecko-polskiej i traktatu ryskiego⁴⁵.

W toku letniej 1920 r. ofensywy sowieckiej przeciw Polsce (12 VII 1920) w Moskwie została podpisana sowiecko-litewska umowa⁴⁶; nazwaną ją traktatem pokojowym⁴⁷. W tajnych załącznikach **Litwa** wyrażała zgodę na wkroczenie Armii Czerwonej na terytorium Litwy i pozostawanie tam przez czas bliżej niesprecyzowany⁴⁸. „Kiedy tylko Litwini wyczuli, że Armia Czerwona odnosi zupełnie wyraźne powodzenia, ich stanowisko neutralne natychmiast zmieniło się na wrogie w stosunku do Polski. Oddziały litewskie uderzyły na polskie siły (...). Szybki ruch oskrzydłający korpusu konnego i pomoc wojska litewskiego odcięły północnej armii polskiej linię odwrotu (...)” – pisał Michaił Tuchaczewski⁴⁹. Komunistyczny przewrót na Litwie był już przygotowany, ale nie zdążono go zrealizować wobec błyskawicznej kontrofensywy polskiej i rozsyпки wojsk bolszewickich.

⁴² M. Jałowiecki, op. cit., s. 400, passim.

⁴³ *История советской конституции. Сборник документов. 1917–1957...*, s. 96-99, 102-103; *История советской конституции (в документах) 1917–1956...*, s. 176-177.

⁴⁴ *История советской конституции. Сборник документов. 1917–1957...*, s. 125-127; *История советской конституции (в документах) 1917–1956...*, s. 235-237.

⁴⁵ Zob. A. Lityński, *Prawo Rosji i ZSRR 1917–1991 czyli historia wszechzwiązkowego komunistycznego prawa (bolszewików)*, wyd. 3, Warszawa 2017, s. 78-79.

⁴⁶ Tekst umowy zob. *Lithuania and Soviet Government of Russia - Peace Treaty and Protocol, signed at Moscow, July 12, 1920* [1920]; League of Nations Treaty Series, Ser. 2, w: <http://www.worldlii.org/cgi-bin/sinodisp/int/other/treaties/LNTSer/1920/2.html?query=Lithuania> (31.03.2018); także *Мирный договор между Россией и Литвой. Собрание узаконений и распоряжений правительства за 1920 г. № 96, Nr 515*. <http://istmat.info/node/42839> (06.05.2019).

⁴⁷ Szczegóły i krytyczne omówienie treści umowy wraz z tajnym załącznikami, a także dyskusje w parlamencie litewskim w toku ratyfikacji zob. J. Wołkonowski, *Niektóre polityczno-prawne aspekty pokojowej umowy między Litwą i Rosją z 12 lipca 1920 r.*, „Miscellanea Historico-Iuridica” 2015, t. XIV, z. 2, s. 327-338.

⁴⁸ J. Wołkonowski, op. cit., s. 331.

⁴⁹ M. Tuchaczewski, *Pochód za Wisłę*, tłum. A. Bogusławski, [w:] J. Piłsudski, *Pisma zbiorowe*, t. 7, Warszawa 1937, s. 191.

Na Ukrainie zaś rok 1919 był „czasem zupełnej anarchii. Terytorium kraju rozpadło się na wiele obszarów oddzielonych od siebie i reszty świata”⁵⁰. Petlura podjął ostatnią próbę ratowania Ukrainy wiążąc się z Polską, ale było to znacznie spóźnione, a sam Petlura (URL) był już politycznym bankrutem.

„Nie mamy podstaw nie wierzyć, że kontrrewolucyjna przegroda między rewolucyjnym Zachodem a socjalistyczną Rosją zostanie wreszcie zmieciona”⁵¹. Tą przegrodą była Polska. Wojna bolszewicko-polska nie będzie tutaj omawiana, jako polskiemu czytelnikowi dobrze znana, a te gigantyczne i o światowych skutkach zmagania wymagają dużej literatury (która istnieje), a nie krótkich wzmianek. Jak wiadomo, wysiłek polski był skrajny. „[Żołnierze] nie narzekają (...) przyzwyczaili się nawet umierać. Jedna dominująca myśl w kolumnie: nie ma chleba”. A pod datą 19 X 1920 r. porucznik (później kapitan), kawaler *Virtuti Militari* i czterokrotnie Krzyża Walecznych, Władysław Broniewski w pamiętniku zapisał: „Jest więc zawieszenie broni. (...) Zakończenie działań wojennych jakoś nie zrobiło na mnie wrażenia – może dlatego, że dotąd w koniec wojny nie wierzę”⁵². W każdym razie po zakończeniu wojny bolszewicko-polskiej i zawarciu rozejmu (18 X 1920) w rozmowach pokojowych z Polską chodziło o przyszłość i granice nie Rosji *sensu stricto*, ale Ukrainy i Białorusi, przy czym Federacja Rosyjska oraz Ukraina występowały w rokowaniach samodzielnie i negocjowały układ na rzecz Białorusi. Białoruś w rokowaniach nie uczestniczyła⁵³ i nie można twierdzić – jak czynią to niektóre źródła rosyjskie⁵⁴ – iż Białoruś była reprezentowana przez Rosję. Białoruś nie była stroną traktatu. Obie układające się strony (Rosja i Ukraina z jednej i Polska z drugiej) wyraźnie jednak „uznają niepodległość Ukrainy i Białorusi” (art. II traktatu ryskiego, Dz.U. RP z 1921 r. nr 49, poz. 300)⁵⁵. Traktat ryski 17 III 1921 r. kończył Wielką Wojnę w Europie.

Po listopadzie 1918 r.: dalszy ciąg Wielkiej Wojny na Kaukazie i Zakaukaziu

Tymczasem na Kaukazie Północnym, a przede wszystkim na Południowym (Zakaukaziu) stały się wydarzenia ważne. Ujmując w telegraficznym skrócie,

⁵⁰ R. Pipes, *Czerwone imperium. Powstanie Związku Sowieckiego*, tłum. W. Jeżewski, Warszawa 2015, s. 139; zob. też *История отечественного государства и права*, cz. 2, red. О.И. Чистяков, Москва 2006, s. 90.

⁵¹ J. Stalin, *Dzieła*, t. 4, przekł. z wydania rosyjskiego przygotowany przez Instytut Marksa–Engelsa–Lenina przy KC WKP(b), Warszawa 1951, s. 178.

⁵² W. Broniewski, *Pamiętnik*, wybór i przedślowie W. Broniewska, oprac., wstęp i komentarz F. Lichodziejewska, Warszawa 1984, s. 205–206.

⁵³ Zob. m.in. O. Łatyszonek, *Białoruskie elity polityczne wobec traktatu ryskiego*, [w:] *Traktat ryski 1921 roku po 75 latach. Studia*, red. M. Wojciechowski, Toruń 1998, s. 289 i nast.

⁵⁴ *История отечественного государства и права...*, s. 155.

⁵⁵ Zob. też J. Kukułka, *Traktaty sąsiedzkie Polski odrodzonej*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1998, s. 42 i 136.

po rewolucji lutowej namiestnik Kaukazu – wielki książę Mikołaj Mikołajewicz Romanow – ustąpił z urzędu, zaś Rząd Tymczasowy ustanowił (22/9 III 1917) dla zarządzania regionem OZAKOM (Особый Закавказский Комитет – Osobyj Zakawkazskij Komitet) z siedzibą w Tyflisie. Upadek Rządu Tymczasowego i rozpadzenie przez bolszewików Zgromadzenia Ustawodawczego (19/6 I 1918) miało na Zakaukaziu ten skutek, że Komisariat Zakaukaski pod koniec stycznia zwołał Sejm Zakaukaski. Rozbieżności wśród narodów Zakaukazia były jednak duże. Rosja wojnę przegrała, a po traktacie brzeskim w istocie stała się sojusznikiem państw centralnych. Na wszystko nakładał się niebywały chaos. W toku zawilego rozwoju wydarzeń ostatecznie 22 IV 1918 r. Sejm Zakaukaski proklamował powstanie niepodległej **Zakaukaskiej Demokratycznej Federacyjnej Republiki [ZDFR]**. Nie przetrwała ona jednak wspomnianych rozbieżności i rozpadła się niewiele później niż miesiąc. Każdy z trzech narodów ZDFR próbował budować własne struktury. Gruzini od pewnego czasu prowadzili poufne rozmowy z Niemcami, którzy chcieli zatrzymać Kaukaz w swoich rękach, zaś turecką ekspansję ukierunkować na brytyjskie Indie⁵⁶. Pod patronatem Niemiec doszło do zawarcia porozumienia gruzińsko-tureckiego⁵⁷ i już w ten sposób Gruzja znalazła się pod faktycznym protektoratem Niemiec. Aby móc ten protektorat sformalizować, Gruzja musiała ogłosić niepodległość, co stało się 26 V 1918 r. Dwa dni później (28 V 1918) swoje powstanie jako niepodległe republiki proklamowały: Demokratyczna Republika Armenii oraz Demokratyczna Republika Azerbejdżanu.

Już 4 czerwca 1918 r. Turcja wymusiła na wszystkich trzech państwach podpisanie traktatu o pokoju i przyjaźni. Gruzja straciła dwa powiaty, ale Armenia została zredukowana do symbolicznej wręcz wielkości zaledwie 6,5 tys. km² i tylko islamscy pobratymcy z Demokratycznej Republiki Azerbejdżanu mogli czuć się usatysfakcjonowani.

Nadszedł listopad 1918 r. Już w 48 godzin po podpisaniu rozejmu zachodnich aliantów z Niemcami bolszewicy wypowiedzieli traktat brzeski⁵⁸ i wkrótce ruszyli na zachód w imperialnym pochodzie. Na Kaukazie i Zakaukaziu nie mniejszym aniżeli czerwona Rosja zagrożeniem dla republik regionu była biała Rosja, a zwłaszcza w pierwszych miesiącach 1919 r. SZPR Denikina, który m.in. rozbił próby tworzenia przez ludy Północnego Kaukazu swoich samodzielnych organizmów państwowych. W drugiej połowie 1919 r. i na początku 1920 r. „czerwoni” odnieśli pasmo sukcesów militarnych, rozbijając siły „białych” na

⁵⁶ R. Pipes, op. cit., s. 196; zob. też T. Świętochowski, *Russian Azerbaijan, 1905–1920. The Shaping of National Identity in a Muslim Community*, Cambridge University Press 1985, s. 127.

⁵⁷ Za cenę podziału Adżarii oraz Meschetii i Dżawachetii, których południowe części otrzymała Turcja, ta ostatnia wstrzymała działania wojenne przeciwko Gruzji. Gruzja zatrzymała części północne oraz okręg batumski. A. Furier, *Gruzja niepodległa – od monarchii do republiki*, Szczecin 2015, s. 135–136.

⁵⁸ *История советской конституции (в документах) 1917–1956...*, s. 166–167.

wszystkich głównych frontach. Wówczas (27 IV 1920) silna 11. armia Robotniczo-Chłopskiej Armii Czerwonej [RCAC] zaatakowała Baku. W dwa dni później Wojenno-Rewolucyjny Komitet Azerbejdżanu ogłosił utworzenie niezawisłej Azerbejdżańskiej Republiki Radzieckiej⁵⁹. Natomiast próba komunistycznego przewrotu w maju 1920 r. została przez władze Demokratycznej Republiki Armenii stłumiona, zaś 11. armia RCAC musiała zostać przerwana na front polski.

Jak wspomniano poprzednio, rozbiór Imperium Osmańskiego, z którego sowiecka Rosja została wykluczona w konsekwencji separatystycznego pokoju brzeskiego, zbliżył do siebie oba kraje, dotychczas odwiecznych wrogów. Stosunki sowiecko-tureckie uległy szybkiej i zasadniczej zmianie po powstaniu ruchu narodowowyzwoleńczego Mustafy Kemala Paszy. Data ataku bolszewickiego na Azerbejdżan (27-29 IV 1920) nie była przypadkowa. Kilka dni wcześniej (23 IV 1920) w Turcji Mustafa Kemal Pasza uzyskał pełnomocnictwa faktycznie dyktatorskie i natychmiast zaproponował „czerwonej” Rosji nawiązanie stosunków dyplomatycznych i walkę z „wersalskim dyktatem” mocarstw zachodnich. Jest to w istocie przedłużenie I wojny światowej przez sojuszników państw centralnych. Kemalistom zależało na szybkich sukcesach, a te mogły przyjść tylko na terenie Zakaukazia, toteż siły tureckie wspierane przez Armię Czerwoną zaatakowały (23 IX 1920) małą Armenię. W prawie dwadzieścia lat później analogicznie postąpią Stalin z Hitlerem realizując pakt Ribbentrop-Mołotow. W niecałe dwa miesiące później (29 XI 1920) Komitet Rewolucyjny Armenii proklamował Armenię Socjalistyczną Republiką Radziecką⁶⁰, a sowiecki poseł w Erewaniu wręczył rządowi Demokratycznej Republiki Armenii ultimatum. W Erewaniu 2 grudnia 1920 r. podpisano układ między Republiką Armenii i RSFRR, który teoretycznie nosił charakter traktatu międzynarodowego, ale silnie wkraczał w wewnętrzne sprawy Republiki⁶¹. W dwa dni później do Erewania wkroczyły oddziały sowieckie.

16 III 1921 r. RSFRR zawarła z Turcją układ o przyjaźni, wymierzony w Wielką Brytanię i Francję. Na drugim końcu czerwonego imperium skończyła się wojna z Polską. Teraz kolej przyszła na Gruzję. Jak wiadomo, przed świtem 12 II 1921 r. silna 11. armia Armii Czerwonej (składająca się – jak to sam Sergo Ordżonikidze określił – w znacznym stopniu z „kryminalistów i bandytów”) uderzyła na Gruzję wychodząc z Armenii. 18 III 1921 r. rząd Demokratycznej Republiki Gruzji oraz członkowie akredytowanych przedstawicielstw drogą morską opuścili kraj. To był koniec nie tylko Demokratycznej Republiki Gruzji, lecz także w ogóle koniec niezawisłego kraju na Kaukazie i Zakaukaziu na siedemdziesiąt lat.

⁵⁹ *История советской конституции. Сборник документов 1917–1957...*, s. 122-123; *История советской конституции (в документах) 1917–1956...*, s. 231-232.

⁶⁰ *История советской конституции. Сборник документов 1917–1957...*, s. 134-135; zob. też I.A. Исаев, op. cit., s. 631.

⁶¹ Tekst zob. [w:] R. Pipes, op. cit., s. 235.

W żadnym z zakaukaskich krajów bolszewicy nie doszli do władzy legalnie ani nawet siłami lokalnymi; wszędzie stało się to przy pomocy przysłanej z głębi Rosji Armii Czerwonej, która orężem zdławiła siły narodowe i pragnienia utworzenia niepodległego państwa. Sowiecki model zdobywczy terytorialnych polegał m.in. na opanowywaniu jednego kraju, by stał się on przyczółkiem do opanowywania następnego.

„Oprócz idei zła nie mogłem się dopatrzeć w bolszewizmie niczego. Liczba ideowych komunistów była zapewne bardzo nieznaczna, resztę stanowił element przestępczy, zwyrodniały, pozbawiony najmniejszych skrupułów, żądny krwi i morderstw. Z takiego środowiska, jak się przekonałem, wyrastała biurokracja bolszewicka. Nie można było się spodziewać ideowości w kręgach, gdzie sadyzm doszedł do niesłychanych rozmiarów, a demoralizacja stała się programem rządowym”⁶².

Taki był prawdziwy koniec Wielkiej Wojny. A może tylko 18-letnia przerwą?

Bibliografia

- Bankowicz M., [w:] *Historia polityczna świata XX wieku. 1901–1945*, red. M. Bankowicz, Kraków 2004.
- Borodziej W., Górny M., *Nasza wojna*, t. 2: *Narody 1917–1923*, Warszawa 2018.
- Broniewski W., *Pamiętnik*, wybór i przedślowie W. Broniewska, oprac., wstęp i komentarz F. Lichodziejewska, Warszawa 1984.
- Daszyński I., *Pamiętniki*, t. 2, Warszawa 1957.
- Figes O., *Tragedia narodu. Rewolucja rosyjska 1891–1924*, tłum. B. Hrycak, Wrocław 2009.
- Furier A., *Gruzja niepodległa – od monarchii do republiki*, Szczecin 2015.
- German History in Documents and Images. Mudros Agreement: Armistice with Turkey (October 30, 1918)*, t. 6, Weimar 1918/19–1933.
- Historia Kurdystanu*, na portalu przedstawicielstwa w Polsce Rządu Regionalnego Kurdystanu, <http://poland.gov.krd/about-kurdistan/history-of-kurdistan/?lang=pl> (08.01.2018). O pracach dużego zespołu dla przygotowania 14 punktów Wilsona.
- Historia wszechzwiązkowej komunistycznej partii (bolszewików). Krótki kurs*. Warszawa 1948.
- Hołubko W., Lityński A., *Na gruzach imperium. Ukraina po upadku cesarstwa rosyjskiego: od rewolucji lutowej 1917 do traktatu brzeskiego 1918*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2017, z. 1.
- Jałowicki M., *Na skraju Imperium i inne wspomnienia*, Warszawa 2017.

⁶² M. Jałowicki, op. cit., s. 379.

- Kolendo I., *Łotwa. Zarys dziejów narodu i państwa. Od czasów najdawniejszych do początku XXI wieku*. Łódź 2014.
- Kołąkowski L., *Główne nurty marksizmu. Powstanie, rozwój, rozkład*, Londyn 1988.
- Kukułka J., *Traktaty sąsiedzkie Polski odrodzonej*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1998.
- Lenin W., *Dzieła wybrane*, t. 2, Warszawa 1949.
- Lenin W., *Dzieła wszystkie*, t. 35, 36, Warszawa 1988.
- Lithuania and Soviet Government of Russia – Peace Treaty and Protocol, signed at Moscow, July 12, 1920* [1920]; League of Nations Treaty Series, Ser. 2, [w:] <http://www.worldlii.org/cgi-bin/sinodisp/int/other/treaties/LNTSer/1920/2.html?query=Lithuania> (31.03.2018).
- Lityński A., *Między „białym” a „czerwonym” imperium. Narody w Rosji 1917–1922*, Sosnowiec 2019.
- Lityński A., *Prawo Rosji i ZSRR 1917–1991 czyli historia wszechzwiązkowego komunistycznego prawa (bolszewików)*, wyd. 3, Warszawa 2017.
- Łatyszonek O., *Białoruskie elity polityczne wobec traktatu ryskiego*, [w:] *Traktat ryski 1921 roku po 75 latach. Studia*, red. M. Wojciechowski, Toruń 1998.
- Malia M., *O rewolucji rosyjskiej. Wykłady paryskie*, z przedmową A. Besançon, tłum. Ł. Maślanka, Warszawa 2017.
- Mania A., *Europa Środkowa w celach polityki USA w latach I wojny światowej. 14 punktów prezydenta Wilsona*, [w:] *Państwa europejskie na drodze do niepodległości (w drugiej połowie XIX i XX wieku). Studia ofiarowane Profesorowi Marianowi Zgórniakowi*, red. I. Stawowy-Kafka, W. Rojek, Kraków 1903.
- Materski W., *Georgia rediviva. Republika Gruzjińska w stosunkach międzynarodowych 1918–1921*, Warszawa 1994.
- Morawski W., Szawłowska S., *Wojny rosyjsko-tureckie od XVII do XX wieku*, Warszawa 2006.
- Olszewski P., *Polityka bolszewików wobec niepodległej Gruzji w latach 1918–1921*, „Dzieje Najnowsze” 1997, t. 29, z. 3.
- Olszewski P., *Polityka Ententy wobec Zakaukazia 1918–1921 (Zarys problematyki)*, „Acta Universitatis Lodzianae, Folia Historica” 1997, t. 59.
- Olszewski P., *Uwarunkowania historyczne i dzieje nowożytnego regionu na tle europejskim*, w: *Wprowadzenie do studiów wschodnioeuropejskich*, t. 4: *Armenia, Azerbejdżan, Gruzja*, red. M. Korzeniowski, D. Tarasiuk, K. Latawiec, Lublin 2013.
- Pajewski J., „*Mitteuropa*”. *Studia z dziejów imperializmu niemieckiego w dobie I wojny światowej*, Poznań 1959.
- Paluszyński T., *Walka o niepodległość Łotwy 1914–1921*, Warszawa 1999.
- Pipes R., *Czerwone imperium. Powstanie Związku Sowieckiego*, tłum. W. Jeżewski, Warszawa 2015.
- Pobóg-Malinowski W., *Najnowsza historia polityczna Polski*, t.2: 1914–1939, Londyn 1956.
- Powszechna historia ustroju. Wybór źródeł*, wyd. A. Bereza, A. Fermus-Bobowiec, W.P. Tekely, W. Witkowski, Warszawa 2015.

- Radziwiłłowicz D., *Rola Korpusu Czechosłowackiego w wojnie domowej w Rosji*, „Prze-
gląd Wschodnioeuropejski” 2010, z. 1.
- Reychman J., *Historia Turcji*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1973.
- Römer M., *Dzienniki*, t. 3: 1916–1919, Warszawa 2018.
- Stalin J., *Dzieła*, t. 4, przekł. z wydania rosyjskiego przygotowany przez Instytut Mark-
sa–Engelsa–Lenina przy KC WKP(b), Warszawa 1951.
- Supplementary treaty (*text in German and English*) to the Treaty of Peace between Russia
and the Central Powers. Signed at Berlin, 27 August, 1918 w: https://histdoc.net/history/events_of_1918.html (27.07.2018).
- Świętochowski T., *Russian Azerbaijan, 1905-1920. The Shaping of National Identity in
a Muslim Community*, Cambridge University Press 1985.
- Tanty M., *Bałkany w XX wieku. Dzieje polityczne*, Warszawa 2003.
- Tekst porozumienia pokojowego z Brzeźcia Litewskiego 3 marca 1918*, <http://tnke.home.pl/armianiemiecka/Dokument/1918b.htm> (28.10.2017).
- Texts of the Russian “Peace” (with Maps). Confidential For Official Use Only, Washing-
ton Government Printing Office 1918, <https://searchworks.stanford.edu/view/3056305> (06.05.2019).
- Texts of the Russian „Peace” (With Maps). Confidential For Official Use Only, Washing-
ton Government Printing Office 1918.
- The Treaty of Sèvres, 1920 (from: *The Treaties of Peace 1919–1923*, t. 2, Carnegie En-
dowment for International Peace, New York, 1924.) WWI Document Archi-
ve > Conventions and Treaties > Peace Treaty of Sèvres > Section I, Articles
1 – 260, w: https://wwi.lib.byu.edu/index.php/Section_I_Articles_1_-_260
(29.10.2017).
- Trocki L., *Moje życie. Próba autobiografii*, tłum. J. Barski i S. Łukomski, Warszawa 1930,
reprint Warszawa 1990.
- Tuchaczewski M., *Pochód za Wisłę*, tłum. A. Bogusławski, [w:] J. Piłsudski, *Pisma zbioro-
we*, t. 7, Warszawa 1937.
- Waldenberg M., *Kwestie narodowe w Europie Środkowo-Wschodniej. Dzieje. Idee*. War-
szawa 1992.
- Wołkonowski J., *Niektóre polityczno-prawne aspekty pokojowej umowy między Litwą
i Rosją z 12 lipca 1920 r.*, „Miscellanea Historico-Iuridica” 2015, t. XIV, z. 2.
- Zieliński E., *System konstytucyjny Ukrainy*, Warszawa 2007.
- Голубко В., *Армія Української Народної республіки 1917–1918. Утворення та
боротьба за державу*, Львів 1997 // Golubko V., *Armia Ukraïns’koï Narodnoï
respubliki 1917–1918. Utvorennâ ta borot’ba za deržavu*, L’viv 1997.
- Документы внешней политики СССР*, т. 1. (7 ноября 1917 – 31 декабря 1918 г.)
– М.: Госполитиздат, 1959, № 319 // *Dokumenty vnešnej politiki SSSR*, т. 1. (7
ноября 1917 – 31 декабря 1918 г.) – М.: Gospolitizdat, 1959, № 319.

- Исаев И.А., История государства и права России. 4-е издание, Москва 2016 // Isaev I.A., Istorîâ gosudarstva i prava Rossii. 4-e izdanie, Moskva 2016.*
- Історія держави і права України, Академічний курс, т. 1-2, ред. В.Й. Тацій, А.Й. Порожин, Київ 2000 // Istorîâ deržavi i prava Ukraïni, Akademičnij kurs, t. 1-2, red. V.J. Tacij, A.J. Porožin, Kiïv 2000.*
- История отечественного государства и права, cz. 2, ред. О.И. Чистяков, Москва 2006 // Istorîâ otečestvennogo gosudarstva i prava, cz. 2, red. O.I. Čistâkov, Moskva 2006.*
- История советской конституции (в документах) 1917–1956, Государственное издательство юридической литературы, Москва 1957 // Istorîâ sovet-skaj konstitucii (v dokumentah) 1917–1956, Gosudarstvennoe izdatel'stvo ũridičeskoj literatury, Moskva 1957.*
- История советской конституции. Сборник документов. 1917–1957, Издательство Академии Наук СССР, Москва 1957 // Istorîâ sovet-skaj konstitucii. Sbornik dokumentov. 1917–1957, Izdatel'stvo Akademii Nauk SSSR, Moskva 1957.*
- Русско-германский добавочный договор к Мирному договору между Россией, с одной стороны, и Германией, Австро-Венгрией, Болгарией и Турцией – с другой, 27 августа 1918 г., https://histdoc.net/history/ru/dobavochnyi_dogovor_1918.htm (05.04.2018) // Russko-germanskij dobavočnyj dogovor k Mirnomu dogovoru meždu Rossiej, s odnoj storony, i Germaniej, Avstro-Vengriej, Bolgariej i Turcijej – s drugoj, 27 avgusta 1918 g., https://histdoc.net/history/ru/dobavochnyi_dogovor_1918.htm (05.04.2018).*

STRESZCZENIE

Pierwszym traktatem pokojowym w I wojnie światowej był separatystyczny traktat Rosji bolszewickiej z państwami centralnymi. Zawarty został 3 III 1918 r. w Brześciu Litewskim. Podobny traktat (też w Brześciu Litewskim) zawarły państwa centralne z Ukrainą (9 II 1918). Miało to skutkować zatrzymaniem działań wojennych od Przylądka Północnego do Zakaukazia. Wywołało jednak liczne komplikacje polityczne. Nie wstrzymało działań wojennych w rejonie Kaukazu. Traktat brzeski był dużym sukcesem państw centralnych, ale jednak w kilka miesięcy później państwa centralne przegrały wojnę (najpóźniej listopad 1918 r.).

Rosja bolszewicka wykorzystała sytuację i już 13.11.1918 r. wypowiedziała separatystyczny traktat brzeski. Armia Czerwona ruszyła na zachód. Celem było zanieśenie rewolucji komunistycznej do Niemiec i innych krajów. Celem też było opanowanie wszystkich narodów (krajów), które były poprzednio częścią Imperium Rosyjskiego. Obroniły się kraje bałtyckie. Polska zatrzymała pochód do Niemiec (III 1921). Natomiast kraje Kaukazu zostały anektowane przez bolszewicką Rosję (III 1921). To był prawdziwy koniec Wielkiej Wojny.

SUMMARY

Truces and treaties of the Great War in the East

The first peace treaty in World War I was the separatist treaty between Bolshevik Russia and the Central Powers. It was concluded on March 3, 1918 in Brest Litovsk (Brześć Litewski). A similar treaty (also in Brest Litovsk) was made between the Central Powers and Ukraine (February 9, 1918). From North Cape down to Transcaucasia, military activities were meant to cease. However, the treaty instead resulted in many political complications. It also didn't hold back military activities in the Caucasus region. The Treaty of Brest-Litovsk was the Central Powers' big success, yet a couple of months later the Central Powers lost the war (the latest in November 1918).

Bolshevik Russia made use of the situation. On November 13, 1918 Bolshevik Russia terminated the separatist Treaty of Brest-Litovsk. The Red Army started moving west. The aim was to introduce the communist revolution to Germany and other countries. The goal was also to subjugate all nations (states) that were formerly a part of the Russian Empire. The Baltic states defended themselves and Poland stopped Germany (March 1921). The Caucasus states, however, were annexed by Bolshevik Russia (March 1921). That was the true end of the Great War.

Magdalena Kun-Buczko

Państwowa Wyższa Szkoła
Informatyki i Przedsiębiorczości w Łomży
e-mail: mbuczko@pwsip.edu.pl

ORCID 0000-0003-2424-7158

DOI: 10.15290/mhi.2019.18.01.02

Putting the war out of law. The problem of peace in international relations before and after the First World War

ABSTRACT

For centuries, conducting war was regarded as one of the most important attributes of state sovereignty. With the development of international relations, technology and human capabilities, which repeatedly led the fate of humanity to the end, the approach to the conduct of war as foreign policy began to evolve into a pacifist outlook.

The achievement of the moment of 1928 was when the Brianda-Kellog Pact was for the first time enacted, and an absolute prohibition of aggressive warfare was preceded by stages in which the states formed, in small steps, the awareness of the need to change their approach to war.

The very fact of introducing its prohibition did not save the world from the outbreak of World War II, but it allowed the prosecution of war criminals, and forever changed the approach to war.

Since then, although the world is not free from armed conflict, the states resorting to the use of force must find a justification for their actions on the basis of norms of international law.

Key words: war, condemnation of war, prohibition of the use of force, pacific settlements of disputes

The international community is decentralized. This means that, among other things, it did not develop a uniform system of executive power which would execute the law effectively. The consequence of this was that next to the attributes of statehood - *ius contrahendi* and *ius legationis*, there was also *ius ad bellum*.

From the very beginning of the existence of even the most primitive social structures, man was entangled in the struggle for existence and made territorial expansion in order to gain the wealth of other nations. Wars were a constant element of social life and the coexistence of tribes, ethnic groups and entire nations, and influenced the shaping of social structures, and their modification or destruction. It is man who, under the influence of various factors, built social reality thanks to strength, power and expansion.¹

In history, efforts have been made repeatedly to outline the limits of the use of armed force and to eliminate war from international relations. On the other hand, one should point to the existence of pacifist movements, which have always signalled their presence in the international arena. However, it was very difficult for states to give up the right to wage war. The progressive development of technology, and the cruelty of the First World War meant that postulates had to be exchanged for "law".

The main purpose of this article is to indicate the efforts of the international community to eliminate war from international relations during the period around the outbreak of World War I.

The creation of the first binding norms in this matter can be observed in the XX century. Firstly, the Hague Convention of 1907 (Drago-Porter Convention) should be mentioned. The convention introduced the primacy of peaceful methods in the settlement of disputes related to the enforcement of obligations that existed on the side of a given state in relation to the citizens of another country. Next were the Bryan Pacts – bilateral agreements concluded by the United States from 1913. The parties undertook to submit disputes between them to conciliation commissions and not to commence military operations before the committee's report. At the outbreak of World War I international law did not contain any legal norm prohibiting aggressive warfare.

The League of Nations Treaty of 1919 only partially limited the possibility of resorting to war in relations between members of the League (Articles 10-16). However, it did not prohibit waging war at all. The restrictions of the League of Nations Pact included:

¹ M. Bodzian (ed.), *Spółczesność a wojna. Paradoks wojny we współczesnym świecie międzynarodowym*, Wrocław 2013, p. 6.

- introducing the obligation to settle disputes using peaceful methods first,
- the introduction of a ban on resorting to war within 3 months from an arbitration or court decision made in a given dispute, or a report of the League of Nations Council,
- the introduction of a ban on resorting to war with a state which complied with a court or arbitration ruling made in a given dispute, or with a unanimous report of the League Council.

The legal act that deserves special attention is the 1926 Briand-Kellogg Pact. Often referred to as the anti-war pact, it contained the renunciation of war by state parties as a political instrument in mutual relations. The State Parties also undertook to settle all disputes with peaceful methods. For the first time in the history of international law the states signed an international agreement that included the absolute prohibition of aggressive war.

Unfortunately, apart from the solemn renunciation of war, this pact did not contain any preventive and repressive mechanisms, and did not meet the hopes placed in it. It did not prevent the outbreak of World War II.

“War” before World War I

Until the end of the First World War the problem of the possibility of initiating a war concerned the issue of the morality of international relations. In literature, wars were described as just, unjust, legal or illegal. It was even pointed out that legal rules for starting a war could not be created. Therefore, international law must accept war regardless of whether it is fair or not.² The states not only claimed the right to conduct wars freely, but also recognized whether the war they were fighting was a war in a formal sense (*state of war doctrine*).³

It should be emphasized that the idea of condemning war as a crime against humanity, and the dream of peace was not a discovery of the international community of the 20th century. It also has a long history, like the history of wars. Until the nineteenth century, it was the work of individuals and did not influence on the policies of states. The situation changed after the creation of the peace movement. The first mass organizations of a peaceful nature appeared in North America and Europe in the 1820s as the Associations of Peace. In 1824, they were united in the American Peace Society, and as early as 1830 an international association of peace defenders was founded. In the work of these organizations war was condemned as a means of conducting international policy, but no legal instruments were established to eliminate it. It has often been emphasized that

² A.S. Hershey, *The Essentials of International Public Law*, New York 1912, p. 351-353.

³ P. Grzebyk, *Odpowiedzialność karna za zbrodnie agresji*, Warszawa 2010, p. 19.

wars can be avoided, that this is an unfortunate habit without which one can exist.⁴ There were opinions that wars cost more than the benefits they gain. For almost 5600 years of human existence, about 15,000 wars have broken out, which statistically gives the result of three wars a year, with different range and character.⁵ The international community needed to focus attention on the efforts to establish lasting peace by developing the norms of international law.

In the second half of the nineteenth century we can find the assumption that only the replacement of the rule of force by the rule of law can provide lasting peace. And what is more, it found supporters not only in legal environments, but also in public opinion.⁶

The turn of the twentieth century brought an increase in the importance of public opinion, in which the view prevailed that the beginning of war does not belong only to the decision of the authorities. The opinion that war was the final means of resolving conflict became more and more popular. States first had to use all possible peaceful methods of dispute resolution. The use of force was to be acceptable as an act of self-defence or a measure ensuring the survival of the state.⁷ The first bilateral and multilateral agreements emerged in which states committed themselves to resolving disputes by peaceful methods, such as arbitration.⁸ Arbitration began to transform itself from an auxiliary diplomacy into a natural way of resolving international disputes. Successful settlement of other international disputes using the conciliation procedure favoured the consolidation of such a belief.⁹ The idea of expanding the use of arbitration was reflected in the Inter-Parliamentary Union formed in 1889. It was the initiator of the „organization of good services”, which was later proven by the establishment of the Permanent Court of Arbitration in The Hague.

Several documents were signed, such as the Geneva Conventions on the care of the wounded (1864), and the Petersburg Declaration (1868) on the prohibition of the use of weapons that „would unnecessarily increase people’s suffering or cause their inevitable death”. At the end of the 1880s in almost all European countries there were organizations formed whose aim was to promote arbitration. In the Anglo-Saxon countries, the International Arbitration and Peace Association had been operating since 1880, and in France, the French

4 J. Łaptos, *Pakt Brianda-Kelloga*, Kraków 1988, p. 13.

5 M. Bodzian, op. cit., p. 6.

6 J. Łaptos, op. cit., p.14.

7 A few conflicts at that time were solved by peaceful methods (the case of the Alabama – 1872 ship, deserters from Casablanca – 1909).

8 P. Grzebyk, op. cit., p. 22.

9 The American-British dispute over the right to catch seals in the Bering Strait, the Anglo-Venezuelan dispute over the borders of British Guyana, the dispute between Argentina and Chile on the border in the Andes.

Arbitration Society was founded in 1889. Scandinavian Peace and Arbitration associations had been regularly meeting on this issue since 1883.¹⁰

In 1898 Tsar Nicholas II of Russia invited the leaders of 59 of the world's sovereign States to participate in a peace conference. It was called not to resolve a war or conflict, or to divide territory after a conflict, but to ensure "to all peoples the benefits of a real and lasting peace".¹¹

In 1899, the first Hague Convention was adopted, in which the parties agreed that in the event of a dispute, if possible, they would use mediation or the good offices of mediation. On the basis of this convention the Permanent Court of Arbitration in the Hague was established. Disarmament was one goal of Convention I¹². Its preamble also expressed the desire to extend "the empire of law" and to strengthen "the appreciation of international justice". By providing for the Permanent Court of Arbitration, the parties believed they had found an effective means to those ends.¹³

Unfortunately, the Convention did not introduce obligatory arbitration in disputed matters. States were failing to live up to many of the goals and commitments of the 1899 Conference. A few years later, in 1907, the Convention Respecting the Limitation of the Employment for Recovery of Contract Debts was adopted. Its character was limited because it allowed the possibility of initiating a war if the debtor did not want to submit to arbitration or did not comply with its decision. An important point is the fact that it was the first international agreement in which an illegal reason for initiating a war was indicated.¹⁴ The second of the 13 documents adopted during the conference in 1907 was the Convention relative to the Opening of Hostilities¹⁵. The war between Russia and Japan, which broke out in 1904 without a declaration of war, caused a movement for the adoption of some written rules on the commencement of war. The Institute of International Law adopted a resolution to that end in 1906, and the Second Hague Conference of 1907 developed the present Convention.¹⁶ On the basis of the Convention, legal steps should not be taken without prior and precise notification. The notification should contain a motivated notification or an ultimatum with a conditional declaration of war. The purpose of the convention

¹⁰ J. Łaptos, op. cit., p. 14-17.

¹¹ B. Baker, *Hague Peace Conferences (1899 and 1907)*, Max Planck Encyclopedia of Public International Law, <https://opil.ouplaw.com/view/10.1093/law:epil/9780199231690/law-9780199231690-e305>

¹² <https://www.loc.gov/law/help/us-treaties/bevans/m-ust000001-0230.pdf>

¹³ J.B. Scott (ed.), *The Hague Conventions and Declarations of 1899 and 1907*, New York 1915. p. 41.

¹⁴ F Kalshoven (ed.), *The Centennial of the First International Peace Conference: Reports and Conclusions* (Kluwer Boston 2000), p. 56., A. Eyffinger 'A Highly Critical Moment: Role and Record of the 1907 Hague Peace Conference' (2007) 54 NILR 197-228.

¹⁵ Dz.U. 1927, nr 21, poz. 159.

¹⁶ <https://ihl-databases.icrc.org/ihl/INTRO/190?OpenDocument>.

was to minimize the possibility of waging war without declaring and creating certain legal requirements for its beginning. Unfortunately, none of the Hague conventions outlawed the war.¹⁷

Slight progress was also introduced by the IV Hague Convention (Laws and customs of war on land)¹⁸ on the repression of those who break the law. It did not introduce a border from which the use of force would become lawless.¹⁹ Instead, it provided means that could alleviate the disputes that arose. It was mainly about situations when diplomatic negotiations did not bring the expected effect, and the risk of an armed conflict increased.

Success was seen in two institutions that appeared in international practice at the beginning of the 20th century - in research commissions and in conciliation commissions. The first Hague Convention of 1899 recommended the introduction of such "international research commissions" to resolve disputes that did not concern either honour or vital interests, but were impossible to be dealt with by diplomatic means. The convention of 1907 strengthened the formula of "recommendation" considering the appointment of research commissions as "desirable". The Convention proposed a number of procedural provisions, reserving to the parties the possibility of different wording. It also allowed the parties the freedom to decide on the facts requiring examination, the manner and timing of the creation of the committee, its scope of activity, seat, language, date of factual assessment, determination of the composition of the commission and the scope of their competence.²⁰

At the beginning of the 20th century, many bilateral agreements could be observed for the purpose of the peaceful resolution of international disputes. The most famous include the so-called Bryan treaties, concluded from 1913 on the initiative of American secretary of state William Jennings Bryan. The treaties introduced a conciliation procedure between the United States and the conflicted state. The committee appointed by states was to investigate the facts and develop a report that was not binding on the parties. By the time the report was finalized the states committed themselves to refrain from military action. Bryan's treaties did not enforce a ban on war, but for the time in which the states awaited the commission's report, one could count on calming the situation and overcoming the conflict.²¹

The Hague Conventions also introduced 'good services', which means the assistance that a third country could give to settle a dispute. The first Conventions,

¹⁷ P. Grzebyk, op. cit., p. 23.

¹⁸ <https://www.loc.gov/law/help/us-treaties/bevans/m-ust000001-0631.pdf>.

¹⁹ H. Dembliński, *Wojna jako narzędzie prawa i przewrotu*, Lublin 1936, p. 58.

²⁰ A Eyffinger A Highly Critical Moment: Role and Record of the 1907 Hague Peace Conference, 54 *Netherlands International Law Review*, 2007 201-204.

²¹ P. Grzebyk, op. cit., p. 24.

from 1899 and 1907, stated that contracting parties in the event of a dispute, before they take up arms, ask for “good services” or the “brokerage” of one or several partner sites. They also considered it positive and desirable that one or more disinterested powers in a dispute would offer the countries – the parties to the dispute – their good services or mediation, if circumstances permitted. On the basis of the convention, the states also allowed the possibility of offering good services during the conflict. It did not consider it an unfriendly act, either. The Hague Conventions were considered an important achievement in the fight to eliminate war from the life of nations. They provided indications for further action by states to guarantee peace in international relations. Unfortunately, on the day of the outbreak of the First World War, international law did not have any universally binding law prohibiting war. At that moment hopes of signing a universal treaty that would oblige all states equally to submit only some disputes to international courts remained in the realm of pacifist dreams.²²

“War” after World War I

World War I was a shock to the international community. The use of new types of weapons, and above all the use of airspace to carry out military operations, the number of mobilized soldiers and losses in people, introduced the international community to a new track in the field of thinking about war.²³ The First World War played a crucial role in the development of international cooperation. Before 1914, politicians seemed to ignore the surrounding „technical world”. Forced by the war, state interventionism facilitated and simplified economic and military cooperation within the prevailing systems. Common goals, loans, credits, supplies, etc. were mutually dependent on countries that were more willing to talk about future cooperation. Dynamically developing technical, economic and military cooperation pushed political cooperation towards new paths. A lot of issues stopped being just the internal matter of states. The war contributed to an immense increase in the importance of several states at the expense of others. The new political order introduced by the Versailles Treaty brought hope for great changes both in Europe and in the world.

This was reflected in the peace treaties, where the division of countries into “main” and those having “limited interests” appeared.²⁴

In response to all this, the reaction of the international community was the establishment of the League of Nations – the first collective security system. One of the main aims of this organization was to protect the world against armed

²² C. Berezowski (red.), *Prawo międzynarodowe publiczne*, Warszawa 1970, p. 471-473.

²³ R. Bierzanek, J. Symonides, *Prawo międzynarodowe publiczne*, Warszawa 2005, p. 245.

²⁴ S. Sierpowski, *Geneza Ligi Narodów*, Dzieje Najnowsze, 31/1 19-45, Poznań 1999, p. 27.

conflicts through multilateral, peaceful cooperation.²⁵ Unfortunately, the League of Nations Pact did not introduce the absolute prohibition of an aggressive war. Although, in the introduction, there was a commitment not to wage war, there were no specific legal norms in this area. In certain circumstances, an aggressive war still remained a legal war.²⁶ With the adoption of the League of Nations Pact, the expectations of the international community in the field of warfare increased considerably. Hopes for bringing order and justice between states became widespread. The League of Nations pact significantly limited the state's right to initiate war. In the Preamble states committed themselves to the peaceful settlement of disputes and not to resort to war. According to art 10, members of the League undertook to respect and maintain territorial integrity against the external aggression and political independence of all members of the League. In the case of aggression or its threat, the League Council was to advise on the measures to be taken to fulfill this commitment.

States had a right to initiate a war after the dispute settlement procedure set out in Articles 12-15 of the League Pact had been exhausted. States could not lead a war in the following cases:

1. If the dispute had been referred to arbitration or legal proceedings, and if the other party complied with the decision.

2. if the dispute was referred to the League Council, and the Council adopted the report unanimously, and the other party complied with the conclusions.

3. if the dispute was referred to the League Assembly at the request of the Council or one of the parties, and the Assembly's report was adopted by the members of the Council and by the majority of other members of the League, and if the other party complied with the conclusions contained in the report.

Under Article 12, the states undertook not to take the decision to initiate a war before the expiry of three months from the conciliation or judicial decision or the Council report.

Many authors point to the problem that the provisions of art. 10 did not correspond with the provisions contained in Articles 11-15 of the Pact.

It is worth paying attention to art. 16, which supplements the system of prohibiting certain wars by introducing sanctions in relation to the state breaking the provisions of the Pact. The sanctions were divided into economic and military ones. The first of these meant the breaking of commercial and financial relations and the disruption of trade relations between its citizens and all states, and concerned all members of the League to the same extent. In relation to military sanctions, the principle of applying collective sanctions against a sovereign state violating the international order was introduced. It would be the duty of the

²⁵ S. Sierpowski, *Kontrowersje dotyczące harmonizacji Paktu Brianda-Kelloga z paktem Ligi Narodów*, p. 1, <https://repozytorium.amu.edu.pl/handle/10593/12387>.

²⁶ W. Góralczyk, P. Sawicki, *Prawo międzynarodowe publiczne w zarysie*, Warszawa 2003, p. 393.

Council to recommend to the various governments concerned which military, naval and aviation contingent each of the members of the League was to have in the armed forces intended to enforce respect for the League's obligations. The adoption of the principle of applying collective sanctions against a sovereign state violating the international order was an important stage in creating a collective security system and progress in the development of international law.

The analysis of the provisions of the Pact is conducive to the statement that it was a "Bryan pact". It introduced a procedure that had to be followed so that war would be legal. It did not forbid war.²⁷ No matter the assessment of the League of Nations Pact, one thing is certain – earlier, international cooperation involving only certain areas of the activity of states had been replaced by a specially appointed organization. All nations were to be bound by its general aims by removing the domination of force and arbitrariness in matters most important to humanity.²⁸

In the years following the end of the First World War, efforts were made to impose further obligations on states regarding the renunciation of war. The first attempt was the Geneva Protocol of 1924 (Protocol for the Pacific Settlement of International Disputes), which assumed the introduction of amendments to the Pact of the League of Nations excluding cases of legal war. In addition, it was assumed that the states would accept the jurisdiction of the Permanent Court of International Justice or the committee of arbitrators. Unfortunately, the protocol did not enter into force because of the lack of a sufficient number of ratifications.²⁹ The fact of the obligation of states submitting disputes to decide to the Permanent Court of International Confirmation or arbitration in doctrine finds the term "legal totalitarianism"³⁰. The protocol forbade all aggressive wars and the threat of aggression, and offensive war was considered an international crime. The justification for waging war was only the refutation of aggression based on the provisions of the League of Nations Pact and Protocol.

In the work on the renunciation of wars, the work of French and American diplomacy was successfully completed. The Paris Pact on the renunciation of war, signed in 1928, was called the Briand-Kellogg Pact. This document appeared next to the League of Nations Pact, which was supposed to secure the world against armed conflicts through the development of multilateral, peaceful cooperation. It also identified the peaceful hopes of many people. The Briand-Kellogg Pact was an open agreement, binding in 1939 about 60 countries, and thus almost all

²⁷ M.P. Leffler, *The Elusive Quest. America's Pursuit of European Stability and French Security 1919–1933*, Chapel Hill 1979;

²⁸ S. Sierpowski, *Kontrowersje...*, op. cit., p. 27.

²⁹ J. F. Williams, *The Geneva Protocol of 1924 for the Pacific Settlement of International Disputes*, "Journal of the British Institute of International Affairs", Vol. 3, No. 6 (Nov., 1924), p. 289.

³⁰ R. Kolb, *Ius contra bellum, Le droit international relative aux maintien de la paix*, Brussels 2003, p. 36.

states existing at that time (including later aggressors Germany, Italy and Japan). The emergence of the Pact created a dualism of obligations for its signatories. The Briand-Kellogg Pact in art 1 confirms that States “*condemn recourse to war for the solution of international controversies, and renounce it as an instrument of national policy in their relations with one another*”³¹. However, on the ground of the League of Nations Pact it was possible to run a so-called “legal war”. The atmosphere accompanying the signing of the Pact was sublime. Great hope was bound up with the Briand-Kellogg Pact. Reinforcement was to become illegal and unnecessary.³² The problem of harmonizing the two Pacts was difficult and complex. Over time, the emphasis on their harmonization clearly decreased. It was assumed that these were two parallel legal instruments that were intended to secure peace.³³

The complement of art. 1 about the renunciation of war is art. 2 of the Covenant, which states that “the settlement or solution of all disputes or conflicts of whatever nature or of whatever origin they may be, which may arise among them, shall never be sought except by pacific means”. The Paris Pact prohibited aggressive war, but it did not exclude self-defence. It also allowed collective assistance for the victim of the assault. The Pact allowed the collective action of the League of Nations, the so-called sanctions war.³⁴

The Pact was an international act condemning, for the first time, aggressive war and forbidding resorting to it as a national policy measure, without specifying what should be understood. The basic weakness of the pact was the lack of sanctions guaranteeing the signatory’s compliance with the pact of accepted obligations and, if necessary, applying it against the state which had violated collective coercive measures.³⁵

The Briand-Kellogg pact, regardless of the intentions with which individual states acceded to it, and to what extent they adhered to the provisions contained therein, did not lose its basic legal significance. The force of the pact was indicated by Great Britain and France in September 1939 when declaring war on Germany, guilty of breaking its provisions. In accordance with the indisputable interpretation principle of international law, the legal force of an act is not determined by whether it was obeyed. Law is a system of norms. Unpunished breaking of the law does not mean that the law has been abolished.³⁶

³¹ United States Statutes at Large, Vol 46, Part 2, Page 2343.

³² S. Sierpowski, *Kontrowersje...*, op. cit., p. 7.

³³ See more, R.H.Ferrel, Frank B. Kellogg – Henry L. Simson, New York 1963.

³⁴ W. Góralczyk, p. Sawicki, op. cit., p. 394.

³⁵ A.M. Brzeziński, *Zagadnienie bezpieczeństwa zbiorowego w stosunkach międzynarodowych (1919–1939)*, „Przegląd Nauk Historycznych” 2002, R. I, nr 2, p. 140.

³⁶ J. Łaptoś, op. cit., p. 244.

The purpose of this article was to show the efforts of the international community to eliminate war in the period in the forefront and after the First World War. The time in which the first standards were created in this respect was very difficult, because it was all about a thorough change of approach to the very fact of waging war. The pacifist movements of the time were too much in the minority to effectively push through their arguments. The pacifists' contribution was in showing war's atrocities and propagating a world without violence. This certainly influenced changes in the field of war as legal foreign policy. Starting from the introduction of peaceful methods in the settlement of disputes (Hague Convention), through the bilateral agreements under which states were to submit disputes between them to the conciliation commissions, we can indicate concrete activities to limit the possibility of resorting to war. Further steps had been taken within the League of Nations with limitations and conditions on resorting to war.

Currently, no one is considering the issue of the right to conduct aggressive war; in those days it was treated as an attribute of a sovereign state. Consistent steps taken over the years have led to the development of the principle of prohibition of warfare. The role of the Briand-Kellogg Pact is the most important one on this path. From that moment, the catalogue of attributes of state sovereignty changed. And although the Pact did not save the world from the outbreak of World War II, thanks to its three articles war criminals could be tried. It was also possible to further develop the norms of international law in this area. It is well known that the Briand Kellogg Pact did not stop the efforts of States in the elimination of war in international relations. Putting a war out of law and confirming it in a normative act did not protect the world from the outbreak of World War II.

Not forgetting all the conflicts that have been and are carried out in the majesty of international law with the United Nations Charter in the background.

The use of force, whether in the context of self-defence or humanitarian intervention in the name of protecting human rights, or the protection of humanitarian convoys, is always a form of war.

The idea of the Responsibility to Protect, announced at the beginning of the 1990s, was to organize the use of force on three levels: prevention, reaction and rebuilding.

Unfortunately, we will never eliminate war from our lives, but thanks to the efforts of the international community, we can theoretically have the possibility of penalizing actions that are considered incompatible with international law. Fortunately, the mentality of states has changed over the years. In this, hope should be sought for the further development of the norms of international law.

Bibliography

Monographs and articles

- Baker B., *Hague Peace Conferences (1899 and 1907)*, Max Planck Encyclopedia of Public International Law, <https://opil.ouplaw.com/view/10.1093/law/epil/9780199231690/law-9780199231690-e305>.
- Berezowski C. (red.), *Prawo międzynarodowe publiczne*, Warszawa 1970.
- Bierzanek R., Symonides J., *Prawo międzynarodowe publiczne*, Warszawa 2005.
- Bodzian M. (red.), *Społeczeństwo a wojna. Paradoks wojny we współczesnym ładzie międzynarodowym*, Wrocław 2013.
- Bronville I., *International Law and the Use of Force by States*, Oxford 1968.
- Roach A., *The Law of Naval Warfare and the Turn of Two Centuries*, AJIL, Vol. 94, 2000.
- Brzeziński A. M., *Zagadnienie bezpieczeństwa zbiorowego w stosunkach międzynarodowych (1919–1939)*, Przegląd Nauk Historycznych 2002, Łódź R. I, nr 2.
- Dembliński H., *Wojna jako narzędzie prawa i przewrotu*, Lublin 1936.
- Eyffinger A., *A Highly Critical Moment: Role and Record of the 1907 Hague Peace Conference*, 54 Netherlands International Law Review, 2007.
- Góralczyk W., Sawicki S., *Prawo międzynarodowe publiczne w zarysie*, Warszawa 2003.
- Grzebyk P., *Odpowiedzialność karna za zbrodnię agresji*, Warszawa 2010.
- Hershey A.S., *The Essentials of International Public Law*, New York 1912.
- Kalshoven F. (red.), *The Centennial of the First International Peace Conference: Reports and Conclusions*, Boston 2000.
- Kolb R., *Ius contra bellum, Le droit international relative aux maintenir de la paix*, Brussels 2003.
- Leffler M.P., *The Elusive Quest. America's Pursuit of European Stability and French Security 1919–1933*, Chapel Hill 1979.
- Łaptos J., *Pakt Brianda-Kelloga*, Kraków 1988.
- Scott J.B. (red.), *The Hague Conventions and Declarations of 1899 and 1907*, New York 1915.
- Sierpowski S., *Geneza Ligi Narodow*, Dzieje Najnowsze, 31/1 19-45, Poznań 1999.
- Sierpowski S., *Kontrowersje dotyczące harmonizacji Paktu Brianda-Kelloga z paktem Ligi Narodów*, <https://repozytorium.amu.edu.pl/handle/10593/12387>.
- Williams J.F., *The Geneva Protocol of 1924 for the Pacific Settlement of International Disputes*, "Journal of the British Institute of International Affairs" 1924, Vol. 3, No. 6.

Legal acts

- Konwencja dotycząca rozpoczęcia kroków nieprzyjacielskich.
Dz.U. 1927, nr 21, poz. 159.
- Pacific Settlement of International Disputes (Hague,I) 29 July,1899
<https://www.loc.gov/law/help/us-treaties/bevans/m-ust000001-0230.pdf>

Limitation of Employment of Force For Recovery Of Contract Debts (Hague, II) 18 October 1907.

<https://www.loc.gov/law/help/us-treaties/bevans/m-ust000001-0607.pdf>

Convention (III) relative to the Opening of Hostilities. 18 October 1907.

<https://ihl-databases.icrc.org/ihl/INTRO/190?OpenDocument>.

Laws and Customs of War on Land (Hague, IV) 18 October 1907.

<https://www.loc.gov/law/help/us-treaties/bevans/m-ust000001-0631.pdf>.

The Covenant of the League of Nations 28 June 1919.

https://avalon.law.yale.edu/20th_century/leagcov.asp.

SUMMARY

Putting the war out of law. The problem of peace in international relations before and after the First World War

The article covers the subject matter of the right of states to conduct aggressive war in the period before and after the end of the First World War.

Attempts to outline the limits of the permissibility of resorting to the use of armed force had been undertaken in the doctrine for centuries, but it was only in the twentieth century that they began to acquire the character of binding legal norms. The author points to several important stages in the formation of *ius contra bellum*: the Hague (II) Convention of 1907, introducing the primacy of methods of peaceful dispute settlement, and the Bryan Treaties, in which states undertook to submit disputes between them to conciliation commissions.

The Covenant of the League of Nations partially limited the admissibility of recourse to war. Currently, no one is subjected to doubt the prohibition of aggressive war. We owe this to the consistent actions taken by states over many years. The Kellogg Briand Pact categorically changed the approach to warfare, and modified the catalogue of the attributes of sovereignty.

Anna Stawarska-Rippel

Uniwersytet Śląski w Katowicach
e-mail: anna.stawarska-rippel@us.edu.pl

ORCID 0000-0003-3252-9171

DOI: 10.15290/mhi.2019.18.01.03

Problem kodyfikacji prawa prywatnego w państwach Europy Środkowo-Wschodniej z perspektywy stulecia

ABSTRAKT

Minione stulecie dla państw Europy Środkowo-Wschodniej to nie tylko wiek ustrojowych transformacji, lecz także wiek kodyfikacji. Celem artykułu jest ukazanie podobnych problemów dotyczących narodowej kodyfikacji prawa prywatnego w Królestwie Serbów, Chorwatów i Słowenów oraz późniejszej Jugosławii (następnie po jej rozpadzie Chorwacji, Słowenii, Bośni i Hercegowiny, Macedonii, Serbii, Czarnogóry), w Czechosłowacji (Czechach i Słowacji), na Węgrzech i w Polsce, oraz na Litwie, Łotwie i w Estonii.

ABSTRACT

The problem of private law codification in the countries of Central and Eastern Europe from the perspective of the past century

The past century for the countries of Central and Eastern Europe is not only the age of systemic transformation, but also the age of codification. The aim of the article is to show similar problems regarding the national codification of private law in the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes and later Yugoslavia (then after the break up of Croatia, Slovenia, Bosnia and Herzegovina, Macedonia, Serbia, Montenegro), Czechoslovakia (Czech Republic and Slovakia), Hungary and Poland, and Lithuania, Latvia and Estonia.

Słowa kluczowe: kodyfikacja, prawo prywatne, traktat wersalski, państwa Europy Środkowo-Wschodniej

Key words: codification, private law, Treaty of Versailles, Central and Eastern European Countries

W literaturze przedmiotu wyrażono już pogląd, że XX wiek będzie przez historyków traktowany jako „krótkie“ stulecie – w przeciwieństwie do długiego wieku XIX. Wskazuje się, że cezury, które wyznaczyły ten krótki wiek to lata 1914/1918 i 1989/1991. Te umownie jedynie zakreślone ramy czasowe dotyczą zwłaszcza państw Europy Środkowo-Wschodniej, które pojawiły się na mapie Europy w wyniku rozpadu monarchii austro-węgierskiej, cesarstwa rosyjskiego i niemieckiego, a po drugiej wojnie światowej pozostawały pod wpływem ZSRR (ze względu na tak zarysowany obszar rozważań wyłączam z nich Albanie, Bułgarię i Rumunię oraz Finlandię). Generalnie rzecz ujmując obie cezury dotyczą upadku imperiów, ideologii politycznych i transformacji prawnych w kontekście skutków kształtowania się nowego ładu w Europie po I i II wojnie światowej.

Na tle historii prawa tych państw w XX w. obfitującej w zmiany ustrojowe będące konsekwencją traktatów pokojowych 1919–1920, a następnie radykalnych przeobrażeń ustrojowo-prawnych po II wojnie światowej, i wreszcie po upadku tzw. bloku wschodniego, wyłaniają się problemy często dla nich tożsame. Wśród nich dominuje kwestia potrzeby dokonania kodyfikacji narodowych, problemów związanych z narzuconą unifikacją wynikającą z politycznej konsolidacji – zarówno po I, jak i II wojnie światowej, zakresu rekodyfikacji po upadku bloku wschodniego w kontekście prawnej tradycji, zmieniającego się zakresu wpływu praw obcych oraz wyzwań współczesności.

Minione stulecie dla wskazanej grupy państw to nie tylko wiek ustrojowych transformacji, lecz także – a może przede wszystkim – wiek kodyfikacji. Kodyfikacja jawi się – także w kontekście niniejszych rozważań – jako historyczny fenomen, który wciąż determinuje prawniczą świadomość w naszej kulturze prawnej. Sama zaś idea kodyfikacji, która pozostaje generalnie niezmienna od XVIII w. jest wciąż żywa i ma się dobrze, mimo wojen i rewolucji¹. Niniejsze rozważania dotyczyć będą w szczególności kodyfikowania skomplikowanej materii prawa prywatnego i jej wzorców.

Postrewolucyjne zmiany drugiej połowy XIX w. w związku z aspiracjami narodów zależnych na przełomie XIX i XX w. w Europie Środkowo-

¹ R. Zimmermann, *Codification: The Civilian Experience Reconsidered on the Eve of Common European Sales Law*, [w:] *Codification in International Perspective*, red. W. Wang, Springer International Publishing Switzerland 2014, s. 11.

-Wschodniej nie przyniosły co prawda efektu w postaci pełnej politycznej niezależności, ale kompromis w postaci austro-węgierskiego eksperymentu i autonomizacji (Galicja i Królestwo Chorwacji i Sławonii)². Względną swobodę ustawodawczą w ramach Węgier w dualistycznej monarchii³ uzyskiwała jedynie Chorwacja (1868). Tam też niezwłocznie przystąpiono do porządkowania prawa. Ze względów praktycznych zdecydowano zachować w mocy nowoczesny, obowiązujący na tych ziemiach ABGB, lecz już jako chorwacki ogólny kodeks cywilny (*Opći građanski zakonik*). Inaczej zachowali się Węgrzy, którzy powrócili do stosowania własnego dawnego prawa zwyczajowego (*Tripartitum*)⁴.

Skutkiem Wielkiej Wojny było wzmocnienie podmiotowości politycznej narodów funkcjonujących w ramach dotychczasowych mocarstw i uzyskanie w efekcie politycznej samodzielności. Świadomemu budowaniu narodów jako wspólnoty politycznej towarzyszy tworzenie własnego „narodowego”, prawa. Sprawa kodyfikacji, czy w ogóle jednolitego ustawodawstwa, to sprawa w przeważającej mierze polityczna, a nie naukowa⁵. Zależność od wpływu obcego prawa, nieunikniona w kontekście przejmowania pewnych wzorców, może być sprowadzona do rozsądnych granic dopiero z chwilą unifikacji prawa. Wówczas własne ustawodawstwo będzie tworzyć podstawę samodzielnego rozwoju nauki, judykatury i dopiero z tą chwilą może nastąpić prawdziwe unarodowienie⁶. To własne prawo (narodowe) powinno być wytworem ustawodawcy krajowego w drodze demokratycznej, by obywatele, którzy podlegają temu prawu, czuli się także jego autorami⁷.

W literaturze podkreślono już stałą dążność państw słowiańskich po I wojnie światowej do kodyfikacji prawodawstwa (Komisja Kodyfikacyjna w Polsce, *Ministerstvo unifikace* w Czechosłowacji, Rada Prawnicza w Jugosławii, Komisja Prawa Cywilnego w ramach Rady Państwa na Litwie)⁸. Wszystkie te państwa podjęły ogromny trud unifikacji i kodyfikacji prawa prywatnego w krótkim

² B. Stoczewska, *Autonomia narodowościowa jako koncepcja rozwiązania problemu mniejszości narodowych w europejskiej (głównie polskiej) myśli politycznej XIX i XX wieku*, „Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa” 2010, t. 3, s. 357.

³ A. Dziadzio, *Austria wobec Galicji i Czech w dobie przemian ustrojowych monarchii habsburskiej (1861–1871)*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1998, z. 1, s. 83–114; idem, *Monarchia Konstytucyjna w Austrii 1867–1914. Władza – Obywatel – Prawo*, Kraków 2001.

⁴ M. Bartetić, S. Nikšić, *Legal Culture and Legal Transplants. Croatian National Report*, [w:] *Legal Culture and Legal Transplants*, red. J.A. Sánchez Cordero, Waszyngton 2010, s. 2–3.

⁵ A. Ohanowicz, *Unifikacja i reforma prawa cywilnego*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1959, z. 3, s. 78.

⁶ Ibidem, s. 78.

⁷ J.M. Smits, *Of the vocation of our age against codification: on civil codes in the information society*, [w:] *Tradition, Codification and Unification. Comparative – Historical Essays on Developments in Civil Law*, red. J.M. Milo, J.H.A. Lokin, J.M. Smits, Intersentia 2014, s. 242.

⁸ Por. B. Boliński, *New Codes in The Slavic Countries (Poland, Czechoslovakia, Yougoslavia)* by Valdimir Gsovki. *Washinton*, 1934, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1935, z. 3, s. 540.

międzywojennym czasie. W tej grupie państw wyjątkiem jest Łotwa, która zdołała skodyfikować prawo prywatne przed II wojną światową (Kodeks cywilny – 1937)⁹.

Nowy porządek polityczny w Europie zarówno po I, jak i po II wojnie światowej skutkował konsolidacją sprzeczną z ideami narodowościowymi. Po I wojnie światowej wzmocnienie podmiotowości narodowej zaburzone zostało proklamowaniem SHS mającego stanowić bufor przed ekspansją ideologii bolszewickiej i niemieckiego imperializmu¹⁰. Ta konsolidacja wbrew zasadniczym różnicom w zakresie historii jej narodów, języka, religii i kultury prawnej, wzmocniona jeszcze po wprowadzeniu jednolitej dyktatury (1929), spowodowała, że Jugosławia „zrodziła się z rozpadu i zmarła w rozpadzie”¹¹. W ówczesnej multinarodowej i multikulturowej Jugosławii obowiązywało ogólnie rzecz biorąc 6 procedur karnych i cywilnych, 5 różnych kodeksów karnych, 3 kodeksy cywilne, 5 praw wekslowych, 5 kodeksów handlowych, węgierskie prawo zwyczajowe i prawo muzułmańskie¹². Sytuacja prawna w Jugosławii, zwłaszcza w zakresie prawa prywatnego, jawi się zatem jako nadzwyczaj skomplikowana, szczególnie w obliczu braku wypracowania odpowiednich norm kolizyjnych¹³.

Charakterystyczne jest, że po wprowadzeniu dyktatury w międzywojennej Jugosławii nastąpił znaczący postęp w kierunku unifikacji mozaiki obowiązujących praw. Intensywne prace unifikacyjne i kodyfikacyjne prowadzono szczególnie po wydaniu dekretu królewskiego z (3 października) 1929 r. zapoczątkującego zmiany w kierunku unitaryzmu. Mimo skomplikowanej w większym stopniu niż w międzywojennej Polsce sytuacji prawnej, politycznej i ekonomicznej prace Najwyższej Rady Prawniczej Królestwa Jugosławii przyniosły wymierne rezultaty. Co prawda, podobnie jak w Polsce, Czechosłowacji, Estonii, na Węgrzech i Litwie, nie udało się skodyfikować przed II wojną światową prawa cywilnego, jednak wypracowano pierwszy projekt jugosłowiańskiego kodeksu cywilnego (1934). Wzorowany był w przeważającej mierze na prawie austriackim, lecz także na szwajcarskim kodeksie cywilnym, w tym szwajcarskim kodeksie zobowiązań, BGB, kodeksie cywilnym Liechtensteinu (wzorowanym na

⁹ J. Vebers, *Family law in Latvia: From establishment of the independent state of Latvia in 1918 to restoration of independence in 1993*, [w:] *The International Survey of Family Law*, red. A. Bainham, The Hague–Boston–London 1997, s. 207; S. Płaza, *Historia Prawa w Polsce na tle porównawczym*, cz. 3: *Okres międzywojenny*, Kraków 2001, s. 66.

¹⁰ M. Kresić, *Yugoslav private law between the two World Wars*, [w:] *Modernisierung durch Transfer zwischen den Weltkriegen*, red. T. Giaro, Frankfurt am Main 2007, s. 151.

¹¹ M. Accetto, *On Law and Politics in the Federal Balance: Lessons from Yugoslavia*, “Review of Central and East European Law” 2007, t. 32, s. 191.

¹² B. Boliński, op. cit., s. 540; S. Płaza, op. cit., s. 22.

¹³ S. Płaza, op. cit., s. 65.

szwajcarskim ZGB). W pracach wykorzystano także projektowane rozwiązania węgierskie¹⁴.

Podobnie połączenie dwóch narodów po I wojnie światowej w ramach Czechosłowacji, obciążone wówczas dualizmem prawa (na terenie Czech, Moraw i Śląska obowiązywał ABGB, a na terenie Słowacji dawne prawo zwyczajowe) ostatecznie nie przetrwało. Czechosłowacja obrała odmienną niż inne państwa drogę kodyfikacji prawa cywilnego. Zamiast tworzenia nowego kodeksu poddano rewizji obowiązujący austriacki kodeks cywilny. Projekt, który został ostatecznie opracowany w 1936 r. nie zdążył wejść w życie z powodu wybuchu II wojny światowej¹⁵, co skutkowało utrzymaniem dualizmu prawnego do 1950 r.

Trudności wynikające z istniejącej mozaiki prawnej na terenie nowych i odrodzonych państw podkreślił wybitny francuski cywilista François Géný, akcentując szczególną sytuację Polski¹⁶ w trzecią rocznicę odzyskania niepodległości. François Géný stwierdził, że inne państwa – w tym Czechosłowacja, Jugosławia, Rumunia – rozciągnęły najwyżej obowiązujące już ustawodawstwo na nowo przyłączone terytoria albo dokonały reformy aktualnego stanu prawnego¹⁷. Odrodzona zaś Rzeczpospolita stała się wówczas w istocie nie tylko kuźnią pracy ustawodawczej narodowej, lecz również szczególnym „laboratorium prawa i ustawodawstwa porównawczego”, które pozwoliło „badać i porównywać wartość nowoczesnego prawa polskiego – *de lege ferenda* – z *lex lata* prawa obcego”¹⁸.

Znamienne i poniekąd naturalne w międzywojennych pracach kodyfikacyjnych było czerpanie wzorców z praw germańskich. Wynikało to nie tylko z wieloletniego pozostawania w kręgu ich wpływu, ale także z potrzeby uwzględnienia najnowszych osiągnięć ówczesnej cywilistyki i prawoznawstwa porównawczego, którego wytworem i zarazem „modelem idealnym” był szwajcarski ZGB¹⁹. W Polsce szczególne miejsce w pracach kodyfikacyjnych zachowało też prawo francuskie, nie pochodzące od zaborcy i będące przez lata czynnikiem utrzymania narodowej tożsamości i związku z zachodnią kulturą prawną²⁰.

¹⁴ M. Kresić, op. cit., s. 156-157, 167.

¹⁵ S. Płaza, op. cit., s. 58-59.

¹⁶ W Polsce różnorodność obowiązującego ustawodawstwa powodowała, że „mimo wszystko byliśmy czterema, a co najmniej trzema narodami żyjącymi odrębnymi pojęciami prawnymi, przepojonymi różnymi, bo często sprzecznymi poglądami i wierzeniami” *Przemówienie H. Konica, przewodniczącego podkomisji redakcyjnej, na zebraniu u Prezydenta Rzeczypospolitej w dniu 18 lutego 1925 r.*, „Gazeta Sądowa Warszawska” 1925, nr 9, s. 140.

¹⁷ K. Sójka-Zielińska, *Organizacja prac nad kodyfikacją prawa cywilnego w Polsce międzywojennej*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” (dalej: CzP-H) 1975, z. 2, s. 276.

¹⁸ *Sprawozdanie Sekretarza Generalnego prof. E.S. Rappaporta z dziesięciolecia działalności Komisji Kodyfikacyjnej (1919–1929)*, [w:] *Komisja Kodyfikacyjna Rzeczypospolitej Polskiej. Dział Ogólny*, t. 1, z. 12, Warszawa 1929, s. 373.

¹⁹ K. Sójka-Zielińska, *Stulecie Kodeksu cywilnego szwajcarskiego*, „CzP-H 2012, z. 2, s. 55.

²⁰ K. Sójka-Zielińska, *Wielkie kodyfikacje cywilne. Historia i współczesność*, Warszawa 2009, s. 270-271.

Na Węgrzech mimo formalnego uchylenia ABGB austriackie prawo cywilne przetrwało w węgierskiej praktyce sądowej przez długi czas²¹. Trzeba jednak dodać, że prace kodyfikacyjne rozpoczęte niezwłocznie po 1861 r. charakteryzowały się niezwykle wysoką jakością i dobrym tempem, co kontrastowało z nieuporządkowaną sytuacją prawną w latach wcześniejszych. Autorzy projektów poszczególnych części kodeksu cywilnego wykonali imponujący wysiłek porównawczy, zdaniem węgierskiego uczonego, nawet w świetle dzisiejszych standardów²². Wśród wzorców, poza austriackimi i niemieckimi, dominowało prawo szwajcarskie. Prace kodyfikacyjne nad gotowym już w 1900 r. wraz z uzasadnieniem projektem kodeksu cywilnego przerwała I wojna światowa, zaś kolejne wersje projektu (5) nie stały się prawem obowiązującym z powodu wielkiego kryzysu gospodarczego i wybuchu II wojny światowej²³. Jak wiadomo niefunkcjonalność ładu wersalskiego, będącego „raczej iluzją niż rzeczywistością”²⁴, skutkowałą daleką od stabilizacji sytuacją polityczną i rzeczywistym brakiem zbiorowego bezpieczeństwa zwłaszcza dla państw Europy Środkowo-Wschodniej²⁵.

Po II wojnie światowej elementem narzuconej konsolidacji bloku wschodniego była znaczna i wymuszona unifikacja zasad poszczególnych gałęzi prawa w ramach „rodziny” prawa socjalistycznego. Należy zwrócić uwagę na fakt, że ta pozbawiona wprawdzie dobrowolności, unifikacja została przeprowadzona w niezwykle szybkim tempie, podobnie jak we wszystkich republikach radzieckich²⁶. Odrzucenie w radzieckiej doktrynie i prawie abstrakcyjnego, uniwersalnego pojęcia własności w powiązaniu z publiczną kontrolą nad wszelkimi typami nowo pojętej własności, zwłaszcza własności społecznej, należało przyjąć w całym skonsolidowanym bloku wschodnim. W literaturze można spotkać nawet zdanie, że w socjalizmie prawo cywilne było prawem prywatnym bez własności prywatnej²⁷.

Paradoksalnie w Polsce, na Węgrzech i w Czechosłowacji pierwsze w historii kodeksy cywilne powstały i weszły w życie w republikach ludowych, czyli w czasie, gdy własność prywatna została ograniczona do minimum. Podobnie zresztą w Rosji pierwszej kodyfikacji prawa cywilnego dokonano w 1922 r., aczkolwiek w czasie chwilowej „odwilży” (NEP).

²¹ L. Vékás, *The codification of private law in Hungary in historical perspective*, „Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös Nominatae. Sectio Juridica” 2010, t. LI, s. 58, tekst dostępny online: http://www.ajk.elte.hu/file/annales_2010_04_Vekas.pdf

²² Ibidem, s. 58.

²³ Ibidem, s. 60.

²⁴ Tak M. Kresić, op. cit., s. 167.

²⁵ M. Kornat, *Zrozumieć system wersalski, czyli o genezie II wojny światowej*, „Dzieje Najnowsze” 2009, R. XLI, z. 3, s. 15.

²⁶ K. Lubiński, *Tendencje unifikacyjne w rozwoju prawa postępowania cywilnego*, [w:] *Księga pamiątkowa ku czci Profesora Witolda Broniewicza. Symbolae Vitoldo Broniewicz dedicatae*, red. A. Marciniak, Łódź 1998, s. 230; A. Lityński, *Prawo Rosji i ZSRR 1917–1991, czyli historia wszechzwiązkowego komunistycznego prawa (bolszewików). Krótki kurs*, Warszawa 2017, s. 259–227, 245, 301.

²⁷ L. Vékás, op. cit., s. 60.

Najdalej idące odrębności występowały w Jugosławii podążającej własną drogą do socjalizmu, gdzie poddawano krytyce centralizację oraz biurokratyzację i gdzie gospodarstwa kolektywne zaczęły szybko zniknąć począwszy od 1953 r. Poza tym tylko w Polsce i byłej Jugosławii przez cały okres socjalizmu utrzymało się rolnictwo indywidualne, formalnie stanowiące własność, lecz w praktyce ograniczane w zakresie obrotu nieruchomościami rolnymi i sposobach ich zagospodarowania. W socjalistycznej Jugosławii nie dokonano kodyfikacji prawa cywilnego. Sprzyjał temu zwłaszcza proces dezintegracji, który nasił się znacznie w latach siedemdziesiątych (konstytucja z 1974 r.). Zunifikowane początkowo w ramach socjalistycznej Jugosławii prawo małżeńskie, rodzinne i spadkowe (przodujące dziedziny prawa cywilnego w socjalizmie) zostały uregulowane odrębnie w republikach i prowincjach po uzyskaniu przez nie władzy ustawodawczej. Nie oznaczało to jednak zmiany zasadniczych pryncypiów socjalistycznego państwa.

Po upadku bloku wschodniego przystąpiono niezwłocznie do demontażu instytucji socjalistycznych. Początkowo sprowadzało się to do „przekleństwa nowelizacji”, czyli wielokrotnego nowelizowania kodeksów cywilnych w zakresie wybranych instytucji w poszczególnych ich częściach, względnie do nowelizowania nieskodyfikowanego prawa w państwach byłej Jugosławii. Problem zakresu uwzględnienia w kodeksach cywilnych państw dawnego bloku wschodniego rodzimej tradycji cywilistycznej oraz nowości socjalistycznych pozostaje poza obrębem niniejszych rozważań. Należy jednak podkreślić, że wymuszona implementacja instytucji socjalistycznych po II wojnie światowej nie spowodowała zaniku wzorców zachodnich, co z kolei umożliwiło państwom Europy Środkowo-Wschodniej dokonanie transformacji w dość szybkim tempie²⁸. Okołopółwieczne pozostawanie pod wpływem prawa socjalistycznego spowodowało przerwanie dotychczasowej tradycji prawnej wskutek przejęcia przez prawo publiczne poszczególnych obszarów prawa prywatnego. Współcześni uczeni komparatyści nie mają wątpliwości, że państwa Europy Środkowo-Wschodniej pozostawały i pozostają nadal w tradycyjnym kręgu zachodniej kultury prawnej, a „socjalistyczna rodzina prawa” jest już w Europie „martwa i pogrzebana”. Tezę tę wzmocnił Harold Berman rozszerzając koncepcję zachodniej kultury prawnej także na Rosję²⁹. Tym samym, mimo różnorodności wpływu praw obcych w zależności od dominującej politycznej scenerii regionu, zdezaktualizował się ostatecznie pogląd wypowiedziany w książce Rudolfa Schlesingera (jeszcze w wydaniu z 1998 r. po śmierci autora – *Comparative Law: Cases, Texts, Materials*,

²⁸ K. Kelemen, B. Fekete, *How Should the Legal System of Eastern Europe be Classified Today?*, [w:] *International Conference for the 10th Anniversary of the Institute of Comparative Law*, red. A. Badó, D.W. Belling, J. Bóka, P. Mezei, Potsdam 2014, (tekst dostępny online SSRN: <https://ssrn.com/abstract=2614944>), s. 213.

²⁹ T. Giaro, *Legal Tradition of Eastern Europe. Its Rise and Demise*, „Comparative Law Review” 2011, t. 2, nr 1, s. 20.

Foundation Press, New York 1998, s. 286), że były państwa socjalistyczne stanowiły odrębną od zachodniej kultury prawnej grupę³⁰.

Mimo usunięcia zasadniczych socjalistycznych instytucji z kodeksów cywilnych powstałych w demokracjach ludowych niemal wszystkie państwa będące w obrębie niniejszych zainteresowań z mniejszym lub większym oporem uznały ostatecznie za konieczne dokonanie nowej kodyfikacji cywilnej. Decyzję o nowej kodyfikacji podjęli nawet Serbowie szczególnie związani ze swoim kodeksem z 1844 r., będącym w istocie przeróbką ABGB, lecz zarazem czwartym w Europie po Francji, Austrii i Holandii, którym wyprzedzili wówczas wiele państw bardziej rozwiniętych.

Chociaż bezpośrednio po 1989 r. państwa Europy Środkowo-Wschodniej stawiały sobie za cel wymazanie wszelkich śladów dawnego reżimu, to pewne jego elementy można nadal odnaleźć w obowiązującym prawie cywilnym. W Polsce efekty fragmentarycznego procesu nowelizacji nazwanego obrazowo „dziobaniem“ kodeksu³¹ postrzegane są jako niewystraszające. Podstawowym argumentem dokonania nowej polskiej kodyfikacji, poza wyzwaniem współczesności, jest postępująca dekodyfikacja materii, która powinny znajdować się w kodeksie cywilnym zgodnie z zasadą jego zupełności³². Problem ten nie dotyczy wszakże wyłącznie państw Europy Środkowo-Wschodniej. Pojawiły się też poglądy, aczkolwiek pozostające w znacznej mniejszości, negujące potrzebę tworzenia zupełnej kodyfikacji prawa cywilnego w kontekście wciąż rozrastających się regulacji cywilnoprawnych. Obecnie wydaje się zwyciężać koncepcja, której początki odnajdujemy w ZGB, a funkcjonująca współcześnie w uznanych za najnowocześniejsze kodeksach cywilnych Quebecu i Holandii. Na nich właśnie wzorują się najnowsze kodeksy cywilne państw Europy Środkowo-Wschodniej, zwłaszcza węgierski i czeski³³.

Losy narodowej kodyfikacji w najbardziej skomplikowanej materii – prawa prywatnego, w Królestwie Serbów, Chorwatów i Słoweńców oraz późniejszej Jugosławii (następnie po jej rozpadzie Chorwacji, Słowenii, Bośni i Hercegowinie, Macedonii, Serbii, Czarnogórze), w Czechosłowacji (Czechach i Słowacji), na Węgrzech i w Polsce, oraz na Litwie, Łotwie i w Estonii, łączy podobna historia.

³⁰ Ibidem, s. 21-22; K. Kelemen, B. Fekete, op. cit., s. 199, 202-203, 213. W kontekście oceny zmian reżimu i rozwoju systemu prawnego państw Europy Środkowo-Wschodniej warto zauważyć, że w latach dziewięćdziesiątych, w czasie demokratycznych przemian w Europie Środkowo-Wschodniej, społeczność komparatystów straciła trzy ważne postaci: René David zmarł w maju 1990 r., a Rudolf Schlesinger i Konrad Zweigert w 1996 r.

³¹ Z. Radwański, *Zielona Księga. Optymalna wizja kodeksu cywilnego Rzeczypospolitej Polskiej*, „Ruch Prawniczy Ekonomiczny i Socjologiczny” 2007, z. 1, s. 16.

³² Ibidem, s. 14.

³³ L. Górnicki, *Kodyfikacja prawa prywatnego*, [w:] *System prawa prywatnego. Prawo cywilne – część ogólna*, red. Z. Radwański, t. 1, wyd. 2, Warszawa 2012, s. 124-125, 142; J. Pisuliński, *Struktura części ogólnej prawa zobowiązań (wprowadzenie do dyskusji)*, „Transformacje Prawa Prywatnego” 2017, nr 2, s. 43.

Poza łotewskim przykładem można zaryzykować twierdzenie, że kodyfikowanie prawa prywatnego trwało, bądź wciąż trwa, w tych państwach blisko sto lat. Dopiero w zasadzie wiek XXI przyniósł wymierne efekty w postaci własnych „narodowych” kodyfikacji cywilnych, w szczególności na Węgrzech (2013), w Czechach (2012), na Litwie (2000), w Estonii (2002) i na Ukrainie (2003)³⁴. Zagadnienie zmieniających się wzorców regulacji cywilnoprawnych i zerzeniem dawnej tradycji z nowymi instytucjami po II wojnie światowej oraz próba uwzględnienia najnowszych zdobyczy cywilistyki skutkuje obecnie zjawiskiem, które można nazwać hybrydyzacją prawa w państwach Europy Środkowo-Wschodniej. Niezależnie od tego podkreśla się narodowość efektu w postaci kodeksu cywilnego, jak np. w Czechach, mimo silnych wpływów germańskich, a następnie socjalistycznych³⁵.

Bibliografia

- Accetto M., *On Law and Politics in the Federal Balance: Lessons from Yugoslavia*, “Review of Central and East European Law” 2007, t. 32.
- Bartetić M., Nikšić S., *Legal Culture and Legal Transplants. Croatian National Report*, [w:] *Legal Culture and Legal Transplants*, red. J. A. Sánchez Cordero, Waszyngton 2010.
- Boliński B., *New Codes in The Slavic Countries (Poland, Czechoslovakia, Yugoslavia) by Valdimir Gsovki*. Washinton, 1934, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1935.
- Dostalík P., Horák O., *Zmiany w czeskim prawie prywatnym*, „Forum Prawnicze” 2014.
- Dziadzio A., *Austria wobec Galicji i Czech w dobie przemian ustrojowych monarchii habsburskiej (1861–1871)*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1998, z. 1.
- Dziadzio A., *Monarchia Konstytucyjna w Austrii 1867–1914. Władza – Obywatel – Prawo*, Kraków 2001.
- Giaro T., *Legal Tradition of Eastern Europe. Its Rise and Demise*, “Comparative Law Review” 2011, t. 2, nr 1.
- Górnicki L., *Kodyfikacja prawa prywatnego*, [w:] *System prawa prywatnego. Prawo cywilne – część ogólna*, red. Z. Radwański, t. 1, wyd. 2, Warszawa 2012.
- Kelemen K., Fekete B., *How Should the Legal System of Eastern Europe be Classified Today?*, [w:] *International Conference for the 10th Anniversary of the Institute of Comparative Law*, red. A. Badó, D.W. Belling, J. Bóka, P. Mezei, Potsdam 2014, tekst dostępny online SSRN: <https://ssrn.com/abstract=2614944>.

³⁴ Por. H.L. MacQueen, *Private Law's Revolutionaries: Authors, Codifiers and Merchants?*, [w:] *Revolution and Evolution in Private Law*, red. S. Worthington, A. Robertson, G. Virgo, Oxford nad Portland, Oregon 2018, s. 42.

³⁵ P. Dostalík, O. Horák, *Zmiany w czeskim prawie prywatnym*, „Forum Prawnicze” 2014, nr 4, s. 16-25.

- Kornat M., *Zrozumieć system wersalski, czyli o genezie II wojny światowej*, „Dzieje Najnowsze” 2009, R. XLI, z. 3.
- Kresić M., *Yugoslav private law between the two World Wars*, [w:] *Modernisierung durch Transfer zwischen den Weltkriegen*, red. T. Giaro, Frankfurt am Main 2007.
- Lityński A., *Prawo Rosji i ZSRR 1917–1991, czyli historia wszechzwiązkowego komunistycznego prawa (bolszewików). Krótki kurs*, wyd. 3, Warszawa 2017.
- Lubiński K., *Tendencje unifikacyjne w rozwoju prawa postępowania cywilnego*, [w:] *Księga pamiątkowa ku czci Profesora Witolda Broniewicza. Symbolae Vitoldo Broniewicz dedicatae*, red. A. Marciniak, Łódź 1998.
- MacQueen H.L., *Private Law’s Revolutionaries: Authors, Codifiers and Merchants?*, [w:] *Revolution and Evolution in Private Law*, red. S. Worthington, A. Roberts, G. Virgo, Oxford and Portland, Oregon 2018.
- Ohanowicz A., *Unifikacja i reforma prawa cywilnego*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1959, z. 3.
- Pisuliński J., *Struktura części ogólnej prawa zobowiązań (wprowadzenie do dyskusji)*, „Transformacje Prawa Prywatnego” 2017, nr 2.
- Plaża S., *Historia Prawa w Polsce na tle porównawczym*, cz. 3: *Okres międzywojenny*, Kraków 2001.
- Przemówienie H. Konica, przewodniczącego podkomisji redakcyjnej, na zebraniu u Prezydenta Rzeczypospolitej w dniu 18 lutego 1925 r.*, „Gazeta Sądowa Warszawska” 1925, nr 9.
- Radwański Z., *Zielona Księga. Optymalna wizja kodeksu cywilnego Rzeczypospolitej Polskiej*, „Ruch Prawniczy Ekonomiczny i Socjologiczny” 2007, z. 1.
- Smits J. M., *Of the vocation of our age against codification: on civil codes in the information society*, [w:] *Tradition, Codification and Unification. Comparative – Historical Essays on Developments in Civil Law*, red. J.M. Milo, J.H.A. Lokin, J.M. Smits, Intersentia 2014.
- Sprawozdanie Sekretarza Generalnego prof. E.S. Rappaporta z dziesięciolecia działalności Komisji Kodyfikacyjnej (1919–1929)*, [w:] *Komisja Kodyfikacyjna Rzeczypospolitej Polskiej. Dział Ogólny*, t. 1, z. 12, Warszawa 1929.
- Sójka-Zielińska K., *Organizacja prac nad kodyfikacją prawa cywilnego w Polsce międzywojennej*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1975, z. 2.
- Sójka-Zielińska K., *Wielkie kodyfikacje cywilne. Historia i współczesność*, Warszawa 2009.
- Sójka-Zielińska K., *Stulecie Kodeksu cywilnego szwajcarskiego*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2012, z. 2.
- Stoczewska B., *Autonomia narodowościowa jako koncepcja rozwiązania problemu mniejszości narodowych w europejskiej (głównie polskiej) myśli politycznej XIX i XX wieku*, „Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa” 2010, t. 3.
- Vebers J., *Family law in Latvia: From establishment of the independent state of Latvia in 1918 to restoration of independence in 1993*, [w:] *The International Survey of Family Law*, red. A. Bainham, The Hauge-Boston-London 1997.

Zimmermann R., *Codification: The Civilian Experience Reconsidered on the Eve of Common European Sales Law*, [w:] *Codification in International Perspective*, red. W. Wang, Springer International Publishing Switzerland 2014.

Vékás L., *The codification of private law in Hungary in historical perspective*, „Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös Nominatae. Sectio Juridica” 2010, t. LI, tekst dostępny online: http://www.ajk.elte.hu/file/annales_2010_04_Vekas.pdf.

STRESZCZENIE

Historia państw Europy Środkowo-Wschodniej z perspektywy stulecia obfitowała w zmiany ustrojowe będące konsekwencją traktatów pokojowych 1919–1920, a następnie radykalnych przemian ustrojowych i prawnych po II wojnie światowej i następnie po upadku tzw. bloku wschodniego. Na tym tle dostrzec można tożsame problemy dla tych państw. Dominują wśród nich: dokonanie kodyfikacji narodowej, narzuconej unifikacji wynikającej z politycznej konsolidacji – po I i II wojnie światowej – zakresu rekodyfikacji po upadku bloku wschodniego w kontekście prawnej tradycji, zmieniającego się zakresu wpływu praw obcych oraz wyzwań współczesności. Kodyfikowanie prawa prywatnego trwało w tych państwach, bądź trwa nadal już blisko sto lat. Dopiero w zasadzie wiek XXI przyniósł wymierne efekty w postaci własnych „narodowych” kodyfikacji cywilnych, w szczególności na Węgrzech (2013), w Czechach (2012), na Litwie (2000), w Estonii (2002) i na Ukrainie (2003).

SUMMARY

The problem of private law codification in the countries of Central and Eastern Europe from the perspective of the past century

The history of the Central and Eastern European countries, from the perspective of the century, abounded in systemic changes resulting from the peace treaties of 1919–1920, and then radical changes in the system and law after World War II, and finally after the fall of the so-called Eastern bloc. Against this background, we can see the same problems for these countries. They are dominated by: the codification of the national, imposed unification resulting from political consolidation – after the first and second world war – the scope of recodification after the fall of the Eastern bloc in the context of legal tradition, the changing scope of influence of foreign rights, and contemporary challenges. The codification of private law in these countries lasted, or has been going on, for nearly a century. It was only in the 21st century that it achieved tangible results in the form of its own “national” civil codifications, in particular in Hungary (2013), the Czech Republic (2012), Lithuania (2000), Estonia (2002) and Ukraine (2003).

Jarosław Galicki

Państwowa Wyższa Szkoła Informatyki
i Przedsiębiorczości w Łomży
e-mail: jaroslaw.galicki@gmail.com

ORCID 0000-0003-3257-9822

DOI: 10.15290/mhi.2019.18.01.04

Wokół projektu statutu Polskiego Komitetu Igrzysk Olimpijskich oraz statutu Związku Polskich Związków Sportowych-Polskiego Komitetu Olimpijskiego w początkach II Rzeczypospolitej

ABSTRAKT

Polski Komitet Igrzysk Olimpijskich był pierwszą polską strukturą olimpijską. Formą organizacyjno-prawną jego działalności było stowarzyszenie. Działalność Komitetu podlegała więc uregulowaniu przez prawo powszechnie obowiązujące oraz wewnętrzne. O ile istniały źródła prawa powszechnie obowiązującego, to w latach 1919–1925 Polski Komitet Igrzysk Olimpijskich prawdopodobnie działał opierając się na dalece niedoskonałym projekcie statutu. Zwłaszcza podczas drugiej i trzeciej kadencji Zarządu Komitetu nie poczyniono starań zmierzających do uchwalenia statutu. Przyczyn takiego stanu rzeczy można szukać wewnątrz samego Komitetu. Wśród działaczy zanikła postawa inicjatywna, a jej miejsce zajęła apatia i bezproduktywność. Wraz z chaosem organizacyjno-prawnym i problemami natury finansowej doprowadziło to do stagnacji prac Komitetu, również tych zmierzających do wewnętrznego uregulowania prawnych podstaw funkcjonowania.

ABSTRACT

Around the draft statute of the Polish Committee of the Olympic Games and the statute of the Union of Polish Sports Associations-the Polish Olympic Committee at the beginning of the Second Polish Republic

The Polish Committee of the Olympic Games was the first Polish Olympic structure. The organizational and legal form of its activity was the association. The Committee's activity was therefore subject to universally binding law and internal law. While there were sources of universally binding law, in 1919–1925 The Polish Committee of the Olympic Games probably acted on the basis of a very imperfect draft statute. Especially during the second and third term of the Committee's Board, no efforts were made to pass the statute. The reasons for this state of affairs can be found within the Committee itself. Among the activists, the attitude of initiative disappeared, and apathy and unproductiveness took its place. Along with the organizational and legal chaos and financial problems, this led to stagnation of the Committee's work, including that aimed at internal regulation of the legal basis for its functioning.

Słowa kluczowe: Polski Komitet Igrzysk Olimpijskich, stowarzyszenie, statut Polskiego Komitetu Igrzysk Olimpijskich

Key words: Polish Committee of the Olympic Games, association, statute of the Polish Committee of the Olympic Games

Wstęp

Okres bezpośrednio po zakończeniu pierwszej wojny światowej z jednej strony wiązał się z wielkimi trudnościami gospodarczymi państwa polskiego, podnoszącego się z poniesionych strat i zniszczeń. Z drugiej strony był to okres cieszenia się Polaków z wolności. Na mapie Europy zagościła II Rzeczpospolita Polska. Nastąpiła konieczność budowania własnej, polskiej państwowości. Realia były trudne, lecz z optymizmem spoglądano w przyszłość. Okoliczności sprzyjały przejawianiu się inicjatyw w różnych dziedzinach życia społeczeństwa. Na tej kanwie oddolnie powstawały struktury polskiego ruchu olimpijskiego.

Sądzi się, iż pierwszy impuls do podjęcia prac scaleniowych środowisk olimpijskich wyszedł od działaczy z Galicji¹. Nieprzypadkowo pierwsze posiedzenie Komitetu Organizacyjnego Polskiego Komitetu Igrzysk Olimpijskich

¹ Uznaje się, iż pod byłym zaborem austriackim polska ludność miała najwięcej swobód, a sport był najbardziej rozwinięty. Szczególną aktywnością wykazywał się Stanisław Polakiewicz, wiceprezes PKIO pierwszej kadencji.

(dalej: PKIO) odbyło się 12 października 1919 r. w Krakowie, wykorzystując zjazd organizacyjny Polskiego Związku Lekkoatletycznego. Niedługo po tym polski ruch olimpijski zyskał nieocenionego protektora w postaci Naczelnika Państwa – Józefa Piłsudskiego². Ukonstytuowanie się pierwszego Zarządu PKIO miało miejsce już w Warszawie, 1 grudnia 1919 r. Od tamtego dnia organ ten w różnych konfiguracjach trwa do dziś, będąc obecnie Polskim Komitetem Olimpijskim.

Wraz z nastaniem 1920 r. II Rzeczpospolita Polska formalnie stała się członkiem Międzynarodowego Komitetu Olimpijskiego. Była to suwerenna decyzja strony polskiej, dysponującej już własną państwowością. Naturalnie, idea olimpijska oparta jest na pokojowym współzawodnictwie sportowców różnych państw, zaangażowanemu tysiący działaczy i zainteresowanemu publiczności – narodów i wspólnoty międzynarodowej jako całości. Lecz zwłaszcza wówczas – u progu powersalskiej rzeczywistości – istotny był element łączenia narodów i budowania stosunków międzypaństwowych przez sport. Odzyskawszy niepodległość strona polska tym bardziej stanęła pod przymusem moralnym dołączenia do międzynarodowej rodziny olimpijskiej. Zobowiązana była „dotrzymywać w każdym kierunku kroku innym państwom, uzupełniać swe braki wywołane niewolą, przypominać o swej równorzędności kulturalnej”³.

Podstawy prawne działalności polskich struktur olimpijskich

Po wybiciu się Polski na niepodległość po I wojnie światowej, powstała konieczność budowania własnego porządku prawnego, regulującego status przerwanych podmiotów, poczynając od osób fizycznych, a kończąc na instytucjach publicznych. Naturalne było, że początkowo fakty wyprzedzały stan prawny. Nie inaczej sytuacja wyglądała z uregulowaniem pozycji prawnej polskiego ruchu olimpijskiego. Mimo żywiołowego powstawania i rozwijania się, tak zresztą jak i całego polskiego sportu, jego działalność należało oprzeć na podstawach prawnych. Wśród nich można wyróżnić akty powszechnie obowiązujące oraz akty o charakterze wewnętrznym.

Aktami powszechnie obowiązującymi były dekret o stowarzyszeniach z dnia 3 stycznia 1919 r.⁴ wraz z rozporządzeniem Ministra Spraw Wewnętrznych

² Józef Piłsudski znany był z zamiłowania do sportu. Chętnie obserwował zmagania sportowe, ale też otwierał boiska i tory wyścigowe, dekorował zawodników, wręczał nagrody, był członkiem komitetów honorowych przeróżnych zawodów sportowych. Można sądzić, że będąc protektorem polskiego sportu, był również protektorem dobrego stanu zdrowia polskiej wspólnoty narodowej. Szerzej w: D. Dudek, *Józef Piłsudski. Protektor polskiego sportu i ruchu olimpijskiego. Patron AWF w Warszawie*, Warszawa 2005.

³ S. Polakiewicz, *Igrzyska VIII-mej Olimpiady Paryż 1924 oraz Dzieje olimpiizmu w zarysie*, Lwów–Warszawa–Kraków 1926, s. 99.

⁴ Dz.Pr.P.P. nr 3, poz. 88.

w przedmiocie przepisów wykonawczych do dekretu o stowarzyszeniach z dnia 3-go stycznia 1919 r.⁵ oraz Konstytucja RP z dnia 17 marca 1921 r.⁶ Mocą powyższego dekretu utrzymano w mocy przepisy carskiego ukazu z 4/17 marca 1906 r. – przepisy tymczasowe o stowarzyszeniach i związkach⁷. Poza tym ów dekret ustanowił właściwie tylko obowiązek legalizacji stowarzyszeń i związków. W tym celu należało składać podania o wciągnięcie do rejestru stowarzyszeń i związków bądź bezpośrednio do Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, bądź do miejscowych państwowych urzędów administracyjnych – komisarzy ludowych. Wciągnięcie do rejestru miało być jawne, gdyż ogłoszone w Dzienniku Urzędowym Ministerstwa Spraw Wewnętrznych. Warto jednak zaznaczyć, iż dekret obowiązywał jedynie na ziemiach byłego zaboru rosyjskiego. Na ziemiach byłego zaboru pruskiego oraz byłego zaboru austriackiego dalej obowiązywały ustawy zaborcze, odpowiednio z 1908 i 1867 roku⁸. Jednolite uregulowanie przepisów dotyczących stowarzyszeń nastąpiło dopiero za sprawą rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 27 października 1932 r. – Prawo o stowarzyszeniach⁹. Zgodnie natomiast z art. 108 konstytucji marcowej obywatele mieli prawo koalicji, zgromadzania się i zawiązywania stowarzyszeń i związków.

Odnosząc się do aktów o charakterze wewnętrznym należy podkreślić, iż mowa zasadniczo o statutach stowarzyszeń. W tym zakresie R. Wryk, idąc w ślad za D. Dudkiem, spostrzega, iż PKIO „w pierwszych miesiącach swego istnienia miał charakter organu państwowego, a nie organizacji społecznej, czyli stowarzyszenia. Został on prawdopodobnie zalegalizowany w 1920 roku i do czerwca 1925 roku działał jako regulaminowe stowarzyszenie bez osobowości prawnej”¹⁰. Wersję tą wydaje się potwierdzać okoliczność, iż nie sposób odnaleźć w zbiorach publicznych jakichkolwiek śladów po statutach PKIO z lat 1919–1924. Ponadto, w zbiorach archiwalnych współczesnego następcy ówczesnego PKIO – Polskiego Komitetu Olimpijskiego – da się odnaleźć tylko projekt statutu

⁵ Dz.Pr.PP. nr 7, poz. 113.

⁶ Dz.U. nr 44, poz. 267.

⁷ Sobranije Uzakonienij i Razporażenij Pravitelstwa, I półrocze 1906 r., nr 48, s. 696-704.

⁸ A. Paszkudzki, *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 17 marca 1921 z uwzględnieniem zmian ustalonych ustawą z dnia 2 sierpnia 1926 roku, zmieniającą i uzupełniającą Konstytucję Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 17 marca 1921 roku. Komentarz*, Lwów-Warszawa 1927, s. 134-135. Ustawa austriacka była znolizowana ustawą z dnia 3 kwietnia 1925 r. o zmianie niektórych przepisów prawa o stowarzyszeniach z r. 1867, obowiązującego na obszarze b. zaboru austriackiego (Dz. U. nr 43, poz. 297). Na obszarze zaś okręgu wileńskiego, mińskiego i brzeskiego obowiązywało rozporządzenie Komisarza Generalnego Ziem Wschodnich z dnia 25 września 1919 r. o stowarzyszeniach (Dz.Urz.Z.C.Z.W., nr 25, poz. 255) (Dz.U. nr 76, poz. 594).

⁹ Dz.U. Inr 94, poz. 808.

¹⁰ R. Wryk, *Początki ruchu olimpijskiego w Polsce*, Poznań 2012, s. 88, oraz D. Dudek, *Podstawy prawne ruchu olimpijskiego w Polsce w latach 1919–1939*, [w:] *Społeczno-edukacyjne oblicza współczesnego sportu i olimpiizmu. Wychowanie patriotyczne przez sport*, red. J. Chelmecki, t. 2, Warszawa 2007, s. 142-149.

PKIO datowany na lata sprzed 1924 r.¹¹ Jeśli więc przyjąć to założenie, że działalność polskich struktur olimpijskich nie była oparta na postanowieniach statutowych, to można dojść do wniosku, że ich prawną formą działalności nie było stowarzyszenie rejestrowe, a tzw. stowarzyszenie zwykłe. Zaznaczmy, iż w myśl art. 20 ukazu z 4/17 marca 1906 r. – przepisy tymczasowe o stowarzyszeniach i związkach „prawo nabywania i sprzedawania nieruchomości, gromadzenia kapitałów, zawierania umów, przyjmowania zobowiązań, jak również dochodzenia i odpowiadania przed sądem przysługuje tylko stowarzyszeniom, które zostały wciągnięte do rejestru w drodze przepisanej, na podstawie własnego statutu”. Oznacza to ni mniej, ni więcej, iż osobowość prawną na gruncie tego aktu posiadało tylko i wyłącznie stowarzyszenie wciągnięte do rejestru stowarzyszeń i związków prowadzonego przez Ministerstwo Spraw Wewnętrznych. Cień na to założenie kładzie zaś stwierdzenie przez S. Polakiewicza, iż Komitet miał prawo do posiadania własnego statutu, a w 1922 r. „pracował opierając się na prowizorycznym statucie”¹².

Abstrahując od tego wątku, czy Komitet został zalegalizowany opierając się na swoim statucie, pewnych wskazówek co do bieżących rozwiązań prawnych dostarcza już wspomniany zachowany projekt statutu PKIO. Na tle statutu Związku Polskich Związków Sportowych (dalej: ZPZS) w brzmieniu uchwalonym na Walnym Zgromadzeniu dnia 28 marca 1925 r. (dalej: statut z 1925 r.), autorstwa dr. M. Orłowicza, projektowane rozwiązania dotyczące PKIO rzeczywiście wyglądają „prowizorycznie”. Statut z 1925 r. przedstawia się jako kompletny akt prawny.

Przede wszystkim statut z 1925 r. ukonstytuował ZPZS-PKOl. PKOl został włączony do organizacji ZPZS jako jego Zarząd (§1). Stąd też następcą prawnym PKIO był nie tylko PKOl, a ZPZS-PKOl jako całość. Jako całość został też wyposażony w osobowość prawną i pełnię praw cywilnych. Zjednoczenie ZPZS i PKIO w jedną strukturę przyniosło połączenie ich odrębnych dotychczas celów. O ile ZPZS przypadało zajmowanie się organizacją polskiego życia sportowego, a PKIO przygotowywanie udziału Polaków w Igrzyskach Olimpijskich¹³,

¹¹ Archiwum Muzeum Kultury Fizycznej i Turystyki, Dział PKOl, nr 2157. Projekt ten w swym ostatnim postanowieniu odnośnie stosunku Komitetu do związków sportowych stwierdzał: „Stosunek Polskiego Komitetu Igrzysk Olimpijskich do Zarządu Związku Polskich Związków Sportowych ustala oddzielny regulamin”. Związek Polski Związków Sportowych ukonstytuował się zaś dnia 19 lutego 1922 r. Projekt nie mógł więc pochodzić z lat wcześniejszych. Nadto S. Polakiewicz podaje, iż dnia 23 kwietnia 1922 r. miało miejsce Walne Zgromadzenie ZPZS celem m.in. uchwalenia nowego statutu Komitetu. Natomiast w 1923 r. Ministerstwo Spraw Wewnętrznych nie zatwierdziło przedłożonego statutu Komitetu. Brak wzmianek o takiej próbie w 1924 roku (S. Polakiewicz, op. cit., s. 115-118) . Zachowany projekt statutu Komitetu musi zatem pochodzić albo z 1922 albo 1923 r.

¹² Ibidem, s. 116. Bardzo prawdopodobne, że ów „prowizoryczny statut” był w rzeczywistości powyżej wspomnianym projektem statutu PKIO.

¹³ M. Słoniewski, *Zarys działalności polskiego ruchu olimpijskiego w latach 1919–1939*, Warszawa 1990, s. 24.

o tyle statutowym celem ZPZS-PKOl było popieranie sportu amatorskiego w Polsce. Ustalono aż 24 środki zmierzające do osiągnięcia tego celu z różnych obszarów, w tym: stosunków ZPZS-PKOl z MKOl, polskimi władzami państwowymi i poszczególnymi związkami; legislacji dotyczącej życia i rozwoju sportu; materialnego i finansowego wspierania działalności ZPZS-PKOl; promowania polskiego sportu i wychowania fizycznego (§ 4-5).

Projekt statutu PKIO wspominał o członkach czynnych (wszyscy opłacający stałą składkę oraz biorący udział w pracach Komitetu), popierających (wszyscy opłacający składkę członkowską, lecz z przyczyn społecznych lub państwowych niemogący brać udziału w pracach Komisji) oraz honorowych (ci, którzy otrzymują ten tytuł za szczególne zasługi dla polskiego sportu). Na tym tle wprowadzono inne kategorie członkostwa. Statut z 1925 r. wprowadził członkostwo zwyczajne (związki i towarzystwa sportowe) i nadzwyczajne (towarzystwa sportowe, których statut został zatwierdzony przez władze, lecz niezrzeszone jeszcze w związek). Każdy członek miał obowiązek opłacać wpisowe. Członek zwyczajny miał głos stanowczy, a członek nadzwyczajny – tylko doradczy (§ 6-14).

W projekcie statutu PKIO do władz Komitetu zaliczono Ogólne Zebranie, Zarząd Komitetu i Komisję Rewizyjną, a w statucie z 1925 r. Walne Zgromadzenie, Zarząd i jego Komitet Wykonawczy, Komisję Rewizyjną. Walne Zgromadzenie nazwano władzą uchwalającą i kontrolną. Mogło ono odbywać na zgromadzeniach zwyczajnych i nadzwyczajnych. O ile w projekcie statutu PKIO wprowadzono obowiązek zwołania nadzwyczajnego zebrania na żądanie Zarządu lub 1/10 ilości członków czynnych i honorowych, o tyle w statucie z 1925 r. ustalono, iż nadzwyczajne Walne Zebranie miało być zwoływane w razie potrzeby wyrażonej przez poprzednie Walne Zebranie, przez Zarząd, na żądanie Komisji Rewizyjnej, lub na żądanie członków zwyczajnych, reprezentujących trzecią część głosów. Przyjęto zasadę, że każdy członek zwyczajny w pierwszym roku przynależności do ZPZS-PKOl dysponuje 2 głosami. W kolejnych latach uzależniono to od liczby skupianych towarzystw sportowych¹⁴.

Kompetencjami Ogólnego Zebrania w projekcie statutu PKIO były: zatwierdzanie sprawozdania z działalności Zarządu, przyjęcie do wiadomości sprawozdania Komisji Rewizyjnej, sprawy zasadnicze, zmiany statutu, wybory Zarządu i Komisji Rewizyjnej, likwidacja Komitetu. W statucie z 1925 r. kompetencje Walnego Zgromadzenia ujęto szerzej i bardziej precyzyjnie. Było to: nadawanie kierunku działalności ZPZS-PKOl, uchwalanie dyrektyw dla Zarządu i programu jego działalności; ustalanie zasadniczych norm organizacyjnych życia sportowego w Polsce; wybór przewodniczącego ZPZS-PKOl, członków Zarządu, ich zastępców oraz członków Komisji Rewizyjnej; przyjęcie i zatwierdzenie spra-

¹⁴ Do 10 – 2 głosy, 11-20 – 3 głosy, 21-40 – 4 głosy, 41-100 – 5 głosów, 101-200 – 6 głosów, 201-400 – 7 głosów, 401-700 – 8 głosów, 701-1000 – 9 głosów, ponad 1000 – 10 głosów.

wozdania Zarządu z działalności za rok ubiegły, uchwalenie mu absolutorium na wniosek Komisji Rewizyjnej, uchwalenie preliminarza budżetowego na rok administracyjny na wniosek skarbnika, rozporządzanie funduszem zakładowym i alienacja nieruchomości ZPZS-PKOI; zmiana statutu; likwidacja ZPZS-PKOI; sprawy specjalne zastrzeżone przez statut Walnemu Zgromadzeniu.

Ponadto statut z 1925 r. regulował sprawy Walnego Zgromadzenia, których projekt statutu PKIO w ogóle nie dotyczył. Były to: tryb zwoływania, kryterium ważności obrad, przewodnictwo obradom, większości głosów stosowane przy podejmowaniu uchwał, prawo zgłaszania wniosków. Tak też Walne Zgromadzenia miały być zwoływane przez Zarząd (§ 28), a jego obradom przewodniczyć miał prezes ZPZS-PKOI (§ 30).

Warunkiem ważności obrad Walnego Zgromadzenia miała być obecność delegatów reprezentujących co najmniej połowę głosów. W razie jego niedochowania można było zwołać Walne Zgromadzenie w drugim terminie, a warunkiem jego ważności miała być obecność delegatów reprezentujących co najmniej trzecią część głosów. Jeżeli i ten warunek nie został dochowany, kompetencje do rozstrzygania spraw objętych porządkiem dziennym przejmował Zarząd (§ 29). Uchwały Walnego Zgromadzenia miały zapadać bezwzględnie większością głosów, a w sprawach wykluczenia członka, zmiany statutu, likwidacji ZPZS-PKOI większością 2/3 głosów. W razie wątpliwości prezes Zarządu mógł zarządzić głosowanie imienne, a na żądanie delegatów reprezentujących 10 głosów – głosowanie tajne (§ 31). Prawo stawiania wniosków na Walnym Zgromadzeniu przyznano Zarządowi, Komisji Rewizyjnej oraz członkom zwyczajnym (§ 32).

Skład Zarządu w projekcie PKIO oraz statucie z 1925 r. różni się w zasadzie tylko liczebnością. Projekt wspominał, iż Zarząd komitetu składał się z prezesa, 2 wiceprezesów, sekretarza, skarbnika i 6 członków Zarządu. Statut z 1925 r. stanowił, iż Zarząd składa się z prezesa i 18 członków Zarządu, wybieranych na trzy lata przez Walne Zgromadzenie. Spośród swojego składu Zarząd wybierał 2 wiceprezesów, sekretarza i skarbnika. Corocznie miało ustępować sześciu członków Zarządu, był to więc skład rotacyjny (§ 34-35). Posiedzenia Zarządu miały odbywać się raz na dwa miesiące (§ 38), a sprawami bieżącymi miał zajmować się Komitet Wykonawczy (§ 46).

Różnie został wskazany obszar kompetencji Zarządu. W myśl projektu statutu PKIO były to: przestrzeganie zadań i celów Komitetu; przyjmowanie i wykreślanie członków; wydawanie i zatwierdzanie regulaminów i instrukcji wewnętrznych; zarządzanie majątkiem Komitetu; sprawdzanie sprawozdań z działalności; kupno, sprzedaż, dzierżawa nieruchomości i praw hipotecznych; ustalanie i zmiana wysokości wpisowego i składki członkowskiej; przyjmowanie i zwalnianie płatnych funkcjonariuszy; reprezentowanie Komitetu wobec władz, instytucji społecznych i MKOl. Statut z 1925 r. lakonicznie przyjął, iż Zarząd załatwia wszelkie czynności ZPZS-PKOI wynikające ze statutu, a nie zastrzeżone

dla Walnego Zgromadzenia. Mimo takiej formuły dodano, że Zarząd przedstawia dyrektywy dla Komitetu Wykonawczego, rozstrzyga spory pomiędzy członkami ZPZS-PKOI, a nadto ma prawo czasowego zawieszenia w prawach członkowskich oraz wydawania zakazu uczestniczenia w Igrzyskach Olimpijskich (§ 39-40). Dodatkowo, Zarządowi przyznano kompetencje nadzorczo-dyscyplinujące wobec członków ZPZS-PKOI oraz wobec siebie. Zarząd otrzymał prawo zwołania nadzwyczajnego Walnego Zgromadzenia w przypadku działania członków na szkodę polskiego sportu lub nierozwijania należytej działalności, przy braku reakcji Zarządu tego członka (§ 41). Nieobecność członka Zarządu na trzech następujących po sobie posiedzeniach mogła skutkować skreśleniem z listy członków Zarządu (§ 42).

Poza tym w ramach struktury ZPZS-PKOI wyodrębniono Komitet Wykonawczy, wybierany przez Zarząd, do załatwiania spraw bieżących. W jego skład wchodził: prezes, wiceprezesi, sekretarz honorowy, skarbnik. Niemniej, w kolejnych postanowieniach statutowych, przed tymi funkcjami, wymieniana jest reprezentacja ZPZS-PKOI, niewymieniona wcześniej jako członek Komitetu Wykonawczego. Funkcje reprezentacyjne miały być przypisane do prezesa i sekretarza honorowego, względnie ich zastępców (§ 49). Do zadań prezesa należało: przewodniczenie Walnemu Zgromadzeniu i posiedzeniom Zarządu, aprobowanie wydatków ZPZS-PKOI, kierowanie czynnościami Zarządu oraz biura ZPZS-PKOI, zwoływanie Walnego Zgromadzenia i posiedzeń Zarządu, stanie na straży wykonywania postanowień statutowych, regulaminowych, uchwał Walnego Zgromadzenia i Zarządu, kontrola nad stanem kasy i prowadzeniem ksiąg oraz majątkiem ZPZS-PKOI, podpisywanie wraz z sekretarzem protokołów posiedzeń. Naturalnie, zadaniem wiceprezesów było zastępowanie prezesa. Sekretarz miał przygotowywać wszelkie pisma i ogłoszenia ZPZS-PKOI oraz podpisywać je wraz z prezesem, a nadto prowadzić protokoły z posiedzeń, kopiał listów, inwentarz zbiorów i archiwum ZPZS-PKOI. Zadaniem skarbnika było: prowadzenie ksiąg rachunkowych; lokowanie i przechowywanie funduszy ZPZS-PKOI, dokumentów pieniężnych i umów dotyczących nieruchomości; ściąganie wkładów i opłat członkowskich oraz wszelkich innych wpływów pieniężnych; dokonywanie wpłat za asygnatą prezesa; zarządzanie majątkiem ZPZS-PKOI; przedstawianie Zarządowi rachunków dochodów i wydatków; sporządzanie zamknięcia rachunkowego roku ubiegłego i preliminarza budżetu na rok przyszły (§ 45-53).

Projekt statutu PKIO wymieniał tylko źródła finansowania Komitetu, czyli: wpisowe i składki członkowskie; ofiary i darowizny; dochody z imprez sportowych, koncertów, odczytów, widowisk i innych przedsięwzięć; udział poszczególnych gałęzi sportu w ekspedycji olimpijskiej. Statut z 1925 r. niewiele tu zmienił. Podzielił jednak majątek ZPZS-PKOI na trzy fundusze – zakładowy, olimpijski i obrotowy. Nieruchomości i kwoty przeznaczone na ich zakup i utrzymanie były objęte funduszem zakładowym. Dochody przeznaczone na przygotowanie

i wysłanie reprezentacji na igrzyska olimpijskie składały się na fundusz olimpijski. Fundusz obrotowy był przeznaczony na bieżącą działalność (§ 16-17). Postanowienia projektu statutu PKIO i statutu z 1925 r. dotyczące Komisji Rewizyjnej i możliwości rozwiązania zasadniczo niewiele się różniły. Statut z 1925 r. wskazał tylko na to, że Komisja Rewizyjna miała składać się z trzech członków wybieranych przez Walne Zgromadzenie zwykłą większością głosów.

Czynniki wpływające na pasywność legislacyjną PKIO

Biorąc powyższe pod uwagę, nasuwa się natomiast pytanie dlaczego tak długo polski świat sportowy czekał na statut struktur olimpijskich „z prawdziwego zdarzenia”, gdyż do 1925 r. projektowane rozwiązania przedstawiały się niekompletnie, makietowo. Nie można wskazać jednej przyczyny. Było ich raczej wiele, lecz można przedstawić te, które na pewno miały istotny wpływ na niemoc prawną ówczesnych struktur olimpijskich. Za podstawową należy uznać czynnik ludzki – ludzi, na których spoczywała największa odpowiedzialność za działanie Komitetu, zwłaszcza składy Zarządów PKIO; w dalszej kolejności: brak uporządkowania organizacyjno-prawnego, spory pomiędzy różnymi środowiskami sportowymi, ciągła walka o fundusze na rzecz ruchu olimpijskiego. W tym względzie występuje dysonans pomiędzy oceną pracy pierwszego Zarządu PKIO oraz oceną pracy kolejnych dwóch Zarządów PKIO. Ocena pracy Zarządu pierwszej kadencji jest zdecydowanie pozytywna, podczas gdy kolejnych dwóch (zwłaszcza drugiej kadencji z lat 1921–1923) – negatywna.

Istotne są okoliczności, w jakich przyszło pracować działaczom olimpijskim po I wojnie światowej. W latach 1919–1921 należało podjąć szczególnie wyężoną pracę organizacyjną na wielu kierunkach. Jeszcze pod zaborami ujawniły się optymistyczne tendencje w granicach dzielnic, które można nazwać „udzielnicowaniem” polskiego sportu. Już w 1878 r. 15 kupców i rzemieślników dało początek najstarszemu polskiemu stowarzyszeniu sportowemu – Warszawskiemu Towarzystwu Wioślarskiemu¹⁵. W 1909 r. powstał we Lwowie Polski Związek Sportowy grupujący Akademicki Klub Turystyczny, Galicyjskie Towarzystwo Cyklistów, Karpackie Towarzystwo Narciarzy, Lwowskie Towarzystwo Cyklistów, ŁKS „Czarni”, ŁKS „Pogoń”. W 1913 r. powstał w Poznaniu Związek Polskich Towarzystw Sportowych z inspiracji działaczy klubów „Warta”, „Poznań”, „Ostrowia”¹⁶. Były to załączki formowania się pojedynczych, aczkolwiek polskich środowisk sportowych w wyższe struktury.

¹⁵ M. Marek, *Najstarszy...*, „Magazyn Olimpijski” 2018, nr 3(124), s. 44-46.

¹⁶ M. Rotkiewicz, K. Hądzelek, *Powstanie i działalność polskich związków sportowych (I). Przełom wieku XIX i XX*, „Sport Wyczynowy” 2007, nr 7-9, s. 132-133.

Niemniej, właśnie po zniesieniu zaborów przyszedł czas na żmudną pracę u samych podstaw celem zjednoczenia polskiego sportu z trzech dzielnic zaborczych. Trzeba powiedzieć, że utworzenie PKIO 1 grudnia 1919 r. było krokiem milowym uczynionym w dobrą stronę, gdyż ze stanu rozdrobnienia ówczesnego polskiego sportu udało się doprowadzić do centralizacji ruchu olimpijskiego. Powołano do życia pierwszą polską strukturę olimpijską, która była jednocześnie pierwszą polską organizacją o charakterze ogólnokrajowym, obejmującą cały ruch sportowy¹⁷. Stało się to dzięki działaczom sportowym z Galicji, byłej Kongresówki oraz Poznania. Nazwisk można wymieniać tu wiele, lecz jedno należy wyróżnić – Henryka Szota-Jeziorowskiego, związanego z Warszawą sekretarza PKIO pierwszej kadencji. Właśnie on przyjął na siebie rolę lokomotywy rozpędzającej polski ruch olimpijski. To jego zasługą było pozyskanie dla PKIO majątku Warszawskiego Koła Sportowego – Agrykoli oraz lokalu przy ul. Wiejskiej 11¹⁸. Z resztą już w 1915 r., jak wynika ze wspomnień H. Szota-Jeziorowskiego, wraz z Kazimierzem Biernackim i Marianem Strzeleckim dostrzegli potrzebę „zorganizowania Komitetu Olimpijskiego zaraz po wybuchu niepodległości”¹⁹.

Czas bezpośrednio po odzyskaniu niepodległości był jednak trudny. Były sekretarz PKIO wskazywał: „trzeba sobie uprzytomnić jak wówczas wyglądała rzeczywistość. Niepodległość zaledwie od roku, ministerstwa i urzędy w organizacji (...), wychowanie fizyczne i sport nie brane prawie zupełnie pod uwagę lub stawiane na ostatnim miejscu w potrzebach kraju, zupełny brak Związków Sportowych, wreszcie społeczeństwo nie entuzjazmuje się jeszcze sportem. Krótko mówiąc – sport w roli kopciuszka, i to maleńkiego... w powijkach”²⁰. Dodatkowo był to okres próby dla utrzymania się polskiej państwowości wskutek najazdu bolszewickiego. Wielu sportowców zostało wówczas wysłanych na front walki. Co prawda ci sportowcy, którzy mieli przygotowywać się do igrzysk olimpijskich, za zgodą Naczelnika Państwa – Józefa Piłsudskiego i przy wsparciu majora Bolesława Wieniawy-Długoszewskiego zostali zwolnieni ze służby wojskowej²¹, lecz ostatecznie powzięto decyzję o niewysłaniu polskiej reprezentacji do Antwerpii latem 1920 r.

Trzeba powiedzieć, że działacze pokroju Szota-Jeziorowskiego i Biernackiego byli fascynatami sportu. Dobrze rozumieli ducha olimpizmu²² i próbowali zaszczepić go społeczeństwu. Działali nieraz spontanicznie, ale w dużej mierze udawało się im osiągać założone cele, w tym upraszając o wsparcie urzędników

¹⁷ R. Wryk, op. cit., s. 116.

¹⁸ M. Słoniewski, op. cit., s. 20.

¹⁹ H. Szot-Jeziorowski, *Czterdziestolecie Polskiego Komitetu Olimpijskiego. Historia – historyjki – i trochę dygresji*, Archiwum Muzeum Kultury Fizycznej i Turystyki, Dział PKOl-historia, nr 759, s. 3.

²⁰ Ibidem, s. 9-10.

²¹ S. Polakiewicz, op. cit., s. 105.

²² H. Szot-Jeziorowski otarł się o Niemcy i państwa skandynawskie, a K. Biernacki o Austrię i Włochy (H. Szot-Jeziorowski, op. cit., s. 3).

państwowych. Sytuacja zmieniała się podczas drugiej i trzeciej kadencji Zarządu PKIO. Jak podaje M. Słoniewski, „PKIO poprzez archaiczne przekonanie, że we władzach powinni zasiadać głównie przedstawiciele świata polityki, ziemiaństwa, sfer finansowych i handlu pozbawił się możliwości wypełniania swych kierowniczych funkcji względem ruchu sportowego”²³. Na lata pierwszej i drugiej kadencji Stefanowi Lubomirskiemu została powierzona funkcja prezesa PKIO ze względu na „odpowiednie nazwisko”²⁴, gdyż był „osobą raczej przypadkową w polskim ruchu olimpijskim”²⁵. Jego kuzyn, Kazimierz Lubomirski, sprawował funkcję prezesa PKIO od 1923 r. aż do 1929 r. Jasne było więc to, że kandydatury te zostały zaproponowane na użytek zewnętrzny. Tym bardziej, iż prezesi PKIO byli polskimi przedstawicielami w MKOl-u. Konstatując, po 1921 r. w PKIO brakowało działaczy, którzy znali coraz liczniejsze związki sportowe oraz umieli godzić ich interesy. W miejsce inwencji własnej wkrały się zastój i bezproduktywność.

Swoją diagnozę na temat prac PKIO drugiej kadencji, jako osoba która z bliska przyglądała się ówczesnym wydarzeniom będąc już urzędnikiem w Ministerstwie Zdrowia Publicznego, postawił H. Szot-Jeziorowski: „Wydaje się, że główną przyczyną była indolencja oraz zbyt wielka zachłanność Komitetu i oglądanie się na pomoc Rządu. Wydaje się także, że nie byłoby takich przykrych i niepoważnych niedociągnięć (...), gdyby ówczesny Komitet przyjął taktykę I-go P.KOl., który pracował w znacznie gorszych warunkach finansowych, organizacyjnych, psychologicznych i politycznych – a nie oglądał się na Rząd, liczył na własne siły, dając jak największą pomoc Wydziałom, przy całkowitej ich samodzielności, lecz i odpowiedzialności za przygotowanie drużyny”²⁶. Były sekretarz PKIO wyraźnie wyłuszczył podłoże niskoefektywnej działalności struktur olimpijskich, wskazując że problem tkwił w samym PKIO.

Staniaław Polakiewicz wskazywał na brak wewnętrznego zorganizowania, a wręcz zamęt organizacyjny, częste zmiany w kierownictwie biura i agend PKIO oraz brak planu działania na przyszłość. Istotnie utrudniało to ciągłość pracy PKIO. Były wiceprezes PKIO podsumowuje: „Jedno z trojga: albo obarczano się zbędnym balastem figurantów, o których z góry było wiadomym, że nie dadzą swej pracy Komitetowi, albo nie umiano z tych ludzi stworzyć spójnego wewnątrznie ciała społecznego, duchem zapału zdolnego wykrzesać ogień pracy z pozornie nawet obojętnych dla sprawy, albo wreszcie zniechęceni stosunkami panującymi w Komitecie ci najpożyteczniejsi usuwali się sami, obniżając jego zdolność do należytej działalności”²⁷. Trzecia opcja na pewno dotyczy

²³ M. Słoniewski, op. cit., s. 36.

²⁴ H. Szot-Jeziorowski, op. cit., s. 12.

²⁵ M. Słoniewski, op. cit., s. 24.

²⁶ H. Szot-Jeziorowski, op. cit., s. 2.

²⁷ S. Polakiewicz, op. cit., s. 136.

H. Szota-Jeziorowskiego, który po zakończeniu pierwszej kadencji PKIO usunął się ze struktur olimpijskich, zasilając szeregi urzędników państwowych.

Jednocześnie, to co było zaletą podczas zaborów, czyli konsolidacja polskich sportowców i działaczy w ramach dzielnic, okazało się źródłem konfliktów w wolnej Polsce. Odżyły bowiem ambicje dzielnicowe i osobiste, w tle narastały spory o charakterze finansowym. Sprzyjał temu chaos organizacyjno-prawny w latach 1922–1924. Miało to związek z powołaniem do życia ZPZS 19 lutego 1922 r. Nie można negować potrzeby powołania takiej struktury. Wręcz społecznie tego oczekiwano. W ówczesnej prasie pisano: „W lutym 1922 r. odbędzie się w Warszawie Walne Zgromadzenie organizacyjne Związku Związków Sportowych w Polsce, które wyprowadzi nasz sport z mgławicy dotychczasowych stosunków i da nam nareszcie upragnioną i tak długo oczekiwaną Centralę Sportową. Cała Polska powita z radością tę na europejską skalę zakrojoną instytucję”²⁸. Jednak pewnych rzeczy nie dopracowano. Związek Polskich Związków Sportowych (dalej: ZPZS) miano uczynić ciałem nadrzędnym wobec PKIO. Miał uzyskać kompetencje odwoławcze dla uchwał PKIO oraz przedstawiać dyrektywy dla działalności PKIO. Mimo to, PKIO przyznano prawo do posiadania odrębnej osobowości prawnej i co za tym idzie, prawo do posiadania odrębnego statutu, mającego być zgodnym ze statutem ZPZS. Statut PKIO miał być uchwalony przez organ wspólny dla ZPZS i PKIO – Walne Zgromadzenie ZPZS²⁹. Tym samym zaprojektowany jako prawnie samodzielny twór poprzez posiadanie osobowości pranej i własnego statutu PKIO miał być podporządkowany ZPZS. Była to konstrukcja sprzeczna wewnątrznie. Z tego też powodu Ministerstwo Spraw Wewnętrznych odmówiło rejestracji uchwalonego statutu ZPZS³⁰. Swoją drogą sprzeczność ta doprowadziła do konfliktu pomiędzy ZPZS i PKIO. Na Nadzwyczajnym Walnym Zgromadzeniu ZPZS dnia 27 stycznia 1924 r. postawiono wniosek o wyrażenie wotum nieufności wobec PKIO, który notabene został odrzucony. Dopiero dnia 26 października 1924 r. na Nadzwyczajnym Walnym Zgromadzeniu ZPZS postanowiono znieść tą nierówną dychotomię i powołać wspólną strukturę ZPZS-PKOl. Finalnie stało się to dnia 25 marca 1925 r. kiedy to przyjęto jej statut.

Warto podnieść aspekt międzynarodowy działalności PKIO. Kierownictwo PKIO (władze polskie jeszcze wtedy również) niezupełnie rozumiało, że czynne uczestnictwo w MKOl jest jedną płaszczyzną więcej na dołączenie do wspólnoty międzynarodowej jako podmiot nowej powojennej architektury. Po raz pierwszy prezes PKIO, w osobie K. Lubomirskiego, nawiązał bezpośredni kontakt z baronem P. de Coubertain oraz hrabią J. Clary (Prezesem Francuskiego Komitetu Olimpijskiego) w 1924 r. Nadto, polski przedstawiciel oddelegowany

²⁸ „Ilustrowany Miesięcznik Sportowy. Wilno”, nr 1(15), piątek 20 stycznia 1922.

²⁹ S. Polakiewicz, op. cit., s. 115-116.

³⁰ M. Słoniewski, op. cit., s. 27.

przez PKIO na obrady MKOl w 1922 r. – prof. E. Wittig, na prośbę wiceprezesa PKIO T. Garczyńskiego, zgłosił wniosek o urządzenie rejonowych Igrzysk Olimpijskich, a Polska miałaby znaleźć się w jednej grupie z państwami bałtyckimi i małej ententy. Spotkało się to z ostrą reakcją barona de Coubertain, który poradził stronie polskiej należyte przygotowanie do właściwych Igrzysk Olimpijskich i organizowanie międzynarodowych spotkań sportowych, w przeciwnym razie Polska mogłaby być posądzona o „imperialistyczne zapędy”. Tymczasem władze MKOl zawsze wykazywały bardzo otwartą postawę wobec strony polskiej, jeszcze pod zaborami wystosowując zaproszenie na V Igrzyska Olimpijskie w Sztokholmie w 1912 r., a także na VI Igrzyska Olimpijskie w Antwerpii w 1920 r. W pierwszym przypadku – pomimo braku posiadania suwerenności, w drugim przypadku – pomimo braku posiadania jeszcze krajowych struktur olimpijskich i braku posiadania delegata przy MKOl.

Przy takim podejściu kierownictwa PKIO trudno było o skuteczną propagandę olimpizmu w społeczeństwie. Zdaniem S. Polakiewicza „nie zrobiono nic dla propagandy olimpizmu w kraju. Nie wydano drukiem ni broszurki nawet na ten temat, nie inspirowano prasy, nie złożono i nie wydrukowano sprawozdania z działalności, które mogłoby się stać przyczynkiem do propagandy (...), słowem w niczym nie przypomniano czasów K. Biernackiego i jego Wydziału Propagandy z r. 1920”³¹. Ogólnie rzecz ujmując PKIO zrobił mniej niż uczynić mógł.

PKIO stale wymagał podejmowania zabiegów nakierowanych na pozyskanie funduszy na bieżącą działalność i pokrycie kosztów udziału w Igrzyskach Olimpijskich. Dużym osiągnięciem było zyskanie akceptacji Ministra Zdrowia Publicznego W. Chodźki dla utworzenia w ramach ministerstwa Działu Wychowania Fizycznego i Budownictwa Sportowego. Przekazano na jego rzecz 1,5 miliona ówczesnych marek polskich, co było znaczącą kwotą³². Warto jednak zaznaczyć, że od samego początku działalności PKIO podejmował starania zmierzające do pozyskania środków finansowych z wielu źródeł. Poza pomocą rządową, fundusze uzyskiwano poprzez zbieranie składek, zbiórki społeczne, zyski z imprez, pomoc Polonii (w szczególności Związku Sokołów Polskich z USA), pomoc amerykańskiej YMCA³³. W efekcie zebrano środki na wyjazd polskiej reprezentacji do Antwerpii. W przypadku

³¹ S. Polakiewicz, op. cit., s. 136. K. Biernackiemu jeszcze w 1916 r., zatem jeszcze w okresie okupacji niemieckiej, udało się zorganizować w Warszawie chód maratoński, zawody lekkoatletyczne i mecz piłkarski (H. Szot-Jeziorowski, op. cit., s. 6).

³² Swoje zasługi w tym mieli W. Osmolski i A. Loth prowadząc rozmowy z prof. M. Michałowiczem – ówczesnym dyrektorem Departamentu Opieki nad Dzieckiem i Młodzieżą Ministerstwa Zdrowia Publicznego oraz T. Garczyński, K. Biernacki i T. Daszewski wyjednywując wsparcie Naczelnika Państwa – Józefa Piłsudskiego. Przeciwny był wtedy minister skarbu – Władysław Grabski. Niestety, później dział ten został przekształcony w referat, czyli mniejszą jednostkę.

³³ PKIO rozesłał oficjalne pisma do wszystkich polskich placówek dyplomatycznych i konsularnych, jak też instytucji polskich za granicą, K. Hądzelek, M. Słoniewski, *U narodzin Polskiego Komitetu Olimpijskiego*, [w:] *90 lat na olimpijskim szlaku*, red. K. Hądzelek, Warszawa 2009, s. 21.

przygotowań do Igrzysk Olimpijskich w 1924 r. PKIO swoimi siłami zebrał około trzecią część potrzebnej sumy. Zgromadzone środki pochodziły ze zbiórek społecznych, zbiórki aktora warszawskiego Teatru Polskiego – Wiktora Biegańskiego oraz sprzedaży żetonu olimpijskiego. Wiele pozostałych imprez w ramach „Tygodnia Olimpijskiego” spaliło na panewce. Konieczne okazało się zaangażowanie funduszy Ministerstwa Spraw Wojskowych, Ministerstwa Spraw Zagranicznych, związków i klubów sportowych³⁴.

Zakończenie

Polski Komitet Igrzysk Olimpijskich formalnoprawnie był stowarzyszeniem. Musiał więc stosować się do prawa powszechnie obowiązującego oraz prawa wewnętrznego. Wśród źródeł prawa powszechnie obowiązującego znalazły się dekrety z 1919 r. wraz z przepisami wykonawczymi do nich, a od 1921 r. również tzw. konstytucja marcowa. Wspomniane dekrety do 1932 . utrzymywały w mocy przepisy o stowarzyszeniach państw zaborczych.

Najbardziej prawdopodobnym faktem, jeżeli mowa o źródłach prawa wewnętrznego jest to, że do 1925 r. działalność PKIO opierała się ledwo na niedoskonałym projekcie statutu. Dopiero w 1925 r. uchwalono statut, już ZPZS-PKOl. Zatem PKIO pierwszej, drugiej i trzeciej kadencji nie miał zatwierdzonego własnego statutu. W przypadku pierwszej kadencji można zrozumieć, iż nie przykładano wówczas większej wagi do uregulowań prawnych. Wykonano ogrom prac organizacyjnych, zadbano o bazę treningową i administracyjną PKIO, podejmowano wysiłki mające jednoczyć polski sport. Okres drugiej i trzeciej kadencji był jednak w dużej mierze stracony. Wraz ze zmianami kadrowymi w PKIO do polskiego olimpizmu wkradła się apatia. Zanikło to czym PKIO charakteryzował się od chwili swego powstania – nastawienie działaczy olimpijskich traktujących sport jako domenę życia publicznego³⁵. Nadto, równoległe z powstaniem ZPZS powstał bałagan organizacyjno-prawny, tworzący niesprzyjającą atmosferę do pracy w ruchu olimpijskim. Efektywnie nie rozwiązywano problemów finansowych PKIO. Dopiero napisanie statutu ZPZS-PKOl przez M. Orłowicza, jego uchwalenie i zatwierdzenie przez władze państwowe dało polskim strukturom olimpijskim solidne podstawy do dalszego działania, zamykając okres marazmu i zastoju.

³⁴ S. Polakiewicz, op. cit., s. 109-111 i 139-141.

³⁵ K. Hądzelek, M. Słoniewski, op. cit., s. 22.

Bibliografia

Akty prawne

- Konstytucja RP z dnia 17 marca 1921 r. (Dz.U. nr 44, poz. 267).
- Dekret o stowarzyszeniach z dnia 3 stycznia 1919 r. (Dz.Pr.P.P. nr 3, poz. 88).
- Rozporządzeniem Ministra Spraw Wewnętrznych w przedmiocie przepisów wykonawczych do dekretu o stowarzyszeniach z dnia 3-go stycznia 1919 r. (Dz.Pr.P.P. nr 7, poz. 113).
- Rozporządzenie Komisarza Generalnego Ziemi Wschodnich z dnia 25 września 1919 r. o stowarzyszeniach (Dz.Urz.Z.C.Z.W., nr 25, poz. 255), (Dz. U. nr 76, poz. 594).
- Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 27 października 1932 r. – Prawo o stowarzyszeniach (Dz. U. nr 94, poz. 808).
- Ukaz z 4/17 marca 1906 r. – przepisy tymczasowe o stowarzyszeniach i związkach, Sobranie Uzakonienij i Razporjaženij Pravitelstwa, I półrocze 1906 r., nr 48.
- Ustawa z dnia 3 kwietnia 1925 r. o zmianie niektórych przepisów prawa o stowarzyszeniach z r. 1867, obowiązującego na obszarze b. zaboru austriackiego (Dz. U. nr 43, poz. 297).

Źródła archiwalne Archiwum Muzeum Kultury Fizycznej i Turystyki

- Projekt statutu Polskiego Komitetu Igrzysk Olimpijskich*, Dział PKOl, nr 2157.
- Szot-Jeziorowski H., *Czterdziestolecie Polskiego Komitetu Olimpijskiego. Historia – historyjki – i trochę dygresji*, Dział PKOl-historia, nr 759.

Opracowania

- Dudek D., *Józef Piłsudski. Protektor polskiego sportu i ruchu olimpijskiego. Patron AWF w Warszawie*, Warszawa 2005.
- Dudek D., *Podstawy prawne ruchu olimpijskiego w Polsce w latach 1919–1939*, [w:] *Spoleczno-edukacyjne oblicza współczesnego sportu i olimpizmu. Wychowanie patriotyczne przez sport*, red. J. Chelmecki, t. 2, Warszawa 2007.
- Hądzelek K., Śloniewski M., *U narodzin Polskiego Komitetu Olimpijskiego [w:] 90 lat na olimpijskim szlaku*, red. K. Hądzelek, Warszawa 2009.
- Paszczudzi A., *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 17 marca 1921 z uwzględnieniem zmian ustalonych ustawą z dnia 2 sierpnia 1926 roku, zmieniającą i uzupełniającą Konstytucję Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 17 marca 1921 roku. Komentarz*, Lwów-Warszawa 1927.
- Polakiewicz S., *Igrzyska VIII-mej Olimpiady Paryż 1924 oraz Dzieje olimpizmu w zarysie*, Lwów–Warszawa–Kraków 1926.
- Śloniewski M., *Zarys działalności polskiego ruchu olimpijskiego w latach 1919–1939*, Warszawa 1990.
- R. Wryk, *Początki ruchu olimpijskiego w Polsce*, Poznań 2012.

Źródła prasowe i czasopisma

„Ilustrowany Miesięcznik Sportowy. Wilno”, nr 1(15), Piątek 20 Stycznia 1922.

Marek M., *Najstarszy...*, „Magazyn Olimpijski” 2018, nr 3(124).

Rotkiewicz M., Hądzelek K., *Powstanie i działalność polskich związków sportowych (I). Przełom wieku XIX i XX*, „Sport Wyczynowy” 2007, nr 7-9.

STRESZCZENIE

Niniejszy artykuł wskazuje podstawy prawne polskich struktur olimpijskich po I wojnie światowej. Są to źródła prawa powszechnie obowiązującego oraz źródła prawa wewnętrznego. Osobne, aczkolwiek kluczowe miejsce w rozważaniach zajmuje kwestia opracowania i uchwalenia statutu Polskiego Komitetu Igrzysk Olimpijskich oraz jego następcy – Związku Polskich Związków Sportowych-Polskiego Komitetu Olimpijskiego. Autor określa podstawowe przyczyny zastoju prac nad statutem tych struktur. W artykule zastosowano metodę historyczno-prawną i prawno-porównawczą. W bibliografii znalazły się akty prawne oraz literatura i piśmiennictwo, wśród których szczególnie cenne są pozycje autorów biorących udział w formowaniu Polskiego Komitetu Igrzysk Olimpijskich.

SUMMARY

Around the draft statute of the Polish Committee of the Olympic Games and the statute of the Union of Polish Sports Associations-the Polish Olympic Committee at the beginning of the Second Polish Republic

This article indicates the legal bases of Polish Olympic structures after the First World War. These are sources of universally binding law and sources of internal law. A separate but crucial point in the deliberations is the development and passing of the statute of the Polish Committee of the Olympic Games, and its successor – the Union of Polish Sports Associations the Polish Olympic Committee. The author outlines the basic reasons for the stagnation of works on the statute of these structures. The article uses the historical-legal and legal-comparative methods. The bibliography includes legal acts as well as literature and literary texts, among which the positions of the authors participating in the formation of the Polish Committee of the Olympic Games are particularly valuable.

Grzegorz Kryszewski

Uniwersytet w Białymstoku
e-mail: kryszewski@uwb.edu.pl

ORCID 0000-0002-7556-2716

DOI: 10.15290/mhi.2019.18.01.05

System rządów zgromadzenia w konstytucji Turcji z 1921 r.

ABSTRAKT

Celem artykułu jest przeprowadzenie analizy przepisów Konstytucji Turcji z 1921 r. pod kątem ukazania specyfiki przyjętego w niej systemu rządów. Analiza ta prowadzi do konstatacji, iż wspomniany dokument, czyniący podstawą ustroju konstytucyjnego Turcji zasadę suwerenności narodu i zasadę jedności władzy skupionej w parlamencie, kształtował system rządów zgromadzenia we wzorcowej, „czystej” i „podręcznikowej” jego postaci, znanej z koncepcji J.J. Rousseau i historii rewolucji francuskiej. W artykule są ukazane również historyczne uwarunkowania podjęcia decyzji o wdrożeniu takiego systemu rządów, a także jej wyznaczniki doktrynalne i teoretyczne.

ABSTRACT

The Assembly Government System in the Constitution of Turkey of 1921

The aim of the article is to analyze the provisions of the Constitution of Turkey of 1921 with respect to the specific system of governance adopted in it. The analysis leads to the conclusion that the document, making the constitutional system of Turkey based on the principle of the sovereignty of the nation and the principle of unity of power concentrated in the hands of the parliament, provided for the system of governance of the assembly in its model, the “pure” and “classic” form, known from

J.J. Rousseau's concept and the story of the French Revolution. The article also shows the historical, doctrinal and theoretical determinants of the decision to implement such a system of power.

Słowa kluczowe: demokracja, jedność władzy, koncentracja władzy, konstytucja, konstytucja Turcji z 1921 r., konstytucja Turcji z 1924 r., system rządów zgromadzenia, zasada suwerenności narodu (ludu)

Key words: democracy, unity of power, concentration of power, constitution, Turkish Constitution of 1921, Turkish Constitution of 1924, assembly government system, principle of sovereignty of the nation

I. System rządów zgromadzenia, zwany także systemem konwentu, parlamentarno-komitetowym lub dyrektorialnym, stosunkowo rzadko jest poddawany analizom naukowym, a jeżeli już, to przeważnie jest opisywana i komentowana jego spektakularna postać występująca w Konfederacji Szwajcarskiej. To skromne, zdecydowanie słabsze zainteresowanie modelami systemów rządów respektujących podział władzy, mierzone liczbą publikacji naukowych, jest zrozumiałe, gdyż o wiele mniej można wskazać przykładów jego wdrażania.

System rządów, o którym mowa, stanowi wyraz koncepcji jedności władzy państwowej w wariacie demokratycznym, a jego źródłem jest powiązanie wspomnianej koncepcji z zasadą suwerenności narodu (ludu). Fundamentalnym jej założeniem jest przyznanie roli najwyższego organu w strukturze władz państwowych parlamentowi, podporządkowanemu zbiorowemu podmiotowi władzy zwierzchniej – narodowi (ludowi). Za prekursora takiej koncepcji jedności władzy państwowej uznaje się Jeana-Jacquesa Rousseau, zdaniem którego w zgromadzeniu ustawodawczym, wyłonionym w drodze wyborów powszechnych, powinna skupiać się pełnia władzy suwerena – ludu. Rola wszystkich innych organów państwowych miałaby polegać na realizowaniu woli tego zgromadzenia¹.

Trafna wydaje się ogólna charakterystyka tego systemu przeprowadzona przez Pawła Sarneckiego: polega on „na zapewnieniu przewagi parlamentowi, przede wszystkim przez odrzucenie założenia o konieczności organizacyjnego podziału władzy jako niezbędnej konsekwencji funkcjonalnego podziału władzy.

¹ Jak pisał J.J. Rousseau, powinno ono spełniać dwie nierozdzielne funkcje: „wydawać ustawy i zabezpieczać ich wykonanie, to jest urzeczywistniać inspekcję nad władzą wykonawczą; bez tego zginąłby wszelki związek między obu władzami, wszelkie podporządkowanie, druga nie byłaby zależna od pierwszej”. J.J. Rousseau, *Umowa społeczna*, tłum. M. Pawłowska, Warszawa 1966, s. 52.

Odrzucając tę konsekwencję, stwarza się parlamentowi konstytucyjną podstawę dla jego działań tak w sferze funkcji ustawodawczej, jak i wykonawczej (rządzenia). Drugim koniecznym momentem w tej charakterystyce powinna być eliminacja wszelkiego rodzaju sytuacji, uzależniających parlament od innych władz państwowych: np. monopolu pozaparlamentarnej inicjatywy ustawodawczej (choćby tylko w pewnych, ale ważnych sferach), uzależnienia obradowania parlamentu od wyłącznego prawa zwoływania sesji przez czynnik pozaparlamentarny, weta ustawodawczego egzekutywy, sądownictwa konstytucyjnego i in. Trzecim wątkiem takiej charakterystyki byłyby pewne uprawnienia zwierzchnie parlamentu wobec innych władz: powoływanie innych organów, ich kontrola, egzekwowanie odpowiedzialności i in.². Zasadniczą cechą tego trzeciego wątku jest bezwzględne podporządkowanie rządu legislatywie, uczynienie z niego komitetu wykonawczego parlamentu. Wymaga to podkreślenia: konstruowanie i wprowadzanie systemu rządów zgromadzenia było zwykle motywowane przekonaniem i wiarą, iż najpełniej ucieleśnia ideały demokratycznego sprawowania władzy w państwie. Zauważyć też warto, iż w celu urzeczywistnienia tych ideałów równolegle ustanawiane były instrumenty bezpośredniej artykulacji woli i interesów suwerena-ludu (narodu)³.

System zgromadzenia znamionuje jego rewolucyjny rodowód. Wydaje się być uzasadnione upatrywanie zaczątków tego systemu w mechanizmie sprawowania władzy ukształtowanym w czasie rewolucji mieszczańskiej w Anglii, gdy działał „Długi Parlament” (1640-1653)⁴. Idea jedności władzy skupionej w parlamencie jest jednak łączona przede wszystkim z okresem rewolucji francuskiej, a dokładniej – aktywnością trzeciego parlamentu, czyli Konwentu (1792–1795). Idea ta pełny wyraz znalazła w postanowieniach konstytucji francuskiej z 1793 r. (tzw. jakobińskiej), której rozwiązania stanowią „klasyczną” postać omawianego systemu rządów.

Elementy omawianej konstrukcji ustrojowej zawierały m.in. trzy tymczasowe konstytucje litewskie z lat 1918–1920, akty konstytucyjne Republiki Austrii Niemieckiej z przełomu lat 1918/1919, konstytucja Estonii z 1920 r., tureckie konstytucje: z 1921 r. i 1924 r., a także projekt konstytucji Francji z 5 maja 1946 r. i konstytucja Francji z 27 października 1946 r. Idea rządów zgromadzenia jest trwałą determinantą ustroju politycznego Konfederacji Szwajcarskiej; legła ona

² P. Sarnecki, *Założenia systemu „rządów zgromadzenia” i możliwości ich adaptacji do przyszłej konstytucji RP*, [w:] *Konstytucyjne systemy rządów*, red. M. Domagała, Warszawa 1997 s. 148. Zob. też M. Wiszowaty, hasło „System komitetowy. Parlamentarno-komitetowy system rządów”, [w:] *Leksykon prawa konstytucyjnego. 100 podstawowych pojęć*, red. A. Szmyt, Warszawa 2010, s. 596-597.

³ Może to prowadzić do konstatacji, iż sięganie po nie jest elementem współkształtującym opisywany model rządów – zob. M. Bożek, *System „rządów zgromadzenia” – próba definicji*, [w:] *Systemy rządów w perspektywie porównawczej*, red. J. Szymanek, Warszawa 2014, s. 210.

⁴ Zob. M. Bożek, *Systemy rządów*, [w:] *Polskie prawo konstytucyjne na tle porównawczym*, red. R.M. Małajny, Warszawa 2013, s. 354.

u podstaw przyjęcia zasady zwierzchnictwa parlamentu w systemie władz federalnych w konstytucjach z 1848 r. i 1874 r., jak i w obowiązującej obecnie konstytucji z 1999 r. Spośród współczesnych państw europejskich bliski systemowi rządów zgromadzenia jest model rządzenia w Szwecji, gdzie zaznacza się „bezapelacyjne pierwszeństwo” parlamentu (Riksdagu) w strukturze władz państwowych, w tym wobec rządu⁵.

Z nurtu ustrojowego zakładającego nadrzędność parlamentu wywodziły się również ideowo-polityczne założenia konstytucji państw socjalistycznych, w tym również PRL z 22 lipca 1952 r. Zgodnie z doktryną konstytucyjną wspomnianych państw najwyższa pozycja organów przedstawicielskich miała stanowić gwarancję realizacji zasady ludowładztwa oraz zasady tzw. centralizmu demokratycznego. Utożsamianie wspomnianych założeń z systemem rządów zgromadzenia wywoływało spory, które jednak i tak nie miały żadnego praktycznego znaczenia, gdyż we wszystkich państwach, o których mowa, nastąpiło rozejście się praktyki i doktryny konstytucyjnej. Stało się tak za sprawą absolutnej koncentracji władzy politycznej poza aparatem państwowym – w kierowniczych gremiach partii komunistycznej⁶.

Każdy z wymienionych wyżej przypadków konstytucyjnej adaptacji idei rządów zgromadzenia był niepowtarzalny – był wprawdzie oparty na wspólnych ogólnych założeniach, ale też zawierał indywidualne cechy szczególne. Spośród nich na szczególną uwagę zasługują rozwiązania przyjęte w tureckich aktach konstytucyjnych z lat dwudziestych XX wieku, jak się uważa – najbardziej interesującego okresu historii konstytucyjnej Turcji⁷. Odznaczały się one innowacyjnością oraz nadzwyczaj śmiałym podejściem do kwestii zapewnienia nadrzędności parlamentu w systemie władzy państwowej. Pomimo pewnych różnic w konstytucyjnym ujęciu jego prawnego statusu, zarówno konstytucja z 1921 r., jak i konstytucja z 1924 r., opierały ten status na wspólnej koncepcji – rządów zgromadzenia.

II. Przedmiotem niniejszego opracowania jest analiza tureckiej regulacji konstytucyjnej systemu rządów z 1921 r., której rezultatem było ukształtowanie systemu rządów zgromadzenia we wzorcowej, „czystej” jego postaci⁸. Tytułem

⁵ M. Bożek, *System „rządów zgromadzenia”...*, s. 197-198.

⁶ Zob. G. Kryszewski, K. Prokop: *Aksjologia polskiej konstytucji*, Warszawa 2017, s. 173.

⁷ Taką ocenę formułują np. J. Marszałek-Kawa i A. Burak, *The Political System of the Republic of Turkey. Past and Present*, „Przegląd Politologiczny” 2018, nr 3, s. 96; E. Özbudun, *Constitutional Law*, [w:] *Introduction to Turkish Law*, red. T. Ansay, D. Wallace, Jr., Alphen aan den Rijn 2011, s. 34.

⁸ Odosobnione jest twierdzenie, że konstytucja turecka z 1921 r. aprobowała gabinetowy system rządów – zob. I.C. Karadut, *Pursuing A Constituion In Turkey: Looking For A Brand-New Social Contract Or Awaiting The Same-Old Social Prescription*, „Ankara Bar Review” 2012, nr 2, s. 94. Można też spotkać się ze stosowaniem wobec niego określenia „system rządów konwentu” – zob. Y. Versan, *Evolution of the Rule of Law and the New Constitution of Turkey*, „Pakistan Horizon” 1964, t. 17, nr 2, s. 123.

wprowadzenia wypada kilka uwag poświęcić wcześniejszym tureckim aktom konstytucyjnym, przede wszystkim dlatego, że doświadczenia wiążące się z ich realizacją miały niebagatelny wpływ na dalszą ewolucję ustroju konstytucyjnego Turcji, w tym na wybór systemu rządów.

Pierwsza konstytucja turecka, tj. konstytucja osmańska ogłoszona 23 grudnia 1876 r. przez sułtana Abdülhamida II, będąca drugą w kolejności konstytucją uchwaloną w islamskim kręgu kulturowym (po konstytucji Tunezji z 1861 r.), oparła wprawdzie organizację i funkcjonowanie państwa na koncepcji jedności (koncentracji) władzy, ale w wersji diametralnie odmiennej od przyjętej w konstytucjach z 1921 r. i 1924 r.⁹. Jej istotą było bowiem faktyczne skupienie władzy, w tym też ustawodawczej i sędowniczej, w osobie jednostki – sułtana. Generalnie biorąc, wspomniana konstytucja uczyniła z państwa osmańskiego „monarchię ograniczoną”¹⁰, a precyzyjniej ujmując tworzyła „podstawy ustroju monarchii konstytucyjnej, jednak z wyraźnym elementem absolutyzmu”¹¹. Nawet znaczne odstępstwa od zasad klasycznej monarchii parlamentarnej na rzecz wzmocnienia władcy Imperium Osmańskiego nie zaspokoili aspiracji panującego wówczas, wspomnianego wyżej, sułtana Abdülhamida II, który w 1878 r. doprowadził do zawieszenia obowiązywania konstytucji z 1876 r., co umożliwiło mu niepodzielne, nieograniczone prawem sprawowanie władzy przez kolejnych trzydzieści lat. Co jest jednak ważne z punktu widzenia tematu niniejszego opracowania: choć konstytucyjne rozwiązania nie tworzyły przesłanek uczynienia z parlamentu wiodącego organu w systemie władzy państwowej, to jednak tworzyły podstawę do rozwoju instytucji parlamentarnych w Turcji¹².

Niepowodzeniem zakończył się również następny „eksperyment” konstytucyjny, będący owocem rewolucji młodotureckiej z 1908 r. Po wymuszeniu na Abdülhamidzie II przywrócenia mocy obowiązującej konstytucji osmańskiej z 1876 r., w tzw. drugim okresie konstytucyjnym obejmującym lata 1908–1918, dokonano szeregu zmian w tym dokumencie. Z punktu widzenia określenia istoty systemu rządów fundamentalne znaczenie miała nowelizacja konstytucji uchwalona przez nowo powołany parlament 21 sierpnia 1909 r., przekształcająca Imperium Osmańskie w monarchię wzorowaną na europejskich rozwiązaniach konstytucyjnych (zwłaszcza konstytucji belgijskiej z 1831 r.) o cechach rządów parlamentarno-gabinetowych, a tym samym „przełamująca” dotychczasowy model jedności władzy państwowej. W wyniku tej zmiany władza sułtana została znacznie ograniczona na rzecz wzmocnienia pozycji ustrojowej parlamentu.

⁹ Szerzej o konstytucji osmańskiej piszę w: *Konstytucja osmańska z 1876 roku*, [w:] *Konstytucja. Ustrój polityczny. System organów państwowych. Prace ofiarowane Profesorowi Marianowi Grzybowskiemu*, red. S. Bożyk, A. Jamróz, Białystok 2010.

¹⁰ L. Gönenç, *Presidential Elements in Government Turkey*, „European Constitutional Law Review” 2008, t. 4, nr 3, s. 489.

¹¹ A. Szymański, *System konstytucyjny Turcji*, Warszawa 2006, s. 6.

¹² E.M. Earle, *The New Constitution of Turkey*, „Political Science Quarterly” 1925, t. 40, nr 1, s. 77.

Mimo to, cechą konstytucyjną ówczesnego ustroju politycznego była nadal zasada suwerenności monarchy. Jak już wyżej było stwierdzone, reformy ustrojowe drugiego okresu konstytucyjnego zakończyły się fiaskiem. „Rządy oparte na konstytucji bardzo szybko uległy wynaturzeniu w warunkach brutalnej walki o władzę, której towarzyszyły represje rządu wobec opozycji, manipulacje wyborcze, a nawet morderstwa polityczne. Przed wybuchem I wojny światowej ustrój konstytucyjny zdegenerował się w militarną oligarchię młodotureckich przywódców: Envera Paszy, Talata Paszy i Cemala Paszy”¹³. Co jednak było ważne: reformy tego okresu wytyczyły w znacznym stopniu przemiany konstytucyjne w następnym, tj. trzecim, okresie konstytucyjnym, którego początek jest datowany na 1920 r.¹⁴

Przemiany te stanowiły zasadniczy element procesu gruntownej modernizacji państwa przeprowadzonej przez Mustafę Kemala Paszę (Atatürka – Ojca Narodu Tureckiego) i jego otoczenie polityczne w warunkach toczącej się walki wyzwoleniczej i istnienia dwóch ośrodków władzy: w Ankarze i Istambule. W sferze prawnokonstytucyjnej został on zainicjowany uchwaloną przez Zgromadzenie Narodowe 20 stycznia 1921 r. konstytucją, którą z czasem uzupełniły dwa doniosłe akty, traktowane niekiedy jako integralne jej części¹⁵: ustawa nr 244 z 8 lipca 1922 r. o wyborze Gabinetu Ministrów oraz rezolucja Wielkiego Zgromadzenia Narodowego z dnia 14 kwietnia 1923 r. o obowiązkach i odpowiedzialności Przewodniczącego Rady Ministrów. Etapami o fundamentalnym znaczeniu wspomnianego wyżej procesu – jeszcze przed uchwaleniem w 1924 r. konstytucji Republiki Turcji – były: uchwała Zgromadzenia Narodowego z dnia 1 listopada 1922 r. o zniesieniu sułtanatu (bodźcem do jej przyjęcia było zaproszenie wystosowane do Turków przez ententę do rozpoczęcia konferencji pokojowej w Lozannie) oraz – będące tego konsekwencją – proklamowanie w drodze noweli konstytucyjnej z dnia 29 października 1923 r. Republiki Tureckiej.

Rola Mustafy Kemala w tych przemianach ustrojowych i społecznych była wiodąca, by nie rzec: rozstrzygająca. Nie zawiera przesady konstatacja, że w ich przeprowadzaniu „pociągał wszystkie sznurki”, tak że „wszystkie wysiłki modernizacyjne mogą być bardziej lub mniej z nim związane”¹⁶. Zrozumiałe jest zatem nazywanie procesu dokonywania wspomnianych przeobrażeń „Rewolucją Atatürka”¹⁷. Zasadniczym, dalekosiężnym, celem miało być stworzenie silnego

¹³ A. Adamczyk, *Ustrój polityczny Turcji w latach 1918-1960*, Warszawa 2013, s. 56.

¹⁴ Por. B. Lewis, *Narodziny nowoczesnej Turcji*, Warszawa 1972, s. 440. W literaturze przedmiotu jest przyjmowany podział tego okresu na dwie fazy: „walki narodowej” (1919-1923) oraz obejmującą lata po jej zakończeniu (czyli po 1923 r.). Zob. E. J. Zürcher, *The Ottoman Legacy of the Turkish Republic: an Attempt at a New Periodization*, „Die Welt des Islams” 1992, t. 32, s. 239.

¹⁵ Tak np. Y. Altuğ, *The Development of Constitutional Thought in Turkey*, [w:] *Modern Turkey: Continuity and Change*, red. A. Evin, Opladen 1984, s. 132.

¹⁶ I.C. Karadut, op. cit., s. 94.

¹⁷ Zob. R. D. Robinson, *The First Turkish Republic: A Case Study in National Development*, Harvard 1963, s. 76.

państwa republikańskiego i świeckiego, rządzącego się demokratycznymi regułami; przeistoczenie Turcji w państwo europejskie i Turków w naród europejski. Przeprowadzane reformy miały prowadzić – mówiąc słowami Mustafy Kemała – do powstania „nowego kraju, nowego społeczeństwa, nowego państwa”¹⁸, „nowoczesnego państwa narodowego (...) rozwiniętego i cywilizowanego narodu we współczesnej cywilizacji”¹⁹. Zadaniem początkowej fazy modernizacji państwa w zakresie organizacji i funkcjonowania władz państwowych, wytyczonymi w memoriale Mustafy Kemała z dnia 24 kwietnia 1920 r., były: konieczność utworzenia rządu; rezygnacja z ustanowienia funkcji przewodniczącego rządu lub wyznaczenia w tym celu przedstawiciela sułtana; przyjęcie zasady kierowania się w państwie wolą narodu, wyjawianą w Zgromadzeniu Narodowym, nad którym nie może być władzy nadrzędnej; skupienie w tym Zgromadzeniu wszystkich kompetencji ustawodawczych i wykonawczych; zarządzanie państwem przez komitet wykonawczy ministrów, przy czym jego przewodniczącym miały być speaker Zgromadzenia Narodowego²⁰. Wszystkie wymienione dyrektywy, nawiązujące do idei systemu rządów zgromadzenia, zostały uwzględnione w postanowieniach ustawy konstytucyjnej z 1921 r.

III. Konstytucja Turcji składała się tylko z 23 artykułów i uzupełniającego je artykułu dotyczącego stosowania przepisów trzech artykułów. Jak zauważa E. Özbudun: nie była ona „konstytucją w pełnym tego słowa znaczeniu, była raczej krótkim dokumentem zajmującym się tylko najpilniejszymi w tamtym czasie problemami konstytucyjnymi”²¹. Okoliczność ta była główną przyczyną sporu o zasadność traktowania tego dokumentu jako „konstytucji” – jednej z dwóch uchwalonych z inspiracji Mustafy Kemała Paszy w latach dwudziestych ubiegłego wieku²², pierwszej konstytucji Republiki Tureckiej²³. Przeciwnicy podnoszą też jako argument jego tymczasowość i niedemokratyczny sposób przyjęcia²⁴. Z kolei jeszcze inni badacze wyrażają pogląd, iż był on „bardziej ogólnym parlamentarnym kodeksem postępowania niż gruntowną konstytucją w nowoczesnym znaczeniu”, co prowadzi ich do wniosku, że pierwszą konstytucją Republiki

¹⁸ Cyt. za A. Racz, *Birth of the Modern Turkey: Brief History and Features of the Constitution of the Turkish Republic of 1924*, „Studia Iuridica Auctoritate Universitatis Pecs Publicata” 2014, t. 143, s. 151, przyp. 37.

¹⁹ Cyt. za F. Ahmad, *The Making of Modern Turkey*, Routledge, London–New York 1993, s. 53.

²⁰ M.M. Çay, *Constitutional Changes in the Republic of Turkey, and the Law of Teşkilat-i Esasiye Dated from April 1924* [w:] *Social, Educational, Political, Economic and Other Developments Occurred in Turkey Between the Years of 1923–1938*, red. Ö. Akman, M.M. Çay, F. Bozbayindir, b.m.w. 2018, s. 24.

²¹ E. Özbudun, O.F. Gençkaya, *Democratization and the Politics of Constitution-Making in Turkey*, Budapest 2009, s. 10.

²² Tak np. Y. Altuğ, op. cit., s. 132.

²³ Zob. np. M.M. Çay, op. cit. s. 24.

²⁴ Zob. K. Bieniek, *Ewolucja pozycji ustrojowej władzy wykonawczej w Republice Turcji*, „Białostockie Studia Prawnicze” 2016, z. 20/B, s. 398.

Turcji była konstytucja z 1924 r.²⁵. Niektórzy znawcy problematyki posługują się określeniem „ustawa konstytucyjna”²⁶.

Wydaje się, iż najśluszniesze byłoby jego nazywanie „małą konstytucją”, ponieważ nosił wszystkie podstawowe znamiona takiego typu aktu konstytucyjnego. Powstał w szczególnym dla państwa okresie historycznym, gdy były przeprowadzane radykalne przeobrażenia społeczno-polityczne; z góry przyjęto założenie o tymczasowości jego obowiązywania, tj. do uchwalenia pełnej konstytucji. Za takim traktowaniem dokumentu, o którym mowa, przemawia również jeszcze jedna immanentna cecha małych konstytucji, tj. bardzo ograniczony zakres materii ustrojowych, będących przedmiotem jego regulacji; tworzyły je podstawowe zasady nowego ustroju państwa oraz ogólne zasady organizacji władzy publicznej. Tak jak i w aktach tego rodzaju przyjmowanych w innych państwach, poddano w nim ogólnej regulacji organizację i zasady działania władz naczelnych państwa. W małej konstytucji tureckiej ponadto zawarto przepisy odnoszące się do podziału administracyjnego państwa oraz lokalnych organów administracji, ale pominięto m.in. pozycję ustrojową sułtana-kalifa, czy typowe materie konstytucyjne, jakimi są: władza sądownicza, prawa i wolności obywatelskie oraz system źródeł prawa.

Trafna jest konstatacja A. Adamczyka: „ustawa konstytucyjna z 1921 r. nie była wzorowana na obcym prawie konstytucyjnym, lecz stanowiła samodzielny produkt specyficznych warunków politycznych”²⁷. Nie sposób jednak w jej rozwiązaniach nie dostrzegać nadzwyczaj wyraźnych reminiscencji, głoszonych w końcu XVIII w. demokratycznych idei stworzenia modelu sprawowania władzy państwowej, eksponującego zasadę jedności władzy skupionej w parlamencie jako wyrazicielu suwerenności ludowej. Więcej, można śmiało powtórzyć za E. Özbudunem, że przyjęty model stanowi „podręcznikowy” przykład systemu rządów zgromadzenia²⁸, w radykalnej jego wersji znanej z koncepcji J.J. Rousseau i historii rewolucji francuskiej.

IV. Konstytucja turecka z 1921 r. była dziełem Wielkiego Zgromadzenia Narodowego, ciała przedstawicielskiego obradującego w Ankarze, będącego tymczasowym parlamentem, któremu jednocześnie przypadła rola konstytuanty, spełniona finalnie w wyniku uchwalenia przezeń pełnej konstytucji w 1924 r. Utworzenie tego pierwszego parlamentu nowego państwa tureckiego zasadnie jest uznawane za datę początkową istnienia w nim republikańskiej formy

²⁵ L. Gönenç, op. cit., s. 491.

²⁶ Zob. np. Adamczyk, A. Adamczyk, op. cit., s. 74 i nast.

²⁷ A. Adamczyk, *Status prawny parlamentu tureckiego w świetle pierwszych aktów konstytucyjnych Turcji*, „Przegląd Sejmowy” 2008, nr 5, s. 161.

²⁸ E. Özbudun, *The Constitutional System of Turkey. 1876 to the Present*, New York 2011, s. 5.

rządów²⁹. Wprawdzie nie zniesiono jeszcze sułtanatu, to jednak status Wielkiego Zgromadzenia Narodowego był nie do pogodzenia z monarchiczną formą rządów. Zgodnie z deklaracją podjętą przez to Zgromadzenie na pierwszym posiedzeniu 23 kwietnia 1920 r.³⁰ miało ono urzeczywistniać suwerenność narodu, a jego usytuowanie w strukturze władz państwa zostało oparte na „klasycznych” regułach systemu rządów zgromadzenia, jako jedynym systemem uznawanym przez Mustafę Kamala za zgodny z koncepcją suwerenności narodu³¹ i – co ważne – zawierającym należyte przesłanki sprawdzenia się w nadzwyczajnych, specyficznych dla tamtego tureckiego okresu historycznego, warunkach społeczno-politycznych. Wyrazem tego było przyznanie Wielkiemu Zgromadzeniu Narodowemu kompetencji zarówno ustawodawczych, jak wykonawczych, a także uzależnienie od niego rządu, wybieranego przez niego i przed nim odpowiedzialnego solidarnie i indywidualnie. Wspomniana deklaracja nie zawierała jakichkolwiek ustaleń dotyczących pozycji ustrojowej sułtana-kalifa, poprzestając na zapowiedzi jej określenia w przyszłości. Nie przewidywała ona wyodrębnionej jednoosobowej głowy państwa, powierzając wykonywanie jej zadań Przewodniczącemu Wielkiego Zgromadzenia Narodowego.

Identyczne założenia zostały przyjęte w konstytucyjnej regulacji z dnia 20 stycznia 1921 r. Sformułowana w jej art. 1 zasada suwerenności narodu była pierwszym tego rodzaju ujęciem konstytucyjnego podmiotu władzy nie tylko w historii konstytucjonalizmu tureckiego, ale w ogóle państw islamskich³². Proklamacja tej zasady i jej wpływ na proces sprawowania władzy zostały zawarte w formule głoszącej, iż „Suwerenność przysługuje narodowi bez jakichkolwiek warunków”, opatrzonej następującą konstatacją: „System rządów opiera się na zasadzie samostanowienia i rządzenia przez ludzi”. Urzeczywistnienie tak sformułowanej idei suwerenności narodu konstytucja z 1921 r. powierzyła jednoizbowemu parlamentowi - Wielkiemu Zgromadzeniu Narodowemu jako „jedynemu i prawdziwemu reprezentantowi narodu” (art. 2). Ten przedstawicielski charakter parlamentu zapewniać miała metoda kreacji jego składu w drodze wyborów odbywających się co dwa lata. Decyzja o tak krótkiej kadencji Zgromadzenia z jednej strony była wynikiem uświadamiania jego tymczasowości, związanej nie tylko z szybkimi przeobrażeniami politycznymi zachodzącymi w kraju, ale też oczekiwaniami, iż spełni on w tym czasie swoją podstawową rolę jako konstytuanty, z drugiej zaś korelowała z jedną z „klasycznych” cech

²⁹ Por. np. I. Arsel, *Constitutional Development of Turkey since Republic*, „Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi” 1961, t. 18, nr 1, s. 39.

³⁰ Szarzej o tej deklaracji zob. A. Adamczyk, *Ustrój...*, s. 69.

³¹ Por. I. Arsel, op. cit., s. 40.

³² W tym kontekście znamienne było odwoływanie się Paszy Kemala do słynnej sentencji: *Vox Populi, Vox Dei* [„głos ludu (jest) głosem Boga”] – zob. np. I. Sunar, *A Preliminary Note on Civil Society Formation in Turkey*, „Ankara Üniversitesi SBF Dergisi” 1973, t. 28, nr 3, s. 68.

systemu rządów zgromadzenia, jaką jest krótkotrwałość kadencji centralnego organu przedstawicielskiego.

Zauważyć jednak wypada, że z powyższą charakterystyką modelu przedstawicielstwa jednak w pewnym stopniu różniła się przyjęta w konstytucji z 1921 r. koncepcja mandatu reprezentanta, odbiegająca od zazwyczaj towarzyszącego systemowi rządów zgromadzenia wzorca mandatu imperatywnego, zakładającego podporządkowanie deputowanego woli i interesom swoich wyborców. Nie oznaczało to wszakże opowiedzenia się za konstrukcją prawną mandatu wolnego, przeciwstawiającą się czynieniu z deputowanego rzecznika woli jakiegokolwiek grupy społecznej, w tym też wyborców. Konstytucja wskazywała dwa podmioty reprezentowane przez członków Wielkiego Zgromadzenia Narodowego: prowincje, w których zostali oni wybrani oraz cały naród („Każdy członek Wielkiego Zgromadzenia Narodowego jest nie tylko przedstawicielem prowincji, przez którą jest wybrany, ale i całego narodu” – art. 5 zd. 5).

Z zasadą suwerenności narodu została integralnie powiązana zasada jedności władzy skoncentrowanej w jednoizbowym parlamencie – Wielkim Zgromadzeniu Narodowym. Twórcy konstytucji suwerenność pojmowali jako niepodzielną jedność, czego naturalną konsekwencją było uznanie za płaszczyznę jej realizacji jedność władzy skupionej w organie legitymizowanym przez naród w drodze wyborczej do działania w jego imieniu. Takie integralne powiązanie dwóch wymienionych wyżej fundamentalnych zasad ustroju państwa jednoznacznie i stanowczo zostało wyrażone w art. 2 konstytucji z 1921 r., zgodnie z którym władza wykonawcza i ustawodawcza miały być sprawowane i skupione w rękach Wielkiego Zgromadzenia Narodowego, będącego – jak już wyżej była mowa – „jedynym i prawdziwym reprezentantem narodu”. Uzupełnieniem takiego usytuowania Wielkiego Zgromadzenia Narodowego w systemie władzy państwowej była, niepozostawiająca wątpliwości co do absolutnej jego dominacji we wspomnianym systemie, dyrektywa zawarta w art. 3 konstytucji, iż Państwo Tureckie jest kierowane przez ten organ, a także nadająca jego rządowi miano „Rządu Wielkiego Zgromadzenia Narodowego”. Obrazu niezwykle silnej władzy Wielkiego Zgromadzenia Narodowego, wyrażającej się absolutną supremacją w systemie władzy państwowej, dopełniało objęcie zasadą jego nadrzędności władzy sądowniczej, co wprawdzie nie było stwierdzone *expressis verbis* w ustawie konstytucyjnej, ale było uznawane za oczywiste w świetle ogólnej konstytucyjnej wizji ustroju państwa.

Konstytucja z 1921 r. wskazywała w art. 7 na podstawowe uprawnienia prawodawcze Wielkiego Zgromadzenia Narodowego oraz dotyczące kwestii niezależności i suwerenności państwa, takie jak: uchwalanie, zmienianie i uchylanie ustaw, zawieranie traktatów międzynarodowych i pokojowych, wypowiedanie wojny. Formułowała przy tym niezmiernie ważny, choć i ogólnikowy wymóg, by przygotowując ustawy i akty wykonawcze kierowano się zasadami prawnymi i religijnymi, które najlepiej by odpowiadały „sposobowi życia ludzi i potrze-

bom czasu, a także ustalonym zwyczajom”. Ustanowienie takiego wymogu nieco osłabiło wymowę wyrażonego na początku tego samego artykułu oczekiwania uwzględniania w działalności parlamentu świętego prawa islamu. Sprawowanie nieograniczonej w rzeczywistości władzy prawodawczej przez parlament umożliwiało nieistnienie jakichkolwiek mechanizmów jej kontroli, w tym sądownictwa konstytucyjnego.

Ideę skupienia w parlamencie władzy wykonawczej odzwierciedlało również przyjęcie zasady domniemania kompetencji Wielkiego Zgromadzenia Narodowego w zakresie sprawowania tej władzy, przy całkowitym braku konstytucjonalizacji konkretnych ich przejawów; równoważne to było całkowitej jego swobodzie w podejmowaniu działań z zakresu władzy wykonawczej. Towarzyszył temu brak jakichkolwiek procedur umożliwiających – choćby tylko nawet symboliczne - oddziaływanie przez inne ogniwa aparatu państwowego na działalność parlamentu.

Trafne są spostrzeżenia A. Adamczyka: „Konsekwencją koncentracji władzy ustawodawczej i wykonawczej w WZN był szeroki zakres oddziaływania parlamentu na inne organy. Nie mogły one mieć charakteru władzy publicznej, powołanej do prezentacji i podejmowania prób realizacji pewnych koncepcji politycznych, ani charakteru reprezentanta suwerena. Pozostałe organy państwa działały wyłącznie jako realizatorzy woli przedstawicielstwa narodowego i tylko w granicach określonych przez niego upoważnień; są mu podporządkowane w wykonywaniu swoich zadań i korzystaniu z kompetencji”³³. W całej rozciągłości tego rodzaju bezwzględne podporządkowanie zachodziło w relacjach pomiędzy Wielkim Zgromadzeniem Narodowym a rządem – Komitetem Wykonawczym Ministrów, a dokładniej rzecz biorąc – poszczególnymi ministrami. To właśnie za ich pośrednictwem – zgodnie z konstytucją z 1921 r. - parlament miał realizować funkcję wykonawczą (art. 8 zd. 1).

Zgodzić się należy z twierdzeniem, iż wspomniany Komitet i jego przewodniczący nie byli ekwiwalentami (odpowiednikami) instytucji gabinetu i premiera w klasycznym systemie parlamentarnym, a jedynie organami administracyjnymi parlamentu³⁴. Analiza statusu prawnego wymienionych organów może prowadzić wręcz do radykalnego, ale prawdziwego, wniosku, iż pozaparlamentarna władza wykonawcza „tak naprawdę nie istniała”³⁵, a rząd był synonimem Wielkiego Zgromadzenia Narodowego³⁶. Widoczne to było zarówno w ustanowionych zasadach kreacji składu Komitetu, braku samodzielności działania tego ciała, połączeniu funkcji jego przewodniczącego z funkcją przewodniczącego Wielkiego Zgromadzenia Narodowego, jak i przyjęciu zasady odpowiedzialności przed nim poszczególnych ministrów.

33 A. Adamczyk, *Ustrój...*, s. 77.

34 L. Gönenç, op. cit., s. 491.

35 Tak Y. Altuğ, op. cit., s. 133.

36 I. Arsel, op. cit., s. 40.

Ustawa konstytucyjna z 1921 r. nie rozstrzygała, ilu ma być ministrów (delegatów wykonawczych), ani w jakim trybie mają oni być powoływani, odsyłając uregulowanie tej kwestii do „specjalnej” ustawy (art. 8 zd. 2). Ustawy pochodzące z 1920 r. podzieliły aparat rządowy na 11 ministerstw oraz przyznały kompetencje do wyboru ministrów Wielkiemu Zgromadzeniu Narodowemu. Minister był wybierany spośród trzech kandydatów przedstawionych przez Przewodniczącego Zgromadzenia. Procedurę tę zmieniła ustawa z dnia 8 lipca 1922 r., która wprowadziła zasadę, iż wszyscy ministrowie mają być wybierani przez Wielkie Zgromadzenie Narodowe w głosowaniu tajnym i bezwzględną większością głosów spośród tylko jego członków, co jeszcze bardziej podkreśliło uzależnienie rządu od parlamentu.

Zależność ta była nie mniej wyraźna w sposobie rozwiązania sprawy przewodniczenia ciału skupiającemu ministrów, czyli Komitetowi Delegatów Wykonawczych. Wprawdzie ustawa konstytucyjna z 1921 r. przewidywała wybór przez ministrów spośród siebie Przewodniczącego Komitetu, ale to nie on był rzeczywistym jego szefem. Funkcję tę powierzono bowiem Przewodniczącemu Wielkiego Zgromadzenia Narodowego, który został upoważniony do podpisywania w imieniu Zgromadzenia decyzji Komitetu Delegatów Wykonawczych oraz ich zatwierdzania (art. 9). Intencją takiego umocowania Przewodniczącego Wielkiego Zgromadzenia Narodowego było zapewnienie stałego skutecznego parlamentarnego nadzoru nad działalnością ministrów, niezbędnego z punktu widzenia realizacji formuły pełnej koncentracji władzy wykonawczej w parlamencie. Przewodniczący Komitetu w ramach tak skonstruowanego mechanizmu mógł podejmować czynności w zastępstwie Przewodniczącego Wielkiego Zgromadzenia Narodowego; był zatem niejako wiceszefem rządu, działającym pod jego kierownictwem³⁷. Pozycję tego organu nieco wzmocniła rezolucja parlamentu z dnia 14 kwietnia 1923 r., podkreślająca jego rolę jako pośrednika między komitetem ministrów a Wielkim Zgromadzeniem Narodowym i przyznająca mu funkcję „organu konsultacyjnego” ministrów, co jest poczytywane za krok w kierunku ustanowienia instytucji premiera³⁸.

Naturalnym ogniwem zasady koncentracji władzy w określonym organie państwowym jest jego prawo do wytyczania działalności organów i instytucji jemu podporządkowanych. W przypadku tureckiego Wielkiego Zgromadzenia Narodowego prawo to miało wymiar niczym nieograniczony. Parlament wytyczał działalność rządu, ministrów i ministerstw, określając kierunki prowadzonej przez te podmioty polityki. Bezwzględnym obowiązkiem wymienionych podmiotów było zawsze podejmowanie czynności zgodnych ze stanowiskiem parlamentu³⁹. Sankcją za niewywiązanie się z tego obowiązku

³⁷ A. Adamczyk, *Ustrój...*, s. 77.

³⁸ Zob. Y. Altuğ, op. cit., s. 134.

³⁹ Por. I. Arsel, op. cit., s. 40-41.

mogło być odwołanie ministra przez Wielkie Zgromadzenie Narodowe. Mogło to mieć miejsce zresztą w każdej sytuacji utraty zaufania przez parlament. A zatem, mógł on rozstrzygać swobodnie nie tylko o powoływaniu ministrów, ale też o ich zmianie.

Na szczególną uwagę zasługuje niepowołanie na mocy konstytucji z 1921 r. wyodrębnionego jednoosobowego, niezależnego organu władzy wykonawczej pełniącego funkcję głowy państwa i jego najwyższego przedstawiciela. Zadania te konstytucja powierzyła Przewodniczącemu Wielkiego Zgromadzenia Narodowego. Kumulacja w jego rękach tych ról i funkcji rzeczywistego szefa rządu siłą rzeczy czyniła z niego osobę o nadzwyczaj eksponowanej pozycji w państwie. Zrozumiałe jest więc, iż na to stanowisko został powołany „Ojciec Narodu Tureckiego”, przywódca rewolucyjnych zmian społeczno-politycznych wówczas przeprowadzanych, Mustafa Kemal. Nadmienić należy, iż decyzja o niepowoływaniu niezależnego organu władzy wykonawczej i pominięcie roli w państwie sułtana-kalifa była podyktowana ustępstwem wobec członków Wielkiego Zgromadzenia Narodowego popierających kalifat i sułtanat; uznano też, iż w związku znajdowaniem się w tamtym czasie ówczesnego sułtana Mehmeda VI Vahideddina w okupowanym Istambule, sprawę tę należy rozstrzygnąć dopiero po jego uwolnieniu i zakończeniu walki o niepodległość.

Te same okoliczności legły u podstaw decyzji o pominięciu w konstytucji z 1921 r. kwestii proklamacji Republiki Tureckiej. Formalnie proklamacja taka została ogłoszona dopiero 29 października 1923 r., mimo to panuje powszechne przekonanie, że konstytucja, o której mowa, wprowadziła system republikański⁴⁰. Świadectwem tego było oparcie systemu politycznego na zasadzie suwerenności narodu, określenie roli parlamentu jako wyraziciela jego woli, a także przedstawiona wyżej konstrukcja władzy wykonawczej, wykluczającej istnienie monarchicznej głowy państwa. Tezę tę potwierdza taka oto konkluzja Mustafy Paszy, pochodząca z wygłoszonej przez niego w 1927 r. słynnej, trwającej 36 godzin, „Mowy” (*Natuk*): „Bez wspominania nazwy «Republika», dzień po dniu wprowadzaliśmy system rządu w sposób zgodny z zasadami suwerenności narodu, co doprowadziło nas do rzeczywistego systemu Republiki. Musieliśmy udowodnić, że państwo może być rządzone bez sułtanatu i kalifatu przez ciągłe zaszczepianie idei, która przypisuje władzę najwyższą Wielkiemu Zgromadzeniu Narodowemu”⁴¹. Godzi się podkreślić, iż republikanizm od samego początku był głównym elementem kemalistowskiej koncepcji ładu społecznego i politycznego, z czasem zaliczonym – w pierwszej kolejności –

⁴⁰ Inaczej D. Kołodziejczyk: „pozostawienie na tronie kalifa powodowało, że dla znacznej części społeczeństwa to on pozostawał głową państwa, nawet jeśli jego kompetencje ograniczono do sfery duchownej. Powstały ustrój nie był w efekcie ani monarchią konstytucyjną, ani republiką, nosząc wyraźne znamiona tymczasowości” (*Turcja*, Warszawa 2011, s. 121)

⁴¹ M.K. Atatürk, *Natuk (Söylev)*, İstanbul 2009, s. 659.

do sześciu zasad (tzw. strzał – *Altı Ok*) ideologii kemalistycznej ten ład kształtujących i charakteryzujących⁴².

Doniosłym krokiem w kierunku prawnokonstytucyjnej aprobaty republikańskiej formy państwa było zniesienie sułtanatu przy jednoczesnym zachowaniu kalifatu, co zostało przesądzone ustawą nr 307 z dnia 1 listopada 1922 r. W następstwie tej decyzji wytworzyła się sytuacja, w której wprawdzie najwyższa władza świecka należała do parlamentu, to jednak państwo posiadało również swego zwierzchnika religijnego – kalifa mającego wywodzić się z dynastii Osmanów. Co było wszakże bardzo znamienne, uzyskiwał on tę godność w wyniku wyboru dokonanego przez parlament, a to oznaczało w konsekwencji poddanie go kontroli ze strony tego organu. Stan ten trwał do 3 marca 1924 r., gdy zniesiono również kalifat, co oznaczało nie tylko zerwanie z ideą państwa religijnego, ale też pozbawiało Turcję wiodącej roli w świecie islamu⁴³.

V. Bardzo sprzyjające warunki do osiągnięcia forsowanego przez Mustafę Kemala celu, jakim była proklamacja republiki, stworzył układ polityczny powstały w wyniku wyborów do Wielkiego Zgromadzenia Narodowego przeprowadzonych w czerwcu 1923 r.⁴⁴ Przytłaczającą większość mandatów zdobyli w nich stronnicy Mustafy Kemala, którzy skupili się po wyborach w Partii Ludowej⁴⁵. Mając w nich bezwarunkowe oparcie Mustafa Kemal i İsmet İnönü (trzykrotny premier w latach 1923–1924, 1925–1937, 1961–1965) przedłożyli projekt noweli konstytucyjnej, m.in. proklamującej republikę. Uchwalona 29 października 1923 r. ustawa nr 364, zawierająca w art. 1 tę proklamację, wprowadziła do konstytucji kilka jeszcze innych ważnych zmian (zmieniła ona ogółem jej sześć artykułów). Nowym, bardzo istotnym, elementem konstytucyjnej regulacji ustroju państwa tureckiego była deklaracja, iż jego religią jest islam.

Nowela konstytucyjna, o której mowa, znacząco zmieniła również przepisy konstytucji z 1921 r. dotyczące władz naczelnych państwa. Nie podważały one jednak podstaw zarysowanego przez nią systemu rządów zgromadzenia, którego integralnymi elementami było sprawowanie kierownictwa państwem przez Wielkie Zgromadzenie Narodowe oraz skoncentrowanie w nim władzy ustawo-

⁴² Pozostałe „strzały” to: populizm, laicyzm, etatyzm, nacjonalizm i rewolucjonizm. Program *Altı Ok* przyjęła rządząca Republikańską Partię Ludową w 1931 r., a w 1937 r. „strzały” zostały wprowadzone do art. 2 konstytucji Republiki Turcji z 1924 r. Szerzej zob. np. D. Chmielowska, M. Sobczak, *Demokracja po turecku*, „Studia Europejskie” 2016, nr 4, s. 213; S.J. Shaw, E.K. Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, t. 2: *Reform, Revolution, and Republic: the Rise of Modern Turkey, 1808–1975*, Cambridge 1977, s. 375 i nast.

⁴³ Por. A. Adamczyk, *Ustrój...*, s. 98.

⁴⁴ Odbyły się one w następstwie samorozwiązania się wielkiego Zgromadzenia Narodowego 1 kwietnia 1923 r.

⁴⁵ Uzyskali oni 265 mandatów na ogólną liczbę 286, zob. J. Reychman, *Historia Turcji*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1973, s. 307.

dawczej i wykonawczej, a w przypadku tej drugiej władzy – kierowanie działaniami administracji przy korzystaniu w tym zakresie z pośrednictwa ministrów.

Na czoło dokonanych zmian wysunęło się utworzenie urzędu Prezydenta Republiki, będącego głową państwa i jego szefem. Jego wyboru miało dokonywać Wielkie Zgromadzenie Narodowe. Do kompetencji Prezydenta należało w szczególności przewodniczenie temu organu oraz rządowi, gdy uznał to za niezbędne. Rola Przewodniczącego Wielkiego Zgromadzenia Narodowego została ograniczona do zawiadywania parlamentem tylko wówczas, gdy Prezydent nie wyraził woli podjęcia się tej czynności. O bardzo wysokiej randze politycznej przypisywanej instytucji Prezydenta Republiki Tureckiej świadczy to, iż godność ta została powierzona jeszcze w dniu uchwalenia omawianej noweli konstytucyjnej Mustafie Kemalowi.

Nowela ta osłabiła oddziaływanie Wielkiego Zgromadzenia Narodowego na obsadę stanowisk ministrów i ich przewodniczącego. Przewodniczący był bowiem desygnowany przez Prezydenta spośród członków parlamentu; szef rządu z kolei powoływał pozostałych ministrów. Zaznaczyć jednak należy, iż musieli oni być jeszcze zatwierdzeni przez Wielkie Zgromadzenie Narodowe.

Można zgodzić się z poglądem, iż przedstawiony mechanizm umożliwił „tworzenie gabinetu niezależnego wobec przypadkowości, niezdecydowania czy arbitralnych decyzji parlamentu”, za daleko idące jednak należy uznać stanowisko, jakoby formalne rozdzielenie wspomnianych wyżej organów: Prezydenta Republiki, przewodniczącego rządu i Przewodniczącego Wielkiego Zgromadzenia Narodowego upodobniło system rządów w Turcji do modelu demokracji parlamentarnej⁴⁶. Regulacja konstytucyjna bowiem nadal spełniała, wskazane w zaprezentowanej we wstępnej części niniejszego opracowania definicji systemu rządów zgromadzenia, wszystkie elementarne jego warunki.

VI. Skupienie w Wielkim Zgromadzeniu Narodowym trzech władz: ustawodawczej, wykonawczej i sądowniczej stanowiło radykalny, skrajny przejaw systemu rządów zgromadzenia. Można śmiało zaryzykować twierdzenie, iż Konstytucja z 1921 r. „odzwierciedlała ideały Rousseau i rewolucji francuskiej bardziej niż system sowiecki”⁴⁷, a jej zasadniczą funkcją było zapewnianie kemalistom środków niezbędnych do stłumienia ich przeciwników podczas rewolucyjnej transformacji. Jak się zauważa, taki radykalizm ustrojowy był tak samo nieodzowny jak jakobinizm do konsolidacji rewolucji francuskiej⁴⁸. W literaturze przedmiotu często podkreśla się, że wprowadzenie takiej postaci jedności władzy było podyktowane dążnością do zapewnienia szybkiego, skutecznego

⁴⁶ A. Adamczyk, *Ustrój...*, s. 93.

⁴⁷ S.J. Shaw, E.K. Shaw, op. cit., s. 352.

⁴⁸ Tak m.in. B. Tanör, *Türkiye'nin İnsan Hakları Sorunu*, İstanbul 1994, s. 89-90.

podejmowania decyzji państwowych w warunkach toczącej się wówczas walki niepodległościowej⁴⁹. Zwraca się też uwagę, iż wymogiem czasu było ustanowienie jednolitego ośrodka władzy w państwie, anihilującego niebezpieczeństwo powstawania konfliktów między organami władzy ustawodawczej i władzy wykonawczej. Nie bez znaczenia był również zamysł Mustafy Kemala wyeliminowania ze struktury władzy stanowiska wykonawczego będącego substytutem sułtana⁵⁰. Władza wykonawcza została zresztą tak skonstruowana (jako rządu bez jego szefa), by nie było potrzeby powoływania przez sułtana na to stanowisko wezyra czy premiera.

Wymienione wyżej czynniki niewątpliwie odegrały rolę, której nie da się przecenić. Nie wolno jednak ich absolutyzować i do nich tylko ograniczać się. Analiza wyznaczników przyjętej w konstytucji koncepcji systemu organów państwowych byłaby bowiem niepełna bez uwzględnienia jej podstaw doktrynalnych, teoretycznych, filozoficznych. Lekceważenie ich – jak wskazują celnie S. Yazıcı i F. Yazıcı – byłoby lekceważeniem intelektualnych predyspozycji tych, którzy zasiadali w Wielkim Zgromadzeniu Narodowym i stworzyli w 1921 r. konstytucję⁵¹.

Niepodważalny jest w szczególności ogromny wpływ, jaki na stanowisko Mustafy Kemala w kwestii konstytucyjnego ujęcia systemu władz państwa wywarły poglądy J.J. Rousseau. Warta przytoczenia jest konstatacja, iż podobieństwo ich zapatrywań zachodziło „nie tylko na poziomie teoretycznym, ale także przejawiało się w metaforycznych wyrażeniach”⁵². Co jest przy tym niezmiernie istotne: Mustafa Kemal koncepcję jedności władzy, uosabianą przez system rządów zgromadzenia, bronił przez całe swoje życie⁵³, niezmiernie dystansując się od idei podziału władzy. Tak jak J.J. Rousseau dowodził, że skoro cechą suwerenności ludu, będącą niezbędną przesłanką jego dobrobytu, jest jej niepodzielność, to system władzy państwowej również powinien być niepodzielny, tj. opierający się na zasadzie jedności tej władzy, skoncentrowanej w organie bezpośrednio legitymizowanym przez lud w drodze wyborczej. Zaznaczyć trzeba, że wprawdzie obaj głosili ideę suwerenności ludu i zasadę jedności władzy jako tę ideę wyrażającą, to jednak w pewnych kwestiach poglądy Mustafy Kemala było rozbieżne z przekonaniami J.J. Rousseau. Przede wszystkim diametralnie inne było jego stanowisko wobec idei demokracji bezpośredniej, której realizację – w przeciwieństwie do J.J. Rousseau – uważał za niemożliwą do urzeczywist-

49 Zob. np. M.M. Çay, op. cit., s. 25.

50 Zob. S. J. Shaw, E. K. Shaw, op. cit., s. 351.

51 S. Yazıcı i F. Yazıcı, *Tarihsellik ve Kuramsallık Arasında: 1921 ve 1924 Anayasalarında Kuvvetler Birliği/Ayrılığı Tartışması* (Między historią a teorią: debata o jedności/podziale władzy w konstytucjach z 1921 i 1924 r.), „Bilig – Turk Dunyasi Sosyal Bilimler Dergisi” 2011, t. 59, s. 249.

52 Ibidem, s. 248.

53 Zob. T. Akyol, *Ama Hangi Atatürk*, İstanbul 2008, s. 148.

nienia. O tym, że wprowadzenie w życie modelu jedności władzy państwowej w postaci rządów zgromadzenia nie było aktem wymuszonym tylko przez nadzwyczajne, specyficzne okoliczności historyczne, a stanowiło również odbicie teoretyczno-doktrynalnej koncepcji ustrojowej, określonej refleksji intelektualnej, przekonuje aprobatą wspomnianego modelu w kolejnej konstytucji Republiki Tureckiej z 1924 r. (notabene obowiązującej do 1961 r.), a więc w całkowicie innych warunkach historycznych.

Tymczasowość Konstytucji z 1921 r. była uświadamiana już w momencie jej uchwalenia. Takie wydarzenia, jak zakończenie działań wojennych, proklamacja Republiki i zniesienie kalifatu uwidocznily potrzebę ustanowienia nowej konstytucji dostosowanej do wymogu czasu i diametralnie odmiennej sytuacji politycznej i społecznej. Uzasadniały ją również niejasności dotyczące grupy postanowień konstytucji osmańskiej z 1876 r., które obowiązywały obok przepisów konstytucji z 1921 r. Do tego jeszcze dochodziło uzmysłowienie konieczności znacznego poszerzenia przedmiotu regulacji konstytucyjnej, tak aby odpowiadała wymogom tzw. pełnej konstytucji.

Trafna jest ocena, iż uchwalona 20 kwietnia 1924 r. nowa konstytucja Republiki Turcji „stanowiła ukoronowanie gwałtownego procesu przeobrażeń państwowości tureckiej, rozpoczętego w 1920 r.”⁵⁴. Można ją też śmiało uznać za kontynuatorkę konstytucyjnej regulacji systemu naczelnych organów państwa w konstytucji z 1921 r. Jej podstawowe założenia w tym zakresie nie odbiegały od tych, które znamionowały konstytucję z 1921 r., łącznie z zasadą suwerenności narodu i zasadą jedności władzy skoncentrowanej w parlamencie – Wielkim Zgromadzeniu Narodowym. Wprawdzie wprowadzono szereg rozwiązań charakterystycznych dla parlamentarnego systemu rządów⁵⁵, to jednak ich rezultatem nie była negacja systemu rządów zgromadzenia, ponieważ zostały zachowane wszystkie główne jego komponenty. W konsekwencji można zatem mówić, iż rezultatem tych zmian była modyfikacja dotychczasowego ujęcia systemu rządów zgromadzenia, wyrażająca się w odejściu od modelowego, czystego schematu tego systemu. Tym samym okazał się on być krótkotrwałym epizodem w ewolucji konstytucjonalizmu tureckiego, a w szerszej perspektywie – także światowego.

54 A. Adamczyk, *Znaczenie konstytucji tureckiej z 1961 roku dla rozwoju idei państwa prawnego w Turcji*, „Zeszyty Prawnicze UKSW” 2011, t. 11, nr 3, s. 34.

55 Zob. A. Adamczyk, *Ustrój...*, s. 98 i nast.

Bibliografia

- Adamczyk A., *Status prawny parlamentu tureckiego w świetle pierwszych aktów konstytucyjnych Turcji*, „Przegląd Sejmowy” 2008, nr 5.
- Adamczyk A., *Ustrój polityczny Turcji w latach 1918–1960*, Warszawa 2013.
- Adamczyk A., *Znaczenie konstytucji tureckiej z 1961 roku dla rozwoju idei państwa prawnego w Turcji*, „Zeszyty Prawnicze UKSW” 2011, t. 11, nr 3.
- Ahmad F., *The Making of Modern Turkey*, Routledge, London-New York 1993.
- Akyol T., *Ama Hangi Atatürk*, İstanbul 2008.
- Altuğ Y., *The Development of Constitutional Thought in Turkey*, [w:] *Modern Turkey: Continuity and Change*, red. A. Evin, Opladen 1984.
- Arsel I., *Constitutional Development of Turkey since Republic*, “Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi” 1961, t. 18, nr 1.
- Atatürk, M.K., *Nutuk (Söylev)*, İstanbul 2009.
- Bieniek K., *Ewolucja pozycji ustrojowej władzy wykonawczej w Republice Turcji*, „Białostockie Studia Prawnicze” 2016, z. 20/B.
- Bożek M., *System „rządów zgromadzenia” – próba definicji*, [w:] *Systemy rządów w perspektywie porównawczej*, red. J. Szymanek, Warszawa 2014.
- Bożek M., *Systemy rządów*, [w:] *Polskie prawo konstytucyjne na tle porównawczym*, red. R.M. Małajny, Warszawa 2013.
- Çay M.M., *Constitutional Changes in the Republic of Turkey, and the Law of Teşkilat-i Esasiye Dated from April 1924* [w:] *Social, Educational, Political, Economic and Other Developments Occurred in Turkey Between the Years of 1923–1938*, red. Ö. Akman, M.M. Çay, F. Bozbayindir, b.m.w. 2018.
- Chmielowska D., M. Sobczak, *Demokracja po turecku*, „Studia Europejskie” 2016, nr 4.
- Earle E.M., *The New Constitution of Turkey*, “Political Science Quarterly” 1925, t. 40, nr 1.
- Gönenç L., *Presidential Elements in Government Turkey*, „European Constitutional Law Review” 2008, t. 4, nr 3.
- Karadut I.C., *Pursuing A Constitution In Turkey: Looking For A Brand-New Social Contract Or Awaiting The Same-Old Social Prescription*, “Ankara Bar Review” 2012, nr 2.
- Kołodziejczyk D., *Turcja*, Warszawa 2011.
- Kryszewski G., *Konstytucja osmańska z 1876 roku*, [w:] *Konstytucja. Ustrój polityczny. System organów państwowych. Prace ofiarowane Profesorowi Marianowi Grzybowskiemu*, red. S. Bożyk, A. Jamróz, Białystok 2010.
- Kryszewski G., K. Prokop: *Aksjologia polskiej konstytucji*, Warszawa 2017.
- Lewis B., *Narodziny nowoczesnej Turcji*, Warszawa 1972.
- Marszałek-Kawa J., A. Burak, *The Political System of the Republic of Turkey. Past and Present*, „Przegląd Politologiczny” 2018, nr 3.

- Modern Turkey: Continuity and Change*, red. A. Evin, Opladen 1984, s. 164.
- Özbudun E., *Constitutional Law*, [w:] *Introduction to Turkish Law*, red. T. Ansay, D. Wallace, Jr., Alphen aan den Rijn 2011.
- Özbudun E., *The Constitutional System of Turkey. 1876 to the Present*, New York 2011.
- Özbudun E., O.F. Gençkaya, *Democratization and the Politics of Constitution-Making in Turkey*, Budapest 2009.
- Racz A., *Birth of the Modern Turkey: Brief History and Features of the Constitution of the Turkish Republic of 1924*, "Studia Iuridica Auctoritate Universitatis Pecs Publicata" 2014, t. 143.
- Reychman J., *Historia Turcji*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1973.
- Robinson R.D., *The First Turkish Republic: A Case Study in National Development*, Harvard 1963.
- Rousseau J.J., *Umowa społeczna*, tłum. M. Pawłowska, Warszawa 1966.
- Sarnecki P., *Założenia systemu „rządów zgromadzenia” i możliwości ich adaptacji do przyszłej konstytucji RP*, [w:] *Konstytucyjne systemy rządów*, red. M. Domagała, Warszawa 1997.
- Shaw S.J., E. K. Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, t. 2: *Reform, Revolution, and Republic: the Rise of Modern Turkey, 1808–1975*, Cambridge 1977.
- Sunar I., *A Preliminary Note on Civil Society Formation in Turkey*, „Ankara Üniversitesi SBF Dergisi” 1973, t. 28, nr 3.
- Szymański A., *System konstytucyjny Turcji*, Warszawa 2006.
- Tanör B., *Türkiye'nin İnsan Hakları Sorunu*, İstanbul 1994.
- Versan Y., *Evolution of the Rule of Law and the New Constitution of Turkey*, "Pakistan Horizon" 1964, t. 17, nr 2.
- Wiszowaty M., hasło „System komitetowy. Parlamentarno-komitetowy system rządów”, [w:] *Leksykon prawa konstytucyjnego. 100 podstawowych pojęć*, red. A. Szmyt, Warszawa 2010.
- Yazıcı S., Yazıcı F., *Tarihsellik ve Kuramsallık Arasında: 1921 ve 1924 Anayasalarında Kuvvetler Birliği/Ayrılığı Tartışması (Między historią a teorią: debata o jedności/podziale władzy w konstytucjach z 1921 i 1924 r.)*, "Bilig – Turk Dunyasi Sosyal Bilimler Dergisi" 2011, t. 59.
- Zürcher E.J., *The Ottoman Legacy of the Turkish Republic: an Attempt at a New Periodization*, "Die Welt des Islams" 1992, t. 32.

STRESZCZENIE

W części wstępnej niniejszego artykułu zaprezentowano definicję systemu rządów zgromadzenia, zwanego także systemem konwentu, parlamentarno-komitetowym lub dyrektorialnym. Wskazano w niej również historyczne i współczesne przypadki jego wdrażania. Każdy z nich był niepowtarzalny – wprawdzie opierał się na wspólnych ogólnych założeniach, ale też zawierał indywidualne cechy szczególne. Spośród nich na szczególną uwagę zasługują rozwiązania przyjęte w konstytucjach tureckich: z 1921 r. i 1924 r. Odznaczały się one innowacyjnością oraz nadzwyczaj śmiałym podejściem do kwestii zapewnienia nadrzędności parlamentu w systemie władzy państwowej. Konstatację tę należy odnieść przede wszystkim do pierwszej z wymienionych konstytucji. Przeprowadzona w artykule analiza wykazuje, iż kształtowała ona system rządów zgromadzenia we wzorcowej, „czystej” i „podręcznikowej”, jego postaci, znanej z koncepcji J.J. Rousseau i historii rewolucji francuskiej. W niniejszym opracowaniu również omówiono historyczne uwarunkowania przyjęcia w Turcji takiego modelu sprawowania władzy, a także jego podstawy doktrynalne, teoretyczne.

SUMMARY

The Assembly Government System in the Constitution of Turkey of 1921

The introductory part of the article presents a definition of the assembly governance system, also known as the system of convent, the parliamentary committee system, or the directorial system. Past and present cases of implementing such a system are also mentioned in this section. Each of the cases is unique, based on common general assumptions but with individual specific features. Among them, the solutions adopted in the Turkish constitutions of 1921 and 1924 deserve special attention. They were innovative and reflected an especially bold approach to the issue of ensuring the supremacy of the parliament in the system of state governance. This conclusion is particularly relevant to the former of the above-mentioned constitutions. The analysis carried out in the article shows that it provided for the system of governance in its model, the “pure” and “classic” form, known from J.J. Rousseau’s concept and the story of the French Revolution. This work also discusses the historical, doctrinal and theoretical determinants of adopting such a model of governance in Turkey.

Adam R. Bartnicki

Uniwersytet w Białymstoku
e-mail: adambartnicki@me.com

ORCID 0000-0002-2360-5462

DOI: 10.15290/mhi.2019.18.01.06

Geopolityczne konsekwencje traktatu wersalskiego

ABSTRAKT

Niniejszy artykuł jest próbą odniesienia się do problemów, z którymi zetknąłem się prowadząc seminaria na kierunku Bezpieczeństwo Narodowe. Wiążą się one z obserwowanym wśród studentów powrotem zainteresowania geopolityką. Nie chodzi tu tylko o „powrót do geopolityki” na poziomie rozważań akademickich, ale o dość szeroko wykorzystywaną obecnie manierę wyjaśniania rzeczywistości międzynarodowej i problemów bezpieczeństwa za pomocą koncepcji geopolitycznych. Geopolityka postrzegana jest tu jako doskonałe narzędzie służące wyjaśnianiu polityki międzynarodowej, ale też historii opartej na determinantach geograficznych i realizmie politycznym. Ma być swoistym równaniem, z którego po naniesieniu odpowiednich danych mogą wynikać konkretne wnioski dotyczące strategii i polityki. Co ciekawe, młodzież akademicka ma spore trudności zarówno ze zdefiniowaniem obiektu swoich rozważań, jak też z rozróżnieniem świadomej strategii geopolitycznej od strategii wymuszanej uwarunkowaniami geograficznymi. Mając to na względzie zacząłem bliżej przyglądać się, a następnie analizować konkretne fakty przykładając do nich „matrycę” geopolityki. Rezultatem tych badań jest m.in. niniejszy tekst, w którym analizuję bardzo interesujący moment historii, kiedy to załamywały się stare koncepcje polityczne, a na ich miejscu wyrastały nowe – także geopolityczne.

ABSTRACT

Geopolitical consequences of The Treaty of Versailles

The following article is an attempt to refer to problems I have encountered during my seminars held within the National Security course. They concern a rebirth of interest in geopolitics that one can observe among the students. This doesn't mean

only “the return to geopolitics” in academic inquiries, but a widespread tendency to explain questions of international relations and security in terms of geopolitical conceptions. Geopolitical theories are used not only to explain international politics, but also historical developments determined by geographic factors, and with political realism in view. Geopolitics is treated as a kind of formula that, if supplied with adequate data, should give concrete answers regarding strategies and policies. What is interesting is that the academic youth has difficulties with both defining the object of their inquiries, as well as with distinguishing between a conscious geopolitical strategy and strategies forced by geographic circumstances. Keeping that in mind, I began to investigate and analyze particular facts by placing them on a geopolitical matrix. The following article presents the results of my research, in which I focus on a very interesting moment in history, when old political conceptions broke down, making room for new ones - also geopolitical.

Key words: Geopolitics, Mackinder, Balance of Power

Słowa kluczowe: Geopolityka, Mackinder, równowaga sił

28 czerwca 1919 roku Niemcy, państwa Ententy oraz państwa sprzymierzone i stowarzyszone podpisały w Wersalu główny traktat pokojowy kończący I wojnę światową. W zamierzeniu twórców i negocjatorów stworzono ramy systemu międzynarodowego, które miały uregulować szereg sprzecznych interesów określonych wilsonowską wizją nowego ładu światowego, ale także ugruntować system dominacji zwycięskich mocarstw. Było to niezwykle trudne czy – co pokazała historia – wręcz niemożliwe, niemniej wyczerpane narody i ich przywódcy chcieli uwierzyć, że kolejnych wojen już nie będzie¹.

Traktat wersalski był wyrazem tradycyjnej w Europie gry o równowagę sił, nie uwzględniał jednak faktu, że Wielka Wojna wytworzyła zupełnie nową sytuację zarówno na poziomie politycznym, geopolitycznym, jak i systemowym. Niemożliwe było dopasowanie XIX-wiecznego „koncertu mocarstw” i *Realpolitik* do struktury kształtującego się wielopodmiotowego i wielobiegunowego systemu światowego. Traktat wersalski nie uwzględniał też, lub uwzględniał w dalece niewystarczającym stopniu, realne układy sił i zmieniające się uwarunkowania geopolityczne. Jest swoistym paradoksem, że nową sytuację lepiej niż zwycięskie mocarstwa odczytały pokonane Niemcy, rozbita przez rewolucję Rosja sowiec-

¹ „Wierzę, że możemy teraz powiedzieć, że tego doniosłego poranka położono kres wszystkim wojnom”: D.L. George 11 listopada 1918 r. Podają za: H. Kissinger, *Dyplomacja*, Warszawa 2002, s. 232.

ka oraz Stany Zjednoczone. W czasie gdy dawne mocarstwa – Francja i Wielka Brytania – podążały śladem starych idei, nowe potęgi ZSRR, III Rzesza, USA i Japonia zaczęły prowadzić geopolityczną rozgrywkę między morzem i lądem o dominację.

Niniejsza analiza to próba wskazania geopolitycznych uwarunkowań traktatu wersalskiego oraz geopolitycznych konsekwencji wytworzenia się próżni bezpieczeństwa w Europie Środkowej po upadku imperiów Romanowów, Hohenzollernów i Habsburgów.

We współczesnych definicjach geopolityki pojawiają się różnorodne stanowiska, trudno więc nakreślić jej jednoznaczną istotę. Wydaje się, że „geopolityka” jest jednym z tych pojęć, których próbuje się używać jako słowa-wytrychu do tłumaczenia wszystkiego co znajduje się na styku strategii, nauk o polityce, nauk geograficznych, nauk historycznych i szeroko pojętych relacji międzynarodowych. Saul Cohen pisał, że geopolityka to pewny sposób podejścia do badania stosunków międzynarodowych i analiza interakcji zachodzących pomiędzy usytuowaniem geograficznym a procesami politycznymi². Geopolityka w swoim założeniu zajmuje się określaniem wzajemnych relacji między naturalnymi elementami geografii a polityką państw³. Bada także, jak położenie geopolityczne wpływa na przedstawianie przez ośrodki siły wizji swojego miejsca na arenie międzynarodowej, szczegółowych zadań i polityki⁴. Ujęcie geopolityczne pozwala więc zrozumieć korelacje między oddziaływaniem polityki międzynarodowej a zjawiskami zachodzącymi w danej przestrzeni geograficznej – nie tylko o charakterze politycznym, ale także społecznym, gospodarczym, technologicznym i innych. Zależności te występują stale, niemniej w momencie kreowania Ładu wersalskiego zostały już opisane i zdefiniowane w fundamentalnych pracach Friedricha Ratzela, Alfreda T. Mahana i przede wszystkim Halforda J. Mackindera⁵. Były to jednak idee stosunkowo nowe co w konsekwencji spowodowało, że pozostawały one bez większego wpływu na konkretne rozstrzygnięcia traktatowe. Niemniej sam traktat wersalski uwydatnił problemy, których natura była dotąd obca mocarstwom europejskim, dodając do elementów tradycyjnych: *równowagi sił* i *realpolitik* nowe kalkulacje geopolityczne.

² S.B. Cohen, *Geopolitics of the world system*, Oxford 2003, s. 12.

³ C. Jean, *Geopolityka*, Wrocław 2003, s. 40

⁴ Ibidem, s. 103-104.

⁵ Przede wszystkim: F. Ratzel, *Politische Geographie*, R. Oldenbourg, Munich und Leipzig 1897; *Politische Geographie oder die Geographie der Staaten, des Verkehrs und des Krieges*, R. Oldenbourg, Munich und Berlin 1903; A.T. Mahan, *The Influence of Sea Power upon History*, Little, Brown and Company 1890 (*Wpływ potęgi morskiej na historię 1660–1783*, t. 1-2, tłum. E. Weryk, Oświęcim 2013); H.J. Mackinder, *The Geographical Pivot of History*, „The Geographical Journal” 1904, t. XXIII, s. 421-437; *Geograficzna oś historii*, Częstochowa 2009; *Democratic Ideals and Reality: A Study in the Politics of Reconstruction*, London, 1919; *Idealy demokratyczne i rzeczywistość*, Warszawa 2019.

Ład wersalski i geopolityczne interesy mocarstw

„Wielka wojna” została rozstrzygnięta przez siłę ekonomiczną, demograficzną i militarną. Dyplomacja ustąpiła paroksyzmem strategii walki na unicestwienie⁶. Jeszcze na początku 1918 r. siły uczestników konfliktu były wyrównane, można było nawet upatrywać zwycięzcę w państwach centralnych, które rozbiły Rosję. Francja była bliska załamania, a Londyn nie miał większego interesu w samodzielnym kontynuowaniu działań wojennych. O wyniku rywalizacji zdecydowało przystąpienie do wojny Stanów Zjednoczonych. Dopływ świeżych sił i środków przeważał szalę na korzyść Ententy.

Jeszcze przed ostatecznym rozstrzygnięciem rywalizacji militarnej zaczęły rysować się różnice co do przyszłych decyzji politycznych. Interesy poszczególnych państw sojuszu były różne, odzwierciedlały bowiem odmienne cele, które przyświecały państwu walczącym w Wielkiej Wojnie. Ostatecznie okazało się, że zawarcie pokoju jest niemal równie trudne jak wygranie wojny. Materia, którą musiały rozstrzygnąć zwycięskie mocarstwa była znacznie rozleglejsza i znacznie trudniejsza niż poprzednie porozumienia 1815 r. czy w 1856 r. Do starych problemów związanych z rywalizacją kolonialną i handlową, strefami wpływów oraz próbą zachowania względnej *status quo* między mocarstwami doszły kwestie związane z koniecznością uporządkowania chaosu związanego z wyłanianiem się „państw sukcesyjnych” w Europie środkowej i wschodniej i rozpadem Imperium Osmańskiego oraz pojawieniem się „mocarstw flankowych”: USA i Japonii. Wiele spornych problemów rozstrzygnięto dopiero po formalnym podpisaniu traktatu⁷.

Największą zmianą w Europie był rozpad monarchii Hohenzollernów, Romanowów i Habsburgów, a w konsekwencji pojawienie się nowych państw narodowych: Polski, Czechosłowacji, Jugosławii, Austrii, Węgier, Finlandii, Litwy, Łotwy i Estonii. Sama ich obecność burzyła dotychczasowe układy, kalkulacje, strategie geopolityczne i wojskowe plany operacyjne. Zmuszała do nowego zdefiniowania liczącej niemal półtora wieku względnej równowagi sił w regionie. Dodatkową zmianą był fakt, że Niemcy utraciły na wschodzie relatywnie niewiele w stosunku do Austro-Węgier (które przestały istnieć jako mocarstwo) czy Rosji (która została odsunięta z linii Wisły głęboko na wschód). Niemcy stawały się zatem głównym rozgrywającym w tej części Europy, co stanowiło dodatkowy czynnik kierowania uwagi Berlina na wschód.

Wersal i jego następstwa uwydatniły geopolityczny potencjał odwracania się Niemiec od Atlantyku i oceanicznej magistrali handlowej. Było to związane

⁶ R. Aron, *Pokój i wojna między narodami*, Warszawa 1995, s. 50.

⁷ M.in. w Spa 5 lipca 1920 – 16 lipca 1920, Waszyngtonie 12 listopada 1921 – 6 lutego 1922 czy w Locarno 5-16 października 1925 r.

⁸ P. Kennedy, *Mocarstwa Świata. Narodziny rozkwit upadek*, Warszawa 1994, s. 214.

z doświadczeniami poprzednich kilkudziesięciu lat. Położenie geograficzne było jednym z czynników osłabiających cesarstwo niemieckie – Niemcy „urodziły się okrążone”⁸. Centralne położenie oznaczało rywalizację z obu potęgami flankowymi – Francją i Rosją. Próby szerszego włączenia się kaiserowskiej Rzeszy do globalnego systemu wymiany handlowej były skutecznie blokowane przez flotę Wielkiej Brytanii. U progu XX wieku Berlin natrafił tym samym na barierę rozwoju, którą próbował przełamać poprzez bezprecedensową rozbudowę floty wojennej, która awansowała z szóstego na drugie miejsce na świecie. Na niewiele się to zdało. Próby wyjścia z okrążenia przez ekspansję kolonialną natrafiały na kontrreakcję ze strony Wielkiej Brytanii, Rosji, USA, Francji. Świat był już podzielony. Ryzyka i zagrożenia powodowane blokadą przez potęgę morską ostatecznie pokazał przebieg działań wojennych. Berlin nie był w stanie przełamać dominacji Royal Navy. Po Bitwie Jutlandzkiej (31.05-01.06 1916 r.) flota niemiecka została zepchnięta do portów a jej działania przeciw alianantom ograniczyły się do nieograniczonej wojny podwodnej. W tym przypadku o klęskę zdecydowała nie sama liczba i jakość okrętów, ale warunki geograficzne. Kriegsmarine trudno było przebić się na Atlantyk, ale bez większych problemów przejęła operacyjną kontrolę nad Bałtykiem. Doświadczenia te nie pozostały bez wpływu na przyszłe plany zbrojeniowe Niemiec, w których flota nie stanowiła już tak znaczącego komponentu. Problem centralnego położenia nadal powodował konieczność zabezpieczenia zarówno wschodniej, jak i zachodniej flanki. W tym kontekście szczególnie groźny wydawał się skoordynowany atak z obu stron, co ostatecznie zrealizowało się w 1914 r. Po 1918 r. Berlin musiał na nowo zdefiniować swój stosunek do Europy Wschodniej. Rosja okazała się przeciwnikiem słabym, rewolucja dodatkowo zredukowała jej potencjał militarny – i co bardziej istotne – polityczny. Izolacja sowieków zredukowała zagrożenie kolejną wojną na dwa fronty, co więcej stwarzała potencjał do porozumienia ze słabszym partnerem co ostatecznie zrealizowało się już we wczesnych latach dwudziestych. W ten sposób uaktywniała się dostrzegana przez Mackindera niebezpieczna oś współpracy niemiecko-rosyjskiej. Odepchnięta od Atlantyku potęga gospodarcza i idąca za nią siła polityczna Niemiec znalazła ujście w kierunku wschodnim. Nie było to zresztą *novum*. Była to raczej kontynuacja koncepcji budowania obszaru *Mittel-europ*y czyli naturalnego miejsca ekspansji niemieckiej gospodarki i niemieckich wpływów politycznych w państwach słabszych, położonych na wschód od Niemiec⁹. Możliwej ekspansji Niemiec sprzyjało też pozostawienie poza granicami dużych mniejszości niemieckich w krajach nadgranicznych w Czechosłowacji, w Polsce czy Austrii – gdzie znaczna część ludności opowiadała się za przyłączeniem do Niemiec. W ten sposób twórcy traktatu wersalskiego

9 R. Kaplan, *The Revenge of Geography*, New York 2013, s. 150.

wytyczyli potencjalny plan ekspansji Berlina¹⁰. Alianci nie podjęli przy tym próby politycznego rozbitcia Niemiec, kierując się (szczególnie Woodrow Wilson) dogmatyczną zasadą samostanowienia narodów i wiarą w możliwość powrotu Niemiec do politycznego stanu sprzed zjednoczenia w 1870 r. To plus zasada równowagi sił, którą kierował się David Lloyd George, tj. lęk przed potencjalnym zdominowaniem Kontynentu przez Paryż, spowodowały, że pokonane Niemcy z wojny wyszły geopolitycznie silniejsze. Zamiast przedwojennych potęg: Francji i Rosji były teraz okrążone przez znacznie słabszą Polskę i skrajnie osłabioną Francję.

Francja od czasów średniowiecza aż do XIX w. miała wszelkie geopolityczne podstawy do tego by zdominować kontynent europejski. Znajdowała się wystarczająco daleko od zagrożeń ze wschodu, chroniona kanałem La Manche, Atlantykiem, a od strony Hiszpanii i Włoch górami. Otwarta była natomiast granica wschodnia szczególnie na północnym wschodzie, tj. obszary obecnej Belgii i Holandii. Dopóki Niemcy nie były zjednoczone nie stanowiło to jednak problemu. Zjednoczenie Niemiec w XIX w. w dramatyczny sposób zmieniło dotychczasowy układ sił na kontynencie¹¹. Kluczowe znaczenie nabrało pozyskanie partnera oskrzydającego Niemcy – stąd sojusz z Rosją a później z II RP – a także w miarę efektywne wzmocnienie korytarza w Niderlandach. Przede wszystkim Paryżowi zależało jednak na radykalnym osłabieniu Niemiec, co pozwalałoby Francji nie tyle odzyskać pozycję europejskiego hegemonu, ile poczuć się względnie bezpiecznie. Temu służyło odebranie Niemcom Alzacji i Lotaryngii, korekty granicy niemiecko-belgijskiej i niemiecko-duńskiej, okupacja Nadrenii, eksploatacja przez Francję zagłębia Saary i bezprecedensowa demilitaryzacja Niemiec. Bezpieczeństwu Francji służyć miała też cała seria powersalskich układów sojuszniczych z Belgią (1920), Polską (1921), Czechosłowacją (1924), Rumunią (1926) i Jugosławią (1927), a także multilateralna koncepcja skierowanej przeciwko Niemcom tzw. Małej Ententy (1921). Jednocześnie wykazały możliwość łączenia celów francuskiej polityki z polityką nowych państw powstałych po upadku państw Habsburgów i Romanowów, a położonych na wschód od Niemiec¹². Miały one zastąpić Rosję w politycznym oskrzydleniu Berlina. Tym samym Wersal stworzył potencjał francuskiej hegemonii kontynentalnej Europy¹³. Dlatego też tak Brytyjczycy, jak i Amerykanie nie chcieli wzmacniać zwycięskiej Francji i postawili opór wobec dalszych roszczeń Paryża względem przegranych Niemiec. Londyn chciał powrócić do tradycyjnej *Splendid isolation*. Do tego Waszyngton nie ratyfikował traktatu wersalskiego i nie przystąpił do Ligi Narodów.

¹⁰ Pisał o tym J. Bainville, *Les Conséquences Politiques de la Paix*, Paris 1920, http://classiques.uqac.ca/classiques/bainville_jacques/consequences_pol_paix/consequences_pol_paix.pdf.

¹¹ J. Bartosiak, *Rzeczpospolita między lądem a morzem. O wojnie i pokoju*, Warszawa 2018, s. 214-215.

¹² *Ibidem*, s. 319.

Dwa najpotężniejsze państwa ówczesnego świata odmówiły więc Francji statusu sojusznika Anglosasów.

Wielka Brytania tradycyjnie upatrywała podstawę swojego bezpieczeństwa w *równowadze sił* na kontynencie, której istotą było stałe wspieranie państwa słabszego przeciwko państwu dominującemu. W interesie Wielkiej Brytanii nie leżało więc nadmierne wzmocnienie Francji kosztem Niemiec, a raczej osłabienie Berlina. Potwierdzają to zachowania brytyjskich dyplomatów na Kongresie Wersalskim i w ramach Rady Ambasadorów, powołanej przez Kongres do rozstrzygnięcia konkretnych kwestii. Brytyjczycy z determinacją walczyli na forum dyplomatycznym, aby Niemcy, ponieśli możliwie małe straty terytorialne i ekonomiczne. Londyn polegał na wielowiekowej tradycji *równowagi sił* nie dostrzegając jednak nowych uwarunkowań geopolitycznych, także tych związanych z rozstrzygnięciami traktatu wersalskiego. Od momentu, w którym Londyn zabezpieczył swoje interesy strategiczne to Paryż, a nie Berlin stał się kandydatem na hegemonia kontynentalnej Europy, a tym samym był postrzegany jako potencjalne zagrożenie. Wielka Brytania zrealizowała swój cel wojenny 11 listopada 1918 r. Osłabienie Berlina przez ograniczenie jego potencjału gospodarczego oraz wydanie floty niemieckiej w angielskie ręce, zabezpieczało interesy Londynu. Powierzenie przez Ligę Narodów administracji byłych prowincji Turcji (Palestyny i Iraku) zabezpieczało strategiczną oś potęgi Wielkiej Brytanii na Morzu Śródziemnym – Gibraltar-Malta-Cypr-Suez. Brytyjczycy w pierwszym rządzie bronili swojego imperium, które nie było już zagrożone przez Niemcy, ale raczej przez Francję, Włochy czy nawet USA¹⁴.

Cele oficjalnie stawiane przez Waszyngton: demokracja, samostanowienie, bezpieczeństwo zbiorowe¹⁵, nie miały bezpośredniego charakteru geopolitycznego, ale ich realizacja pośrednio i bezpośrednio rzutowała na geopolitykę i geostrategię. Idea bezpieczeństwa zbiorowego, tj. Ligi Narodów, skutecznie torpedowała możliwość otrzymania przez Francję amerykańskich gwarancji, nawet tych dotyczących granicy wschodniej. Bardzo interesująca jest też polityka Wilsona względem Europy Środkowej. Zasada samostanowienia narodów jest

¹³ Ibidem, s. 320.

¹⁴ Według K. Haushofera, „Wielka Brytania, sięgając po pomoc USA w wojnach, które toczy, akceptując tę pomoc oddaje w hipotekę swe Imperium potędze, która posiada największy interes geopolityczny w jego zlikwidowaniu”. A. Maśnica, *Świat kolisty i zwycięstwo w historii Sir Halforda Mackindera*, Przedruk z czasopisma „Stańczyk” 1995, nr 1, s. 24-38.

¹⁵ Bezpośrednim powodem przystąpienia do działań wojennych była jednak niemiecka nieograniczona wojna podwodna oraz Telegram Zimmermana z 16 stycznia 1917 r. Szef niemieckiej dyplomacji Arthur Zimmermann wysłał depeszę do ambasadora w USA, który miał ją przekazać niemieckiemu posłowi w Meksyku. Pisał, że na wypadek wojny niemiecko-amerykańskiej Berlin proponuje prezydentowi Venustiano Carranzemu sojusz wojskowy i pomoc finansową; miał też Meksykanina perspektywą odzyskania Arizony, Nowego Meksyku i Teksasu utraconych po wojnie z USA z lat 1846-1848.

postrzegana jako przejaw idealizmu polityki USA, jednak mogła za nią stać twarda kalkulacja geopolityczna – powstanie niepodległych państw w pasie między Rosją a Niemcami potencjalnie mogło zamykać przestrzeń między *Hartlandem* a *Rimlandem* w rozumieniu Mackinderowskim. Nie ma rzecz jasna pewności czy ratyfikacja przez USA traktatu wersalskiego, a co za tym idzie przystąpienie do Ligi Narodów zasadniczo zmieniłyby bieg wydarzeń. Niemniej w Europie zabrakło siły, która miałaby siłę i wolę by stanowić realną barierę dla nadal groźnych Niemiec. Waszyngton większą uwagę poświęcał zresztą osłabianiu niedawnego sojusznika – Japonii, która stawała się głównym wyzwaniem geostrategicznym w walce o dominację na Pacyfiku.

Geopolityczne problemy Europy Środkowo-Wschodniej

Narodzynom II Rzeczypospolitej i państwom powstałym w wyniku rozpadu państw Romanowów, Hohenzollernów i Habsburgów sprzyjał szczególny układ geopolityczny: osłabione klęską wojenną i rewolucją Niemcy, zwycięska, ale katastrofalnie wyniszczona Francja, USA krzewiące nową wizję samostanowienia narodów i pogrążona w chaosie Rosja, która nie mogła być już sojusznikiem Paryża w kolejnych rozgrywkach z Berlinem. Mocarstwa europejskie nie były gotowe do budowania ładu uwzględniającego interesy nowych i w większości małych państw. Było to sprzeczne z całym XIX-wiecznym dziedzictwem europejskiej dyplomacji, bazującej na porozumieniach między najważniejszymi mocarstwami strzegącymi równowagi sił. Kwestia Europy Środkowej i Wschodniej była więc jednym z najtrudniejszych wyzwań związanych z kształtowaniem się powojennego ładu na Starym kontynencie. Nakładały się na to kwestie konfliktów narodowościowych, niestabilność granic oraz konieczność włączenia nowych państw jako samodzielnych bytów politycznych w nowy system międzynarodowy. Nie bez znaczenia była tu również sytuacja w Rosji. Nieprzewidywalność rozstrzygnięć w wojnie domowej blokowała plany, decyzje i koncepcje zwycięskich mocarstw dotyczących tej części kontynentu.

Region Europy Środkowo-Wschodniej odegrał kluczową rolę jako źródło destabilizacji i konfliktu już wcześniej. Niestabilna sytuacja na Bałkanach była bezpośrednim powodem wybuchu wojny. Problemem była tu zarówno rywalizacja między Rosją i Austro-Węgrami jak też konflikty między państwami powstałymi w wyniku cofania się imperium Turcji: Rumunią, Bułgarią, Serbią, Czarnogórą, Albanią i Grecją. Przedwojenna sytuacja na Bałkanach stwarzała podstawy do obaw, że podobne konflikty wybuchną także na obszarze między Niemcami i Rosją, szczególnie że restytuowana Polska wydawała się państwem o dość znacznym potencjale i ambicjach samodzielnego wpływania na region. Warszawa istotnie bardzo szybko stała się graczem, którego mocarstwa musiały uwzględniać w kalkulacjach sił.

Wojnę 1914–1918 można traktować jako próbę odbudowy równowagi sił, jednak zmiany polityczne spowodowały, że powrót do *status quo ante bellum* nie był możliwy. Wraz z klęską Moskwy i Berlina nieaktualne stały się geopolityczne plany Rosji – „13 punktów Sergiusza Sazonowa” czy Niemieckiej koncepcji Mitteleuropy rozciągającej się „od Polski po Finlandię”¹⁶. Kluczowe znaczenie w kwestii kształtowania się porządku w regionie miało pojawienie się nowej wizji ładu międzynarodowego prezydenta Woodrowa Wilsona. Zdecydowała ona o zerwaniu z możliwością powrotu do przedwojennego *status quo*. Wilson nie czuł się związany zasadą *równowagi sił* i *Realpolitik*, nie był też związany interesami starych mocarstw europejskich. Orędzie Prezydenta do połączonych izb Kongresu, wygłoszone w Waszyngtonie 8 stycznia 1918 r., przyniosło zarys postulowanych warunków przyszłego pokoju. Kluczowe znaczenie dla Europy Środkowej miał 13 punkt deklaracji: „Należy stworzyć niezawisłe państwo polskie, które winno obejmować terytoria zamieszkane przez ludność niezaprzeczalnie polską, któremu należy zapewnić swobodny i bezpieczny dostęp do morza i którego niezawisłość polityczną i gospodarczą oraz integralność terytorialną należy zagwarantować paktem międzynarodowym”.

Ostateczne ustalenia dotyczące regionu były więc dalekie od celów, które stawiały sobie główne mocarstwa i przeciągnęły się poza rozstrzygnięcia wersalskie. Przede wszystkim należało zaczekać na rozwój sytuacji w Rosji. Rewolucja bolszewicka stała się kolejnym elementem komplikującym sytuację geopolityczną. Zasada przeciwdziałania hegemonii mocarstwa kontynentalnego nakazywała Londynowi dbać o to, by Francja nie osłabiła „nadmiernie” Berlina, który stanowił też istotną barierę przeciwko ekspansji bolszewizmu. Klęska wojenna Niemiec spowodowała, że zadanie to spadło na barki zwycięskiej Ententy. W tej sytuacji konieczne wydawało się zbudowanie lub odbudowanie filaru ładu wersalskiego i wpływów Mocarstw na Wschodzie. Pretendentów do tej roli było kilku. Przede wszystkim „biała” Rosja, a także Rzeczpospolita Czechosłowacja i Ukraina. Faworyt został pokonany przez bolszewicką Rosję, Czechosłowacja mogła być przeciwwagą dla Austrii i Węgier, ale nie dla Rosji i Niemiec, Ukraina nie obroniła swojej państwowości. W ten sposób powołanie do życia silnej Rzeczpospolitej – jako bariery przed bolszewizmem i państwa szachującego od wschodu Niemcy – stało się niezwykle istotne¹⁷. Znaczenie państwa polskiego jako elementu ładu geopolitycznego pokazała wojna polsko-bolszewicka. Polskie zwycięstwo w 1920 r. miało decydujące znaczenie dla ocalenia niepodległości państw bałtyckich i w pewnym stopniu także Rumunii. Z tego też powodu Andrzej Nowak zaczął używać

¹⁶ A. Chwalba, *Samobójstwo Europy. Wielka Wojna 1914–1918*, Kraków 2014, s. 593-608.

¹⁷ P. Żurawski vel Grajewski, *Dynamizm geopolityki. (Porównanie położenia międzynarodowego II i III Rzeczypospolitej)*, <http://www.omp.org.pl/stareomp/indexfedf.php> (23.05.2019).

sformułowania „system wersalsko-ryski”¹⁸. Polska została w czasie wojny silnie wsparta przez Francję, która (z braku lepszej opcji) uznała Warszawę za sojusznika zastępczego (zamiast Rosji) w dziele kontrolowania Berlina. Słabość pokonanych Niemiec i Rosji oraz przychyłność Francji, poszukującej przeciwwagi dla rewizjonizmu niemieckiego i budującej kordon sanitarny, oddzielający od siebie dwa antywersalskie mocarstwa ówczesnej Europy, wypromowała więc Polskę, której ambicje terytorialne tak co do Gdańska, Śląska, Warmii i Mazur oraz Galicji Wschodniej i ziem zabużańskich ograniczała z kolei Wielka Brytania¹⁹, starająca się pomniejszyć potęgę francuskiego systemu sojuszy budowanego opartego na Polsce i „Małej Entencie” w Europie Środkowej i umacniającego niepożądaną przez Londyn hegemonię Paryża na kontynencie²⁰.

Kształtowaniu się silnego państwa polskiego sprzyjał też Halford Mackinder, który przekonał zachodnich polityków, że kolejna światowa wojna jest do uniknięcia, jeśli w Europie Środkowej będą istniały niepodległe państwa. Zabiegał o to zarówno w Wersalu, jak też w Warszawie, gdzie w grudniu 1920 r. próbował doprowadzić do antybolszewickiego współdziałania rządu Rzeczypospolitej ze sztabem armii Denikina. Przeprowadził kilka rozmów z politykami w Warszawie, w tym z marszałkiem Piłsudskim. Strona polska stawiała warunek uznania granic i niepodległości państwa polskiego przez Białą Rosję. W styczniu 1921 r. Mackinder uzyskał nawet stosowne zobowiązanie ze strony Denikina. Do współpracy Polski i Białej Rosji jednak nie doszło²¹. Działania Mackindera wynikały z próby przeciwdziałania zagrożeniom, które pokazywał w swoim geopolitycznym modelu świata. Opierał się on na dwóch filarach – lądzie i morzu: „Światowej Wyspie” składającej się *Heartlandu* oraz strefy wewnętrznej oraz „Wszechświatowym oceanie”, na którym w „Zewnętrznym półksiężycu” rozrzucone są pojedyncze wyspy: Północna i Południowa Ameryka, Australia, wyspy Oceanu Indyjskiego i Pacyfiku. Mackinder pokazuje, że siły militarne opuszczające *Heartland* i zmierzające do podbojów wielokrotnie próbowały opanować strefę położoną na pobrzeżu Pacyfiku, Oceanu Indyjskiego lub Atlantyku. Cykliczne ekspansje nie były jednak w stanie całości i na dłużej zdominować tej strefy przylegającej do otwartych oceanów²². Utworzenie podporządkowanej politycznie „Światowej Wyspy” przekraczało do tej

¹⁸ A. Nowak, *Stosunki polsko-rosyjskie i polsko-sowieckie (1919–1921) a ład wersalski*, [w:] *Od Wersalu do Poczdamu. Sytuacja międzynarodowa Europy Środkowo-Wschodniej 1918–1945*, red. A. Koryn, Warszawa 1996, s. 30-42.

¹⁹ Ibidem.

²⁰ A. Essen, *Polska a Mała Ententa 1920–1934*, Warszawa–Kraków 1992, s. 335.

²¹ A. Mańnica, op. cit.

²² P. Eberhardt, *Koncepcja Heartlandu Halforda Mackindera*, „Przegląd Geograficzny” 2011, nr 83, 2, s. 251-266.

pory możliwości *Heartlandu*. Takie zagrożenie Mackinder uważał jednak za realne. W przypadku zrealizowania tego zamierzenia i dotarcia do światowego oceanu ekspansywne imperium lądowe uzyskałoby globalną hegemonię nad wszystkimi kontynentami²³. Zdaniem Mackindera, jedynym sposobem przeszkodzenia w opanowaniu *Heartlandu* przez zjednoczoną potęgę lądową jest powstanie pomiędzy Niemcami i Rosją „wału z wolnych narodów Europy Wschodniej: Polski, państw bałtyckich, państw naddunajskich, państw bałkańskich”. Wał ten zamknąłby Niemcom drogę do Azji, a Rosji drogę do Europy. Zarazem jego istnienie utrudniłoby militarne współdziałanie Rosji z Niemcami. Mackinder stwierdzał, że warunkiem trwałości przebudowy terytorialno-politycznej (traktat wersalski) Europy Wschodniej jest jej podział na system trzech względnie równoważnych organizmów: obok Rosji i Niemiec, trzecim organizmem miała być Polska w sojuszu z szeregiem państw leżących między *Heartlandem* i Półwyspem Europejskim. Nieograniczony akces Polski do Bałtyku i dopomożenie jej w rozbudowie floty bałtyckiej mogącej wiązać część floty Niemiec, względnie Rosji w basenie Morza Bałtyckiego; odłączenie Prus Wschodnich od Niemiec metodą wzajemnego transferu populacji pomiędzy Wielkopolską i Prusami Wschodnimi, pozostawiającą swobodę co do wyboru narodowości i sprzedaży mienia, uznanie przez Państwa Środka prawa Ligi Narodów do wysyłania floty na Morze Czarne i Bałtyk w sytuacjach naruszenia porządku międzynarodowego²⁴. Mackinder widział więc Polskę i inne państwa Pasa Środka, wraz z rejonem miękkiego podbrzusza Europy, jako dobrze okopaną i pozostającą pod politycznym zwierzchnictwem Ententy, swoistą barierę zamykającą wrota *Heartlandu*.

W kierunku koncepcji Mackindera – chociaż z powodów *stricte* dotyczących kwestii bezpieczeństwa regionalnego – szły plany federacyjne J. Piłsudskiego – których kresem był traktat ryski, a także idea Międzymorza, tj. regionalnego sojuszu środkowoeuropejskiego państw leżących między Sowiecką Rosją i Niemcami. Podejmowane przez Warszawę próby jego budowy rozbiły się jednak o nieprzewidywalne przeszkody mentalne i polityczne, kształtujące sytuację geopolityczną w regionie. Niepodległości Ukrainy nie udało się utrzymać. Sprzymierzona z Polską Rumunia była śmiertelnie skonfliktowana z zaprzyjaźnionymi z Warszawą Węgrami²⁵, a połączona sojuszem z wrogą Rzeczypospolitą Czechosłowacją, której klasa polityczna uznawała, że jakiegokolwiek zbliżenie Pragi z Warszawą będzie skutkowało wciągnięciem tej pierwszej w „nieistniejący” konflikt z Niemcami. Czesi uważali, że Niemcy sudeccy są w istocie Austriakami, a zatem nie ma przedmiotu sporu między Czechosłowacją a Rzeszą

²³ L. Sykulski, *Geopolityka. Słownik terminologiczny*, Warszawa 2009, s. 55.

²⁴ H.J. Mackinder, *Demokratyczne ideały a rzeczywistość*, Warszawa 2019.

²⁵ O Banat i Siedmiogród.

i sprzymierzenie się z Polską mogłoby ich wciągnąć w niepotrzebny spór z Berlinem i co gorsza z Rosją²⁶. Problemy pogłębiał spór polsko-czechosłowacki o Zaolzie, czechosłowacko-węgierski o południową Słowację i Ruś Zakarpacką, rumuńsko-jugosłowiański o Banat i jugosłowiańsko-węgierski o Baczkę-Wojwodinę. Na północy sytuacja była podobna. Polska miała dobre lub doskonałe stosunki z Finlandią, Estonią i Łotwą i fatalne z Litwą („bunt” generała Żeligowskiego w październiku 1920 r. i inkorporacja tzw. Litwy Środkowej). W tej sytuacji – przy słabych tradycjach demokratycznych regionu i jego bardzo silnych nacjonalizmach – zbudowanie spójnej struktury środkowoeuropejskiej – Międzymorza, mogącej oprzeć się ciśnieniu geopolityki wytwarzanemu przez ruchy dwóch głównych burzycieli ładu wersalskiego – Niemcy i ZSRR – okazało się niemożliwe²⁷.

Załamanie się Ładu wersalskiego

System wersalski został skierowany przeciw Niemcom, które potraktowano na konferencji skrajnie przedmiotowo, łamiąc przy tym tradycje europejskiej dyplomacji, która dawała pokonanemu możliwość współdecydowania o kształcie pokoju. Sam traktat miał dla Berlina charakter represyjny zarówno w kwestiach terytorialnych, gospodarczych, jak i militarnych²⁸. W konsekwencji naczelną wytyczną polityki Niemiec stała się jego likwidacja. Niemcy były zarazem najsilniejszym państwem Europy. Okoliczność ta była w czasie konferencji niedoceniana przez Wielką Brytanię przy jednoczesnym przecenianiu Francji – aczkolwiek trzeba też przyznać, że nawet przy właściwszej ocenie sytuacji trudno było oczekiwać zasadniczej modyfikacji polityki brytyjskiej, zaś pogłębienie represyjnego charakteru rozwiązań wersalskich na pewno nie służyłoby sprawie pokoju europejskiego. Tak więc zasadnicze pytanie brzmiało – czy ograniczenie pozycji Niemiec przez traktat wersalski było do pogodzenia ze stabilnością w europejskich stosunkach międzynarodowych? Odpowiedź na to pytanie musiała być negatywna²⁹. Postawa Niemiec nie była zresztą jedynym czynnikiem osłabiającym system wersalski. Drugim elementem była zdecydowana wrogość między Europą „wersalską” i Rosją (ZSRR), czego konsekwencje symbolizuje układ z Rapallo, trzecim – dystansowanie się od „opieki” nad ładem jego głównego architekta – USA. Izolacjonizm USA spowodował, że rolę wiodących mocarstw strzegących ładu międzynarodowego musiały utrzymać Francja i Wielka Brytania, tj. państwa które po pierw-

²⁶ P. Żurawski vel Grajewski, op. cit.

²⁷ Ibidem.

²⁸ H. Kissinger, op. cit., s. 255.

²⁹ T. Schramm, *System Wersalski i jego rozkład*, „Studia Maritima” 2016, t. 39, s. 117.

szej wojnie światowej nie miały siły i woli do pełnienia tej roli. Co ważniejsze, nie tylko USA, ale też kwestionujące ład wersalski ZSRR i III Rzesza były militarnie silniejsze od Londynu i Paryża. System był też kontestowany przez formalnych jego współtwórców Japonię i Włochy³⁰. Na to wszystko nakładały się błędne kalkulacje strategiczne i błędne ważenie sił.

Główną geopolityczną konsekwencją Wersalu okazało się strategiczne zbliżenie dwóch autsajderów powersalskiego systemu międzynarodowego – Rosji i Niemiec. Moskwa podobnie jak Berlin była zainteresowana zniszczeniem systemu wersalskiego, gdyż porządek ten do minimum redukował jej możliwości wpływania na układ sił w Europie. Współpraca między Moskwą i Berlinem przyniosła obu stronom wiele korzyści, spowodowała też geopolityczne okrężenie Polski, którego nie mógł zrównoważyć sojusz Warszawy z Paryżem – nawet wzmocnionym ostatecznie gwarancjami Londynu. Polska, Wielka Brytania i Francja były po prostu znacznie słabsze od ZSRR i III Rzeszy. Od Rapallo Niemcy weimarskie i Rosja sowiecka były dla siebie najbliższymi sojusznikami w powersalskiej Europie. Nie była to tylko wymiana handlowa, ale też współpraca wojskowa. Reichswerwa dysponowała 3 poligonami w Rosji, gdzie szkolono ludzi i testowano broń i sprzęt. O sytuacji geopolitycznej w Europie Środkowej decydowały więc 3 czynniki – rosyjskie i niemieckie ambicje imperialne; brak możliwości integracji regionu w sojuszu skierowanym przeciwko Niemcom i Rosji; stopniowe dystansowanie się Francji od zobowiązań sojuszniczych wobec Polski i Czechosłowacji.

Decyzja premiera Raymonda Poincarégo o wkroczeniu armii francuskiej do Zagłębia Ruhry, (styczeń 1923 r.), była ostatnim wystąpieniem Francji skierowanym przeciwko odradzającemu się Niemcom. Potem były już tylko ustępstwa. Układ w Locarno w 1925 przyniósł formalne zróżnicowanie poziomu bezpieczeństwa granic europejskich, podzielonych na lepsze – zachodnie i gorsze – wschodnie. Europa Środkowa była wschodnim segmentem systemu wersalskiego, ale w Locarno nie brano tego pod uwagę³¹. Co gorsze, od 1925 r. dla Francuzów priorytetem stały się stosunki z Berlinem oparte na pomysle wmontowania Republiki Weimarskiej w system wersalski, który po 1925 r. stał się w istocie systemem wersalsko-locarneńskim. Jego efektem było m.in. przyznanie w 1926 r. Niemcom stałego miejsca w Radzie Ligi Narodów. Niemcy w czasach kierowania MSZ przez Gustawa Stresemanna rozpoczęły skuteczną grę dyplomatyczną o odzyskanie swej pozycji, strasząc Zachód perspektywą zwrócenia się ku pogłębionej współpracy z Sowietami. Premier Aristide Briand postrzegał Niemcy jako głównego partnera w ramach lokarneńskiej polityki Francji. Paryż

³⁰ Ibidem.

³¹ M. Kornat, *Zrozumieć system wersalski, czyli o genezie II wojny światowej*, „Dzieje Najnowsze” 2009, R. XLI, 3, s. 9.

nie zważał na interesy sojuszników z Europy Środkowej. Za cenę utrzymania poparcia Wielkiej Brytanii Francja godziła się na kolejne okrojenia systemu wersalskiego³².

Dojście Hitlera do władzy skutkowało załamaniem się funkcjonującego w latach 1925–1933 systemu bezpieczeństwa europejskiego polegającego na stopniowym włączaniu Niemiec do grona państw współdecydujących o Europie. Hitlerowi to nie wystarczało. Wyprowadził Rzeszę z Ligi Narodów i z Genewskiej Konferencji Rozbrojeniowej. Francja została zmuszona do pilnego poszukiwania nowego fundamentu stabilizacji ładu wersalskiego. W efekcie doszło do narodzin idei Paktu Wschodniego (1934 r.) firmowanego przez francuskiego ministra spraw zagranicznych Louisa Barthou. Pragnął on, by ewentualne wykonanie francuskich gwarancji bezpieczeństwa wobec środkowoeuropejskich sojuszników Paryża wzięli na siebie Rosjanie. To jednak natrafiło na zdecydowany sprzeciw Warszawy³³. Sojusz Rzeczypospolitej z Francją ewoluował zresztą między rokiem 1921 a 1939 w kierunku jego stopniowego osłabienia – przede wszystkim z powodu francuskiej niechęci do wypełnienia przewidzianych w nim zobowiązań. Zamykanie się Francji za Linią Maginota, *appeasement* polityki brytyjskiej, zwrot Włoch ku III Rzeszy po wojnie abisyńskiej, wojna domowa w Hiszpanii i Konferencja w Monachium – a więc powrót do koncepcji koncertu mocarstw – dopełniały obrazu przemian politycznych w Europie w drugiej połowie lat trzydziestych XX w.

Wnioski

Rozpad monarchii Romanowów, Hohenzollernów i Habsburgów całkowicie zmienił układ sił w Europie, ale też jej geopolitykę. Pojawienie się nowych państw przy jednoczesnym upadku starych mocarstw wymuszał wypracowanie nowej równowagi. Budowanie przez Paryż przeciwwagi dla Berlina opartej na państwach Europy Środkowej było niemożliwe zarówno z powodu zbyt skromnego potencjału tych państw, jak i konfliktów między nimi. Nie powiodły się też próby stabilizacji ładu przez idealistyczne projekty takie, jak Liga Narodów czy Pakt Brianda-Kellogga.

Odsunięcie Niemiec od oceanicznej magistrali handlowej (i pozbawienie ich kolonii) spowodowało, że uwaga Berlina została zogniskowana na kierunku wschodnim traktowanym jako zaplecze surowcowe, rynek zbytu i obszar oddziaływania politycznego – Ratzelowskiego *Lebensraum*³⁴ – a zatem też determini-

³² P. Żurawski vel Grajewski, op. cit.

³³ H. Bułhak, *Polska-Francja z dziejów sojuszu 1933–1936*, Warszawa 2000, s. 178.

³⁴ P. Eberhardt, *Poglądy antropogeograficzne i geopolityczne Friedricha Ratzla*, „Przegląd Geograficzny” 2015, nr 87, 2, s. 214.

zmu geograficznego i politycznego. Trudno więc było wpiąć Niemcy w Zachodni system międzynarodowy – tak jak to miało miejsce po II wojnie światowej.

Stabilność systemu międzynarodowego w Europie po I wojnie światowej wymagała obecności „zewnętrznego hegemonu”, którego wpływ wykraczałby poza brytyjską politykę utrzymywania *równowagi sił*. Jedynym państwem zdolnym do wypełnienia tej funkcji były USA, jednak Waszyngton przyjął koncepcję izolacjonizmu. Drugie mocarstwo ówczesnego świata – Wielka Brytania – również usiłowało powrócić do *Splendid isolation*. Ostatecznie wszystkie państwa Europy stały się *de facto* protektoratem dwóch zewnętrznych potęg: morskiej (USA) i lądowej (ZSRS), ale nastąpiło to dopiero po kolejnej wojnie, która zmiażdżyła stare mocarstwa europejskie.

Decyzje traktatu wersalskiego geopolitycznie osłabiały zwycięską Francję kosztem przegranych Niemiec. Powstrzymanie Berlina było możliwe tylko przez zmuszenie Niemiec do wojny na dwa fronty. Do tego potrzebne było jednak na wschodzie państwo dysponujące odpowiednim potencjałem. Tym dysponowała Rosja, jednak Wersal (i rewolucja bolszewicka) kierował ją raczej w stronę sojuszu z Berlinem. Polska nie miała dostatecznego potencjału, by stać się realną barierą dla polityki Niemiec, szczególnie że nie powiodły się regionalne koncepcje integracyjne formułowane przeciwko zagrożeniom ze strony Rosji czy Niemiec.

Powersalski układ sił nie mógł być trwały ponieważ w założeniu wykluczał zeń dwa mocarstwa europejskie o największym potencjale – Niemcy na zachodzie i Rosję na wschodzie kontynentu. Powstała w ten sposób swoista geopolityczna nierównowaga – najsilniejsze mocarstwa ogniskowały swoje interesy na Europie Środkowej, podczas gdy mocarstwa uchodzące za najsilniejsze – Francja i Wielka Brytania – lekcewały problemy regionu, który okazał się kluczowy z punktu widzenia bezpieczeństwa

Traktat wersalski nie rozwiązał problemów narodowościowych. Nie udało się znaleźć terytorialnych rozwiązań umożliwiających powstanie spójnych etnicznie państw. W każdym z nowych państw mieszkały duże grupy mniejszości, które były źródłem niestabilności wewnętrznej, ale też elementem oddziaływania sąsiednich państw³⁵. Szczególnie istotne okazało się pozostawienie w Czechosłowacji dużego skupiska ludności niemieckiej, co nadało kierunek niemieckiej agresji.

Powstanie czy odrodzenie się państw między Niemcami i Rosją (ZSRR) stwarzało nową sytuację geopolityczną w regionie, zwiększając potencjalną możliwość sojuszu Moskwy i Berlina skierowanego przeciwko nim. Przede wszystkim odczuła to Polska i republiki bałtyckie, które stały się ofiarą takiego porozumienia.

35 P. Kennedy, op. cit., s. 286.

Nowe koncepcje geopolityczne Mackindera, Ratzela czy Mahana były brane pod uwagę przez mocarstwa. Nie wpłynęły one jednak w znaczący sposób na formowanie powersalskiego porządku międzynarodowego. Główną przyczyną takiego stanu rzeczy było zbyt silne przywiązanie przywódców mocarstw do starych koncepcji, które próbowano dostosować do zmieniających się uwarunkowań.

Bibliografia

- Aron R., *Pokój i wojna między narodami*, Warszawa 1995.
- Bainville J., *Les Conséquences Politiques de la Paix*, Paris 1920, http://classiques.uqac.ca/classiques/bainville_jacques/consequences_pol_paix/consequences_pol_paix.pdf.
- Bartosiaak J., *Rzeczpospolita między lądem a morzem. O wojnie i pokoju*, Warszawa 2018.
- Bułhak H., *Polska-Francja z dziejów sojuszu 1933–1936*, Warszawa 2000.
- Chwalba A., *Samobójstwo Europy. Wielka Wojna 1914–1918*, Kraków 2014.
- Cohen S.B., *Geopolitics of the world system*, Oxford 2003.
- Duroselle J.-B., *Wielka wojna Francuzów*, Warszawa 2006.
- Eberhardt P., *Koncepcja Heartlandu Halforda Mackindera*, „Przegląd Geograficzny” 2011, nr 83, 2, s. 251-266.
- Essen A., *Polska a Mała Ententa 1920-1934*, Warszawa–Kraków 1992.
- Jean C., *Geopolityka*, Wrocław 2003.
- Kaplan R., *The Revenge of Geography*, New York 2013.
- Kissinger H., *Dyplomacja*, Warszawa 2002.
- Kennedy P., *Mocarstwa Świata. Narodziny rozkwit upadek*, Warszawa 1994.
- Kornat M., *Zrozumieć system wersalski, czyli o genezie II wojny światowej*, „Dzieje Najnowsze” 2009, R. XLI, 3.
- Kucharczyk G., *Niemcy i racja stanu. Myśl polityczna Jacques'a Bainville'a (1879–1936)*, Warszawa 2005.
- Mackinder H.J., *Demokratyczne ideały a rzeczywistość*, Warszawa 2019.
- Maśnica A., *Świat kolisty i zwycięstwo w historii Sir Halforda Mackindera*, Przedruk z czasopisma „Stańczyk” 1995, nr 1.
- Michalek K., *Na drodze ku potędze. Historia Stanów Zjednoczonych Ameryki 1861–1945*, Warszawa 1993.
- Nowak A., *Stosunki polsko-rosyjskie i polsko-sowieckie (1919–1921) a ład wersalski, [w:] Od Wersalu do Poczdamu. Sytuacja międzynarodowa Europy Środkowo-Wschodniej 1918–1945*, red. A. Koryn, Warszawa 1996.
- Schramm T., *System Wersalski i jego rozkład*, „Studia Maritima” 2016, t. 39.

Sykulski L., *Geopolityka. Słownik terminologiczny*, Warszawa 2009.

Żurawski vel Grajewski P., *Geopolityka-siła-wola. Rzeczypospolitej zmagania z losem*. Kraków 2010.

STRESZCZENIE

W niniejszym artykule podjęto próbę przybliżenia geopolitycznych konsekwencji (i uwarunkowań) traktatu wersalskiego. Koncentruje się na dwóch głównych aspektach – analizie polityki bezpieczeństwa państw Zachodu i Europy Środkowo-Wschodniej. Rozpad monarchii Romanowów, Hohenzollernów i Habsburgów zmienił układ sił w Europie oraz granice polityczne, a w związku z tym geopolitykę kontynentu. Pojawienie się nowych państw przy jednoczesnym upadku starych mocarstw wymuszało wypracowanie nowej *równowagi sił*. Budowanie przez Paryż przeciwwagi dla Berlina opartej na państwach Europy Środkowej było niemożliwe zarówno z powodu zbyt skromnego potencjału tych państw i konfliktów między nimi. Jednocześnie państwa Zachodu próbowały zabezpieczyć swoje interesy kierując uwagę Niemiec – zarówno politycznie, jak i odcinając Berlin od oceanicznej magistrali handlowej – w stronę Europy Środkowej – co dodatkowo osłabiało geopolityczny potencjał Zachodu. Sytuację dodatkowo komplikował fakt, że państwo, które jako jedyne było w stanie zabezpieczyć stabilne funkcjonowanie systemu międzynarodowego – USA – wybrało izolacjonizm.

SUMMARY

Geopolitical consequences of The Treaty of Versailles

Our analysis is an attempt to display the geopolitical circumstances of The Treaty of Versailles, as well as the geopolitical consequences of a safety vacuum that appeared in the region of Central Europe. The fall of the Romanov, Hohenzollern and Habsburg dynasties changed both the power balance in Europe and political borders and, what followed, the whole geopolitics of the continent. The birth of new states, with the simultaneous disintegration of old monarchies, demanded a new power pattern. Paris was not able to build a counterbalance to Berlin on the basis of the states of Central Europe because of their insufficient potential and their mutual conflicts. At the same time, Western states tried to secure their interests by directing Germany's attention – both by political resources and by blocking Berlin's access to the oceanic trade route – towards Central Europe. The situation got even more complicated when The United States, the only country able to secure the stability of the system of international relations, chose isolationism.

Marcin Łysko

Uniwersytet w Białymstoku

e-mail: marcinlysko@wp.pl

ORCID 0000-0002-2789-4679

DOI: 10.15290/mhi.2019.18.01.07

Ochrona praw mniejszości w II Rzeczypospolitej Polskiej w świetle postanowień tzw. małego traktatu wersalskiego z 1919 r.

ABSTRAKT

Wersalski system ochrony praw mniejszości narodowych opierał się na umowach międzynarodowych narzuconych przez zwycięskie mocarstwa Entanty byłym państwu centralnym /oprócz Niemiec/ oraz państwom powstałym po I wojnie światowej. Przestrzeganie postanowień traktatów mniejszościowych zostało objęte gwarancjami o charakterze politycznym i sądowym ze strony Ligi Narodów. Pierwszym z serii traktatów mniejszościowych był traktat podpisany przez Polskę 28 czerwca 1919 r. jednocześnie z traktatem pokojowym z Niemcami. Tak zwany mały traktat wersalski zobowiązywał państwo polskie do wprowadzenia zasady równości wobec prawa wszystkich obywateli niezależnie od narodowości, zapewnienia swobody wykonywania praktyk religijnych oraz przyznania mniejszościom określonych uprawnień językowych w szkolnictwie i sądownictwie. Ludność żydowska uzyskała prawo świętowania przypadającego w sobotę szabasu oraz prowadzenia finansowanych przez państwo szkół z jidysz jako językiem nauczania. Zobowiązaniom traktatowym dotyczącym wszystkich mniejszości nadano rangę praw zasadniczych przez zamieszczenie ich w konstytucji marcowej z 1921 r.

Państwo polskie prowadziło nieprzychylną mniejszościom politykę narodowościową, więc występowały liczne przypadki łamania postanowień traktatu przez jego organy, które były przedmiotem petycji kierowanych do Rady Ligi Narodów. Wykształcona

w drodze praktyki procedura petycyjna umożliwiała wnoszenie skarg przedstawicielom mniejszości, chociaż traktat przyznawał prawo interwencji w celu ochrony praw mniejszości wyłącznie państwu członkowskim Rady. Z inicjatywy Niemiec sprawy o naruszanie przez państwo polskie praw mniejszości niemieckiej były rozpatrywane przez Trybunał Sprawiedliwości Międzynarodowej w Hadze, który z reguły wydawał niekorzystne dla Polski orzeczenia. Pozostałe mniejszości zamieszkujące Polskę nie zyskały poparcia ze strony państw członkowskim Rady, stąd wnoszone przez nie petycje były załatwiane po myśli rządu polskiego i nie trafiały na drogę sądową. Fakt nadużywania gwarancji traktatowych przez Niemcy w celu stworzenia obrazu Polski jako kraju prześladowającego mniejszości, posłużył za pretekst do złożenia przez państwo polskie deklaracji o zaprzestaniu wykonywania zobowiązań traktatowych. Deklaracja z września 1934 r. była jedną z przyczyn załamania się wersalskiego systemu ochrony praw mniejszości, który w praktyce stanowił instrument ingerencji politycznej mocarstw europejskich w sprawy wewnętrzne pozostałych państw.

ABSTRACT

Protection of minority rights in the Second Republic of Poland in the light of the provisions of so the called 'small treaty of Versailles' of 1919

The Versailles system of the protection of national minorities' rights was based on international agreements which had been imposed by the victorious powers of Entanta onto the former central states (except Germany), and on to the states formed after World War I. Compliance with the provisions of the minority treaties was covered by political and judicial guarantees from the League of Nations. The first of the series of minority treaties was the treaty signed by Poland on June 28, 1919, simultaneously with the peace treaty with Germany. The so-called 'small treaty of Versailles' obliged the Polish state to introduce the principle of equality before the law of all citizens regardless of nationality, to ensure freedom of religious practice, and to grant minorities specific language rights in education and the judiciary. The Jewish population obtained the right to celebrate the Sabbath on Saturday, and to run state-funded schools in Yiddish as a language of instruction. Treaty obligations for all minorities had been given the status of fundamental rights by including them in the March Constitution of 1921.

Because the Polish state pursued an ethnic policy unfavourable to minorities, numerous violations of the treaty by its organs were the subject of petitions addressed to the League of Nations Council. The practice-oriented petition procedure allowed representatives of minorities to submit complaints, although the treaty granted the right to intervene to protect minority rights only to member states of the Council. On the initiative of Germany, cases concerning the violation of the rights of the German minority by the Polish state were examined by the International Court of Justice in Hague, which usually issued rulings unfavourable for Poland. Other minorities living

in Poland did not gain such support from the Council member states, hence their petitions were dealt with as intended by the Polish government and did not end up in court. The fact that Germany was abusing the treaty guarantees to create an image of Poland as a country persecuting minorities served as an excuse for the Polish state to declare its cessation of applying the treaty obligations. The Declaration on September 1934 was one of the reasons why the Versailles system of the protection of minority rights, which in practice was an instrument of political interference of European powers in the internal affairs of other states, collapsed.

Słowa kluczowe: mały traktat wersalski, mniejszości narodowe, Rada Ligi Narodów, II Rzeczpospolita Polska

Key words: small treaty of Versailles, national minorities, League of Nations Council, Second Republic of Poland

Wersalski system ochrony mniejszości

Leżąca u podstaw ładu wersalskiego koncepcja samostanowienia narodów autorstwa prezydenta USA Wilsona zakładała przyznanie prawa do utworzenia własnych państw narodom dotychczas ich pozbawionych. Kierujące obradami paryskiej konferencji pokojowej zwycięskie mocarstwa dążyły do ustalenia granic państwowych w powojennej Europie w sposób jak najbardziej zbliżony do istniejących podziałów etnicznych. Jednakże z uwagi na skomplikowaną strukturę narodowościową starego kontynentu, zwłaszcza jego środkowo-wschodniej i południowo-wschodniej części, postulat stworzenia państw jednolitych pod względem narodowościowym był niemożliwy do zrealizowania¹.

Celem zapewnienia pokojowego współżycia mniejszości z narodami posiadającymi własne państwa, podczas paryskiej konferencji pokojowej podjęto decyzję o stworzeniu międzynarodowego systemu ochrony praw mniejszości. Jego wprowadzenie miało złagodzić negatywne skutki niemożności wytyczenia granic państwowych z pełnym poszanowaniem występujących w Europie podziałów etnicznych. Jednakże decydującą rolę w jego powstaniu odegrały względy natury politycznej wynikające z faktu, iż system ochrony praw mniejszości stanowił element narzuconego przez zwycięskie mocarstwa ładu wersalskiego. Stanowiące podstawę tego systemu umowy międzynarodowe nie miały charakteru równoprawnego, gdyż wprawdzie wszystkie z nich zostały podpisane przez

¹ J. Ogonowski, *Uprawnienia językowe mniejszości narodowych w Rzeczypospolitej Polskiej 1918–1939*, Warszawa 2000, s. 40-41.

Główne Mocarstwa Sprzymierzone i Stowarzyszone², lecz żadne z tych państw nie przyjęło na siebie zobowiązań dotyczących zamieszkujących ich terytorium mniejszości. Jednostronne zobowiązania do określonego traktowania swoich mniejszości zostały zawarte w specjalnych rozdziałach włączonych do traktatów pokojowych zawartych z Austrią, Bułgarią, Węgrami i Turcją. Zobowiązań mniejszościowych w stosunku do pokonanych Niemiec nie zawierał natomiast podpisany 28 czerwca 1919 r. traktat wersalski. Rada Najwyższa paryskiej konferencji pokojowej ograniczyła się do przyjęcia noty rządu niemieckiego zawierającego deklarację, w której o Niemcy zobowiązały się do przestrzegania ogólnych zasad międzynarodowego systemu ochrony praw mniejszości³.

Stworzony przez zwycięskie mocarstwa międzynarodowy system ochrony praw mniejszości narzucono także państwom nowopowstałym oraz tym, które na mocy traktatów pokojowych powiększyły swoje terytoria. Zobowiązania mniejszościowe tej grupy państw zostały zawarte w specjalnych traktatach, spośród których szczególne miejsce zajmował traktat podpisany przez Polskę jednocześnie z traktatem pokojowym z Niemcami 28 czerwca 1919 r. Celem odróżnienia od traktatu pokojowego z Niemcami⁴, traktat dodatkowy o ochronie praw mniejszości⁵ w II Rzeczypospolitej określano mianem małego traktatu wersalskiego (dalej: MTW)⁶. Jako pierwszy z serii traktatów zawartych w ramach wersalskiego systemu ochrony praw mniejszości MTW stanowił wzór dla kolejnych traktatów mniejszościowych podpisanych w latach 1919–1920 z Czechosłowacją, Jugosławią, Grecją i Rumunią. W przypadku takich państw, jak Albania i Litwa, Łotwa, Estonia i Finlandia przyjęcie zobowiązań mniejszościowych nastąpiło nie na drodze traktowej, lecz przez złożenie stosowanych deklaracji wobec utworzonej w celu ochrony ładu wersalskiego Ligi Narodów (dalej: LN)⁷.

Stanowiąc podstawę wersalskiego systemu ochrony praw mniejszości traktaty zawierały zobowiązania w zakresie:

² Głównymi mocarstwami sprzymierzonymi były Stany Zjednoczone Ameryki, Wielka Brytania i Francja. Natomiast mocarstwa z nimi sprzymierzone to Włochy i Japonia.

³ Niemcy skutecznie podważały moc obowiązującą złożonej deklaracji twierdząc, iż została ona ogłoszona „na skutek chwilowej depresji i upadku ducha narodowego”. W konsekwencji mniejszości narodowe w Niemczech były w okresie międzywojennym pozbawione jakiegokolwiek ochrony międzynarodowej, z wyjątkiem mniejszości polskiej zamieszkującej na obszarze Śląska Opolskiego. Na przyznanej Niemcom części byłego obszaru plebiscytowego na Górnym Śląsku prawa mniejszości polskiej regulowała zawarta w konsekwencji traktatu wersalskiego polsko-niemiecka konwencja górnośląska z 1922 r. K. Kierski, *Ochrona praw mniejszości w Polsce*, Poznań 1933, s. 75

⁴ Traktat pokoju podpisany pomiędzy mocarstwami sprzymierzonymi i skojarzonym i Niemcami, podpisany w Wersalu w dniu 28 czerwca 1919 r. (Dz. U. 1920, nr 35, poz. 200).

⁵ Traktat pomiędzy Głównymi Mocarstwami sprzymierzonymi i stowarzyszonymi a Polską, podpisany w Wersalu w dniu 28 czerwca 1919 r. (Dz. U. 1920, nr 110, poz. 728).

⁶ Inne funkcjonujące w II RP określenia to traktat o mniejszościach lub traktat mniejszościowy.

⁷ S. Kutrzeba, *Ochrona mniejszości według traktatów międzynarodowych*, „Strażnica Zachodnia” (dalej: SZ) 1924, nr 1-6, s. 1-2.

- a) nadania obywatelstwa danego państwa przez osoby należące do mniejszości,
- b) zapewnienia równości tych osób wobec prawa,
- c) wprowadzenia swobody praktyk religijnych,
- d) przyznania mniejszościom określonych uprawnień językowych w szkolnictwie i sądownictwie⁸.

Podpisane z poszczególnymi państwami traktaty przewidywały także zobowiązania o charakterze specjalnym, które odnosiły się do konkretnej mniejszości lub określonego terytorium. Przykładowo, regulacje dotyczące wyłącznie ludności żydowskiej zamieszczono w traktatach zawartych z Polską, Grecją i Litwą, podczas gdy Grecja i Jugosławia przyjęły specjalne przepisy zabezpieczające prawa muzułmanów. Czechosłowacja zobowiązała się do wprowadzenia ustroju autonomicznego na obszarze Rusi Zakarpackiej. Traktat z Rumunią zapewniał autonomiczny ustrój szkolny zamieszkującym Transylwanię Sasom i Szeklerom.

Przepisy traktatów dotyczące ochrony praw mniejszości zostały podniesione do rangi zobowiązań międzynarodowych, których przestrzeganie objęto gwarancjami ze strony LN⁹.

Zobowiązania mniejszościowe II Rzeczypospolitej Polskiej

Obowiązek przyjęcia przez Polskę postanowień, „które główne mocarstwa sprzymierzone i stowarzyszone uznają za konieczne dla ochrony w Polsce interesów mieszkańców, różniących się od większości rasą, językiem lub religią na mocy” przewidywał akt końcowy paryskiej konferencji pokojowej¹⁰. Oznaczało to, iż niezbędnym warunkiem dopuszczenia Polski do grona sygnatariuszy traktatu pokojowego z Niemcami, było równoczesne podpisanie dodatkowego traktatu regulującego problematykę ochrony mniejszości zamieszkujących na terytorium państwa polskiego. Obydwa traktaty zyskały moc obowiązującą w stosunku do państwa polskiego wraz z przedłożeniem w Paryżu dokumentów ratyfikacyjnych¹¹, co nastąpiło równocześnie ze złożeniem przez Niemcy dokumentu ratyfikacji traktatu pokojowego 10 stycznia 1920 r.¹²

⁸ S. Rogowski, *Międzynarodowy system ochrony mniejszości po I wojnie światowej*, „Chrześcijanin a Współczesność” 1984, nr 2, s. 57.

⁹ J. Ogonowski, op. cit., s. 43.

¹⁰ Art. 93 traktatu pokojowego między mocarstwami sprzymierzonymi i stowarzyszonymi i Niemcami. Oprócz Polski traktat wersalski w art. 86 przewidywał przyjęcie zobowiązań mniejszościowych przez Czechosłowację.

¹¹ Na mocy ustawy z dnia 31 lipca 1919 r. o ratyfikacji traktatu pokoju (Dz. U. 35, poz. 199) obydwie traktaty – pokojowy z Niemcami i MTW – ratyfikował Naczelnik Państwa Józef Piłsudski 1 września 1919 r.

¹² J. Pajewski, *Budowa drugiej Rzeczypospolitej 1918–1926*, Poznań 2007, s. 166–167.

Mały traktat warsalski składał się z dwóch rozdziałów, lecz tylko pierwszy z nich zawierał postanowienia dotyczące ochrony praw mniejszości. Drugi, znacznie bardziej obszerny rozdział traktatu regulował przede wszystkim kwestie gospodarcze¹³, które w myśl postanowień traktatu wersalskiego zwycięskie mocarstwa uznały „za konieczne dla ochrony wolności tranzytu oraz dla słusznego traktowania handlu innych narodów”¹⁴. Polska została zobowiązana do przyznania klauzuli największego uprzywilejowania w dziedzinie tranzytu wszystkim państwom sprzymierzonym i stowarzyszonym, czyli państwom sygnatariuszom traktatu wersalskiego. W drugiej części traktatu zamieszczono też postanowienia dotyczące umiędzynarodowienia głównych polskich rzek. Jednakże postanowienia rozdziału pierwszego odgrywały znacznie większą rolę w życiu publicznym niż uregulowane w rozdziale drugim kwestie gospodarcze, stąd MTW był postrzegany w II RP przez pryzmat narzuconych Polsce zobowiązań mniejszościowych¹⁵.

Traktat nie podawał definicji mniejszości, wskazując jedynie kryteria służące wyodrębnieniu grup mniejszości od większości społeczeństwa polskiego. Były to powszechnie akceptowane przez naukę prawa międzynarodowego kryteria języka i wyznawanej religii¹⁶ oraz występujące w traktacie zamiennie kryterium rasowe¹⁷ i etniczne¹⁸. Zdaniem polskiej doktryny pojęcia mniejszość rasowa i mniejszość etniczna należało interpretować jako tożsame, aczkolwiek w Polsce międzywojennej mniejszości rasowe nie występowały. Natomiast mniejszością etniczną byli Żydzi, z myślą o których twórcy traktatu wprowadzili pojęcie mniejszości etnicznej (rasowej), na równi z określeniami mniejszość religijna i językowa¹⁹. Pozostałe mniejszości zamieszkujące Polskę międzywojenną według MTW odróżniano od większości społeczeństwa głównie za pomocą kryterium językowego i w dalszej kolejności kryterium wyznawanej religii. Przeprowadzane na podstawie powyższych kryteriów w latach 1921 i 1931 spisy ludności wykazały, iż około 31 % obywateli polskich należało do mniejszości narodowych²⁰.

¹³ Rozdział drugi traktatu dodatkowego zawierał postanowienia w zakresie ulg i przywilejów celnych w stosunkach handlowych, żeglugi morskiej, swobody komunikacji i tranzytu, śródlądowych dróg wodnych, zobowiązania się Polski do przystąpienia do konwencji telegraficznej, kolejowej, sanitarnej i innych, odpowiedzialności państwa polskiego za część rosyjskiego długu publicznego. Ponadto w rozdziale tym uregulowano problematykę związaną z mianowaniem przedstawicieli dyplomatycznych i konsularnych. K. Kierski, op. cit., s. 85.

¹⁴ Zobowiązania dotyczące zapewnienia przez Polskę wolności tranzytu i handlu wynikały z art. 2 ust. 2 art. 93 traktatu wersalskiego.

¹⁵ H. Chałupczak, T. Browarek, *Mniejszości narodowe w Polsce 1918–1995*, Lublin 2000, s. 86.

¹⁶ *Historia państwa i prawa Polski 1918–1939*, cz. 1, red. F. Ryszka, Warszawa 1962, s. 79–80.

¹⁷ Art. 7 i 12 MTW.

¹⁸ Art. 8 i 9 MTW.

¹⁹ K. Kierski, op. cit., s. 262.

²⁰ Najliczniej reprezentowana była zamieszkująca południowo-wschodnie tereny państwa polskiego mniejszość ukraińska (13,9% obywateli posługiwało się językiem ukraińskim), kolejne miejsce zajmowali skupieni głównie w ośrodkach miejskich centralnej i wschodniej Polski Żydzi (8,6% ludności używało języka hebrajskiego i jidysz). Trzecią pod względem kryterium używanego języka mniej-

Pojęcie mniejszości narodowe było II Rzeczypospolitej stosowane zarówno „w życiu potocznym, w prasie, nauce i polityce”, jak też na gruncie obowiązującego prawa²¹. Po raz pierwszy oficjalne urzędowe określenie „mniejszości narodowościowych” wprowadziła konstytucja marcowa, która ponadto wyróżniała mniejszości językowe i wyznaniowe²². W większości przypadków pojęcie mniejszości narodowej odpowiadało występującemu w MTW określeniu mniejszości językowych i religijnych, ale już nie mniejszości rasowych czy etnicznych. Jednakże w przeciwieństwie do języka religia nie zawsze odpowiadała narodowości, gdyż część obywateli należących do mniejszości wyznawała dominującą w Polsce międzywojennej wiarę katolicką. Z drugiej strony obywatele silnie związani z narodowością polską wcale nie musieli być katolikami, gdyż mogli należeć do grupy wyznawców innej religii chrześcijańskiej. Tworząc definicję mniejszości narodowej doktryna na pierwsze miejsce wysunęła świadomość odrębności narodowej oraz fakt używania własnego, innego niż polski, języka. Pominięto natomiast występujące na gruncie MTW kryterium religijne oraz etniczne (rasowe). Do mniejszości narodowych w II RP należały zatem te grupy ludności, które:

- a) posiadają świadomość własnej odrębności narodowej,
- b) używają jako domowego własnego języka innego niż polski,
- c) są obywatelami państwa, którego większość należy do innej narodowości²³.

Uprawnienia wszystkich mieszkańców państwa polskiego

Wbrew nazwie na pierwszym miejscu MTW wymieniał obowiązek zapewnienia całkowitej ochrony życia i wolności wszystkim mieszkańcom państwa polskiego „bez różnicy urodzenia, narodowości, języka, rasy czy religii”. Z uprawnień zaliczanych obecnie do kategorii podstawowych praw człowieka mieli korzystać wszyscy obywatele, a także cudzoziemcy przebywający chociażby czasowo na jego terytorium Polski. Zapewnienie wszystkim mieszkańcom całkowitej ochrony życia wiązało się z ciężącym na państwie polskim obowiązkiem zabezpieczenia wszystkich mieszkańców państwa przed zamachami na ich życie, uszkodzeniami cielesnymi lub gwałtami na osobach. Natomiast ochrona

---

szością narodową byli Białorusini (3,1%), zamieszkujący głównie na terenach wiejskich północno-wschodniej i wschodniej Polski. Ostatnią liczącą się mniejszością narodową byli Niemcy (2,3%), których najliczniejsze skupiska znajdowały się na Górnym Śląsku oraz zachodnich województwach Rzeczypospolitej. Innymi językami niż polski i wyżej wymienione języki narodowe posługiwało się 3,2% ludności, z czego 2,2% obywateli zamieszkujących zwłaszcza obszar Polesia określano jako mówiących językiem „tutejszym”. J. Bardach, B. Leśnodorski, M. Pietrzak, *Historia ustroju i prawa polskiego*, Warszawa 1996, s. 470.

²¹ K. Kierski, op. cit., s. 271.

²² Art. 110 ustawy z dnia 17 marca – Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej (Dz. U. nr 44, poz. 267).

²³ K. Kierski, op. cit., s. 282.

wolności oznaczała obowiązek zabezpieczenia mieszkańców przed zamachami na ich wolność osobistą oraz przed bezprawnym, czyli niezajdującym oparcia w obowiązujących ustawach, pozbawianiem ich wolności. Równie szeroki zakres podmiotowy miało kolejne z przewidzianych w art. 2 MTW zobowiązań państwa polskiego w zakresie swobodnego wykonywania praktyk religijnych zarówno publicznie, jak i prywatnie. Jedynym ograniczeniem przyznanej przez traktat swobody był obowiązek przestrzegania porządku publicznego i dobrych obyczajów podczas korzystania z powyższego uprawnienia²⁴.

Obywatelstwo państwa polskiego

Największa liczba artykułów części pierwszej MTW regulowała kwestie związane z nabywaniem polskiego obywatelstwa przez osoby legitymujące się obywatelstwem byłych państw zaborczych. Polska zobowiązała do przyznania z mocy prawa swojego obywatelstwa dwóm kategoriom obywateli niemieckich, austriackich, węgierskich lub rosyjskich. Do pierwszej z nich należały osoby stale zamieszkujące na terytorium państwa polskiego w dniu uzyskania przez traktat mocy obowiązującej, czyli 10 stycznia 1920 r. MTW wyłączał możliwość nabycia polskiego obywatelstwa z mocy prawa, jeżeli tego rodzaju postanowienia zawierały traktaty pokojowe z Niemcami i Austrią. Ponieważ zostały one zamieszczone jedynie w traktacie pokojowym z Niemcami, stąd obywatele niemieccy lub ich potomkowie posiadający stałe miejsce zamieszkania na terytorium polskim po 1 stycznia 1908 r. mogli nabyć polskie obywatelstwo tylko za specjalnym zezwoleniem rządu polskiego²⁵.

Kolejną grupę stanowili obywatele byłych państw zaborczych, których rodzice posiadali stałe miejsce zamieszkania na terytorium polskim, nawet jeżeli w chwili wejścia w życie traktatu osoby te na stałe przebywały w innym kraju. Obydwu kategoriom obywateli byłych państw zaborczych traktat mniejszościowy przyznał prawo zrzeczenia się polskiego obywatelstwa przez skorzystanie z opcji wyboru innego obywatelstwa w terminie dwóch lat od wejścia w życie traktatu. Polska zobowiązała się do nieczynienia żadnych przeszkód w wykonywaniu prawa opcji przez osoby, którym prawo to na mocy traktatów zawartych z byłymi państwami zaborczymi przysługiwało²⁶.

²⁴ W. Komarnicki, *Polskie prawo polityczne. Geneza i system*, Warszawa 2008, s. 555.

²⁵ K. Kierski, op. cit., s. 202-203.

²⁶ Osoby, które skorzystały z przewidzianej w traktacie możliwości wyboru obywatelstwa innego państwa musiały w ciągu następnych 12 miesięcy przenieść stałe miejsce zamieszkania do tego państwa. Art. 3 MTW przyznawał im prawo zachowania posiadanych na terytorium polskim nieruchomości oraz wywozu wszelkiego rodzaju majątku ruchomego bez obowiązku uiszczania jakichkolwiek opłat celnych lub wywozowych.

Zasada równości wobec prawa wszystkich obywateli polskich

Wyłącznie obywatele polskich dotyczył wprowadzający do polskiego porządku prawnego zasadę równości wobec prawa art. 7 MTW. W myśl jego postanowień wszyscy obywatele, w tym także ci należący do mniejszości, bez względu na różnicę „rasy, języka lub religii” korzystali z tych samych praw cywilnych i politycznych. Ponieważ w Polsce międzywojennej nie występowały mniejszości rasowe, stąd równość wobec odnosiła się do obywateli różniących się od większości społeczeństwa pod względem językowym lub religijnym. Konsekwencją obowiązywania zasady równości wobec prawa było przyznanie wszystkim obywatelom polskim dostępu do urzędów publicznych, stanowisk oraz zaszczytów, a także prawa wykonywania różnych zawodów i prowadzenia działalności gospodarczej. Państwo polskie nie mogło czynić przeszkód w korzystaniu z tego uprawnienia podyktowanych jedynie różnicą „religii, wierzeń lub wyznania”, co oznaczało *de facto* dopuszczenie możliwości wprowadzenia ograniczeń wynikających z odmienności językowych. Wbrew zasadzie równości wobec prawa traktat dopuszczał obowiązywanie w Polsce ograniczeń podyktowanych różnicą języka w zakresie dostępu obywateli do urzędów publicznych, stanowisk i zaszczytów oraz wykonywania różnych zawodów i prowadzenia działalności gospodarczej²⁷.

Wyłącznie w odniesieniu do mniejszości narodowych zasadę równouprawnienia eksponował art. 8 MTW. Zarówno ten jak i kolejny art. 9 traktatu zostały stworzone wyłącznie z myślą o ochronie praw obywateli polskich należących do „mniejszości etnicznych, religijnych lub językowych”. W myśl postanowień art. 8 MTW obywatele polscy należących do mniejszości mieli korzystać „z takiego samego traktowania i takich samych gwarancji ustawowych i faktycznych jak inni obywatele polscy”. Konsekwencją zasady równouprawnienia było przyznanie obywatelom polskim należącym do mniejszości prawa zakładania oraz prowadzenia swoim kosztem różnego rodzaju zakładów. Były to przede wszystkim szkoły i zakłady wychowawcze, w których można było swobodnie używać języka danej mniejszości i wykonywać praktyki religijne. Wprawdzie wszystkie te szkoły i zakłady miały charakter prywatny, lecz ich zakładanie i prowadzenie odbywało się na zasadach przewidzianych przez ustawodawstwo polskie. Państwo mogło sprawować ogólną kontrolę nad programem i ogólnym kierunkiem nauczania, podobnie jak to miało miejsce stosunku do wszystkich szkół prywatnych i zakładów wychowawczych. Ponadto MTW przyznawał mniejszościom prawo do zakładania i prowadzenia wszelkiego rodzaju zakładów dobroczynnych, zakładów religijnych oraz zakładów społecznych²⁸.

²⁷ S. Kutrzeba, *Polskie prawo polityczne według traktatów*, Kraków 1923, s. 116.

²⁸ K. Kierski, op. cit., s. 219-220.

Uprawnienia językowe mniejszości

Mały traktat wersalski przyznawał wszystkim obywatelom państwa polskiego szerokie uprawnienia językowe, które można podzielić na trzy grupy. W pierwszej z nich mieściło się szeroko zakreślone prawo do używania każdego języka w życiu prywatnym i publicznym. Oznaczało to dopuszczalność stosowania zarówno języka ojczystego, jak też każdego innego języka w następujących przypadkach:

- a) w życiu prywatnym,
- b) w stosunkach handlowych,
- c) w sprawach religijnych,
- d) w prasie i publikacjach każdego rodzaju,
- e) na zebraniach i zgromadzeniach publicznych.

Ratyfikując MTW państwo polskie zobowiązało się nie wprowadzać żadnych regulacji prawnych, które ograniczałyby stosowanie jakiegokolwiek języka we wskazanych powyżej sytuacjach²⁹.

Kolejny rodzaj uprawnień językowych miał związek z zawartym w traktacie zobowiązaniem Polski do „poczynienia odpowiednich ułatwień” obywatelom posługującym się innym niż polski językiem ojczystym w zakresie używania tego języka w sądach. Ułatwienia te obejmowały używanie języka ojczystego w mowie i na piśmie. Ich wprowadzenie nie stało na przeszkodzie dla ustanowienia polskiego językiem urzędowym w sądownictwie. Poza sądownictwem państwo polskie nie miało obowiązku czynienia odstępstw od zasady wyłącznego używania języka urzędowego na rzecz swoich obcojęzycznych obywateli³⁰.

Ostatnia grupa uprawnień językowych odnosiła się do zakładanych przez mniejszości etniczne, religijne lub językowe szkół, zakładów wychowawczych oraz różnego rodzaju instytucji dobroczynnych, religijnych lub społecznych. Mały traktat wersalski ustanawiał swobodę używania w nich języka ojczystego jako języka wykładowego lub języka wykonywania praktyk religijnych. Uprawnienie to dotyczyło wyłącznie do szkół i zakładów prywatnych, czyli zakładanych przez mniejszości narodowe i prowadzonych na ich koszt bez korzystania z funduszy państwowych. Jeżeli chodzi o szkoły publiczne, czyli zakładane i prowadzone przez państwo lub samorząd terytorialny, to MTW zobowiązał państwo polskie do „udzielenia odpowiednich ułatwień” w zakresie nauczania początkowego. W wyniku ich udzielenia dzieci obywateli polskich należących do mniejszości językowych miały mieć zapewnioną możliwość nauczania w języku ojczystym. Nałożony przez MTW obowiązek był ograniczony do szkół publicznych położonych w miastach i okręgach zamieszkałych przez „znaczną odłam” obywateli używających innego niż polski

²⁹ J. Ogonowski, op. cit., s. 47.

³⁰ Z. Cybichowski, *Prawo międzynarodowe. Publiczne i prywatne*, Warszawa 1928, s. 288.

języka ojczystego. Ponieważ podział terytorialny państwa polskiego nie przewidywał występowania okręgów, stąd zdaniem przedstawicieli doktryny omawiany przepis traktatu miał zastosowania do szkół publicznych położonych na obszarze miast i gmin wiejskich. Z kolei niejasne sformułowanie „znaczny odłam” interpretowano jako stosunek procentowy obywateli używających innego niż polski języka ojczystego do ogółu ludności zamieszkującej dane miasto lub gminę. Przyjęte zobowiązanie nie stało na przeszkodzie do wprowadzenia w tych szkołach obowiązkowego nauczania języka polskiego³¹.

Traktat przewidywał jedynie obowiązek udzielania nauki w języku polskim, co oznaczało iż państwo polskie nie musiało tworzyć specjalnych szkół dla dzieci obywateli należących do mniejszości językowych, a nawet osobnych klas w istniejących szkołach powszechnych. W stosunku do obywateli polskich narodowości niemieckiej obowiązek „udzielenia odpowiednich ułatwień” językowych w zakresie nauczania początkowego dzieci został ograniczony do terytorium byłego zaboru pruskiego. Rozwiązanie to stanowiło odstępstwo od ogólnej zasady powszechności obowiązywania MTW na całym terytorium państwa polskiego³².

Kolejne z przewidzianych przez MTW uprawnień miało również obowiązywać w „miastach i okręgach zamieszkałych przez znaczny odłam obywateli polskich”, którzy należeli do mniejszości nie tylko językowych, lecz także etnicznych lub religijnych. Mniejszościom tym państwo polskie miało zapewnić „słuszny udział” w korzystaniu z funduszy publicznych przeznaczonych na cele wychowawcze, religijne lub dobroczynne. Spod zakresu obowiązywania tego przepisu wyłączono zatem zakłady społeczne, których swobodne zakładanie i prowadzenie przez mniejszości przewidywał art. 8 MTW. Na takich samych zasadach mniejszości mogły korzystać z różnego rodzaju subwencji i dotacji przeznaczonych w budżecie państwa lub budżetach samorządów na wsparcie działalności instytucji realizujących cele wychowawcze, religijne lub dobroczynne. Podobnie jak w przypadku uprawnień językowych w zakresie nauczania początkowego dzieci, MTW ograniczał prawa mniejszości niemieckiej do ubiegania się o fundusze publiczne do obszaru byłego zaboru pruskiego³³.

Przywileje ludności żydowskiej

Mały traktat wersalski zawierał także zobowiązania o charakterze specjalnym, które zostały wprowadzone przez zwycięskie mocarstwa w wyniku presji wywieranej przez środowiska żydowskie. Fakt przyznania ludności żydowskiej szczególnych uprawnień wyróżniał ją na tle innych zamieszkujących państwo

³¹ K. Kierski, op. cit., s. 215-216.

³² J. Ogonowski, op. cit., s. 48.

³³ S. Kutrzeba, *Polskie...*, s. 124-125.

polskie mniejszości. Artykuł 10 traktatu przewidywał powołanie przez funkcjonujące w Polsce gminy żydowskie specjalnych komitetów szkolnych. Zakres ich kompetencji miał obejmować organizację szkół żydowskich, kierowanie ich działalnością oraz rozdział funduszy publicznych przeznaczonych na rzecz szkół żydowskich. Fundusze te miały pochodzić ze środków publicznych przeznaczonych na żydowskie cele wychowawcze, religijne lub dobroczynne, do korzystania z których ludność żydowska miała prawo na równi z innymi mniejszościami na mocy art. 9 MTW. Uprzywilejowanie ludności żydowskiej wyrażało się w przyznaniu jej prawa tworzenia odrębnego rodzaju szkół początkowych prowadzonych przez komitety szkolne. Szkoły te miały funkcjonować obok żydowskich szkół prywatnych i szkół publicznych zapewniających naukę w jidysz jako języku wykładowym. Jednakże w szerszym zakresie niż szkoły prywatne miały podlegać kontroli państwowej. Pod ogólną kontrolą państwa pozostawać miały zarówno rozdział sum przeznaczonych na te szkoły, jak też ich zakładanie i prowadzenie przez żydowskie komitety szkolne³⁴.

Priorytetowe traktowanie mniejszości żydowskiej przez twórców MTW podkreślał przepis nakładający na państwo polskie obowiązek zapewnienia wszystkim przebywającym na terytorium Polski Żydom niczym nieskrepowanej możliwości świętowania szabasu. Władze państwowe nie mogły przymuszać Żydów do „wykonywania jakichkolwiek czynności”, które według ich przepisów religijnych były zabronione podczas przypadającego na sobotę szabasu. Przysługiwało im nawet prawo do niestawienia się w sądzie zarówno w roli świadków lub biegłych, jak też w charakterze stron procesowych. Tym samym sądy polskie zostały zmuszone do zaniechania wyznaczania terminów posiedzeń sądowych z udziałem Żydów w soboty, która w okresie międzywojennym była dniem roboczym. Z uwagi na szabas MTW nałożył na państwo polskie obowiązek niewyznaczania na soboty terminu wyborów parlamentarnych, samorządowych oraz wyborów do wszelkich korporacji posiadających charakter publiczny. Wskutek starań delegacji polskiej na konferencję pokojową w Paryżu przywileje ludności żydowskiej związane ze świętowaniem szabasu doznały ograniczenia. Nie mogły bowiem stanowić powodu dla zwolnienia Żydów „od obowiązków nałożonych na wszystkich obywateli polskich ze względu na konieczności służby wojskowej, obrony narodowej lub utrzymania porządku publicznego”. W tych trzech dziedzinach Żydzi musieli wykonywać obowiązki obywatelskie na równi z innymi obywatelami nawet w soboty. Wojskowi, urzędnicy publiczni oraz inne osoby narodowości żydowskiej pełniące jakiegokolwiek funkcje publiczne musiały pracować w szabas tak samo jak inni obywatele polscy wyznań chrześcijańskich³⁵.

³⁴ K. Kierski, op. cit., s. 225.

³⁵ Ibidem, s. 226-227.

Gwarancje wewnętrzne realizacji MTW przez Polskę

Podpisując MTW Polska przyjęła na siebie dwojakiego rodzaju gwarancje wykonania postanowień zawartych w rozdziale I traktatu. Pierwsza grupa gwarancji posiadał charakter wewnętrzny, gdyż wyrażała się obowiązku nadania rangi praw zasadniczych przepisom art. 2-8 traktatu regulujących kwestie:

- a) ochrony życia i wolności wszystkich mieszkańców oraz zapewnienia im swobody wykonywania praktyk religijnych,
- b) sposobów nabywania polskiego obywatelstwa,
- c) równouprawnienia wszystkich obywateli polskich w zakresie korzystania z praw obywatelskich i politycznych,
- d) swobodnego używania języka innego niż polski w życiu prywatnym i publicznym,
- e) ułatwień w używaniu języka innego niż polski język urzędowy w sądach.

Zobowiązując się do umieszczenia powyższych postanowień MTW w przyszłej konstytucji Polska wyraziła jednocześnie zgodę na to, że „żadna ustawa, żadne rozporządzenie, ani żadna działalność urzędowa nie stanie w sprzeczności lub w przeciwieństwie do tych postanowień”. Mały traktat wersalski wyraźnie zakazywał Polsce naruszania przepisów art. 2-8 zarówno przez działalność ustawodawczą, jak i w praktyce stosowania przez władze państwowe i aparat administracji obowiązującego prawa. Sformułowanie dotyczące zakazu naruszania postanowień MTW należy ocenić jako zbędne z uwagi na sam fakt ich uwzględnienia w ustawie zasadniczej, stojącej na czele hierarchii aktów prawnych. Z zasady nadrzędności konstytucji wynikało iż żaden akt prawny nie może stać w sprzeczności z ustawą zasadniczą³⁶.

Konstytucja marcowa regulowała problematykę ochrony praw mniejszości w szerszym zakresie, niż to przewidywał MTW. Specjalnie z myślą o mniejszościach zamieszczono w konstytucji dwa artykuły, z których największe znaczenie posiadał art. 109. Przyznawał on każdemu obywatelowi państwa polskiego prawo do „zachowania swej narodowości i pielęgnowania swojej mowy i właściwości narodowych”. Wychodząc poza zakres zobowiązań wynikających z MTW omawiany artykuł konstytucji przewidywał utworzenie w ramach struktur samorządu terytorialnego autonomicznych związków mniejszości, które miały posiadać podmiotowość publicznoprawną. Jednocześnie państwo polskie zastrzegło sobie prawo kontroli działalności autonomicznych związków mniejszości oraz „uzupełnienia w razie potrzeby ich środków finansowych”. Kolejny artykuł konstytucji realizował wyrażoną w MTW zasadę równouprawnienia obywateli

³⁶ S. Kutrzeba, *Polskie...*, s. 129.

należących do mniejszości w zakresie zakładania i prowadzenia szkół oraz innego rodzaju zakładów. Konstytucja przyznała także mniejszościom prawa do swobodnego używania w tych szkołach i zakładach języka ojczystego i wykonywania praktyk religijnych³⁷.

Realizując wynikające z MTW zobowiązania konstytucja marcowa w art. 96 podkreślała zasadę równości wobec prawa wszystkich obywateli bez względu na narodowość i pochodzenie. Zabezpieczała także równy dostęp do urzędów i funkcji publicznych. Wszystkim osobom przebywającym na terytorium państwa polskiego, a więc również cudzoziemcom, ustawa zasadnicza gwarantowała ochronę życia, wolności i mienia bez względu na różnice „pochodzenia, narodowości, języka, rasy lub religii”³⁸. Prawa mniejszości religijnych były także chronione przez postanowienia konstytucji regulujące uprawnienia wyznaniowe obywateli. W ramach gwarantowanej przez państwo polskie wolności sumienia i wyznania, przyznano szeroką autonomię kościołom mniejszości religijnych, której jedynym ograniczeniem był obowiązek przestrzegania obowiązujące w Polsce prawa.

Nawiązując do postanowień MTW konstytucja marcowa regulowała najważniejsze z punktu widzenia tożsamości narodowej mniejszości uprawnienia językowe:

- a) w stosunkach prywatnych,
- b) handlowych,
- c) religijnych,
- d) w prasie i publikacjach wszelkiego rodzaju,
- e) na zebraniach publicznych³⁹.

W uchwalonych przez parlament ustawach uregulowano pozostałe uprawnienia językowe mniejszości w dziedzinie administracji państwowej⁴⁰, sądownictwa i notariatu, szkolnictwa, wojskowości i komunikacji⁴¹. Szczególne miejsce wśród nich zajmowała ustawa realizująca przewidziane w art. 9 MTW zobowiązanie państwa polskiego do zapewnienia dzieciom rodziców należących do mniejszości możliwości nauczania w języku ojczystym⁴². Polska nie wykonała natomiast ciężącego na niej obowiązku zapewnienia mniejszościom „słusznego

37 Z. Urbański, *Mniejszości narodowe w Polsce*, Warszawa 1932, s. 364-366.

38 Art. 95 konstytucji marcowej.

39 Z. Urbański, op. cit., s. 366.

40 Ustawa z dnia 31 lipca 1924 r. o języku państwowym i języku urzędowania rządowych i samorządowych władz administracyjnych (Dz. U. nr 73, poz. 724). Wprawdzie ustawa uznała język Polski za język państwowy II RP, lecz od tej ogólnej zasady dopuszczała wyjątki dla języków ruskiego (ukraińskiego), białoruskiego, litewskiego i niemieckiego na terenach województw, gdzie występowały duże grupy tych mniejszości. Z. Urbański, *Mniejszości narodowe w Polsce*, Warszawa 1932, s. 366-367.

41 Ibidem, s. 364-366.

42 Ustawa z dnia 31 lipca 1924 r. zawierająca niektóre postanowienia o organizacji szkolnictwa (Dz. U. nr 79, poz. 766).

udziału” w korzystaniu z funduszy publicznych przeznaczonych na cele wychowawcze, religijne lub dobroczynne. Martwą litera pozostał art. 10 MTW przewidujący utworzenie szkół żydowskich kierowanych przez komitety szkolne oraz wsparcie finansowe tych szkół przez państwo polskie, gdyż w przedmiocie tym nie zostały wydane żadne akty prawne⁴³.

Gwarancje międzynarodowe ze strony Ligi Narodów

Kolejna grupa gwarancji miała charakter międzynarodowy, gdyż wyrażała się w objęciu gwarancjami LN realizacji przez państwo polskie postanowień traktatu dotyczących „osób należących do mniejszości rasowych, religijnych lub językowych”. Doktryna prawa międzynarodowego w II RP stała na stanowisku, iż MTW jako zawierający postanowienia o charakterze szczególnym w stosunku do prawa polskiego powinien być interpretowany w sposób ścisły. Jej zdaniem, do grupy artykułów podlegających ochronie międzynarodowej zgodnie zaliczono odnoszące się wyłącznie do mniejszości art. 8 i 9 traktatu. Pierwszy z nich wyrażał zasadę równego traktowania obywateli należących do mniejszości na tle innych obywateli narodowości polskiej, w tym prawo do zakładania i prowadzenia własnym kosztem instytucji dobroczynnych, religijnych lub społecznych. Kolejny z objętych gwarancjami artykułów – art. 9 MTW – przyznawał mniejszościom uprawnienia językowe w zakresie nauczania początkowego w szkołach publicznych oraz prawo do korzystania z funduszy publicznych przeznaczonych na „cele wychowawcze, religijne lub dobroczynne”. Wśród przedstawicieli polskiej doktryny występowały natomiast różnice zdań w przedmiocie objęcia zakresem gwarancji międzynarodowych art. 10-11 MTW, przyznających szczególne uprawnienia mniejszości żydowskiej. Wbrew stanowisku Polskiej Rady LN 13 lutego 1920 r. przyjęła rezolucję o objęciu zakresem swoich gwarancji art. 1-11 MTW, uznając iż postanowienia wszystkich tych artykułów dotyczą „osób należących do mniejszości rasowych, religijnych lub językowych”⁴⁴.

Gwarancje polityczne

Zawierający klauzulę gwarancyjną art. 12 MTW przyznawał każdemu państwu członkowskiemu Rady Ligi Narodów prawo zwracania Radzie uwagi na nie tylko na sam fakt naruszenia przez państwo polskie zobowiązań traktatowych, lecz nawet potencjalne niebezpieczeństwo takiego naruszenia. Ze sformułowania omawianego artykułu wyraźnie wynikało, iż prawo interwencji w celu ochrony praw obywateli polskich należącym do mniejszości przysługiwało

⁴³ J. Ogonowski, op. cit., s. 48.

⁴⁴ S. Kutrzeba, *Polskie...*, s. 129.

wyłącznie państwom członkowskim Rady Ligi Narodów⁴⁵. Oprócz zwycięskich mocarstwa będących stałymi członkami Rady, w jej skład wchodziłi powoływani na 3-letnią kadencję członkowie niestali w liczbie 4, a następnie 6. Prawo to nie przysługiwało natomiast państwom członkowskim Rady Ligi Narodów, które nie były reprezentowane w Radzie Ligi, ani tym bardziej samym mniejszościom lub ich reprezentantom. Jednakże praktyka stosowania przepisów MTW poszła w kierunku rozszerzenia kręgu podmiotów uprawnionych do interwencji w obronie naruszonych zobowiązań traktatowych. Powstaniu tego rodzaju praktyki niewątpliwie sprzyjał fakt, iż MTW nie zawierał bliższego określenia pojęcia gwarancji, ani nie regulował w sposób precyzyjny procedury ich wykonywania przez organy LN. W związku z tym szczegółowym uregulowaniem tych zagadnień musiał zająć się sam gwarant w drodze podejmowania stosowanych rezolucji. Ich podstawą stał się raport delegata Włoch Tittoniego, przyjęty przez Radę podczas sesji w Brukseli 22 X 1920 r. Raport ten posłużył także jako punkt wyjścia dla prac nad stworzeniem procedury stosowanej przez Radę LN w sprawach dotyczących naruszeń MTW⁴⁶.

Wykształcona w latach 1920–1929 r. procedura miała charakter pozatraktatowy, gdyż opierała się na szeregu rezolucji podjętych przez Radę LN. Określana była mianem procedury petycyjnej, gdyż czynnikiem uruchamiających mechanizm gwarancyjny była petycja informująca Radę LN o naruszeniu lub niebezpieczeństwie naruszenia zobowiązań traktatowych⁴⁷. Wbrew postanowieniom traktatu prawo petycji przysługiwało państwom członkowskim LN niewchodzącym w skład Rady oraz mniejszościom narodowym i ich reprezentantom. Jednakże w przeciwieństwie do państw członkowskich Rady LN podmioty te nie mogły zwracać Radzie uwagi na fakt naruszenia zobowiązań traktatowych, lecz jedynie posiadały możliwość składania zawiadomień o wystąpieniu naruszeń. Na gruncie wersalskiego systemu ochrony mniejszości, mniejszość w znaczeniu

45 W skład Rady Ligi Narodów wchodziłi członkowie stali i niestali. Pierwszą kategorię członków stanowiły Mocarstwa Sprzymierzone i Stowarzyszone (Wielka Brytania, Francja, Włochy, Japonia), do których dołączyły wyznaczone przez Radę w 1926 r. Niemcy. Po wystąpieniu Niemiec z LN ich miejsce jako członka stałego zajął w 1934 r. ZSRR. Członków niestałych wybierano spośród pozostałych państw członkowskich w liczbie 4, nie określając długości ich kadencji. W 1926 r. liczbę członków niestałych powiększono do 9, powoływanych na trzyletnią kadencję. W latach 1926–1929 członkiem niestałym Rady była Polska. Podjęcie decyzji przez Radę wymagało jednomyślności wszystkich jej członków.

46 S. Kutrzeba, *Mniejszości w najnowszym prawie międzynarodowym*, Lwów–Warszawa–Kraków 1925, s. 79–82.

47 Rezolucja Rady z 1923 r. określiła szczegółowe zasady przyjmowania petycji, wyraźnie podkreślając iż mogły one dotyczyć wyłącznie kwestii związanych z ochroną mniejszości narodowych. Nie mogły zawierać m.in. żądań irredentystycznych, być pisane w „tonie gwałtownym”, pochodzić ze źródeł anonimowych lub nie posiadających odpowiedniego autorytetu, podawać informacji lub dotyczyć faktów, które były już poprzednio przedmiotem skargi. W. Michowicz, *Polska wobec traktatu i procedury mniejszościowej*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego. Nauki Humanistyczno-Społeczne” 1960, S. I, z. 15, s. 201.

zbiorowości nie uzyskała bowiem statusu podmiotu prawa międzynarodowego, przez co nie mogła być stroną sporów o charakterze międzynarodowym⁴⁸.

Petycje informujące o łamaniu praw mniejszości były wnoszone do Sekretariatu LN, który po zbadaniu ich zasadności przesyłał sprawę do wiadomości władzom państwa „oskarżonego” o naruszenie zobowiązań traktatowych z prośbą o przedstawienie swoich uwag w terminie 2 miesięcy. Możliwość składania uwag została wprowadzona rezolucją Rady LN na wniosek zaniepokojonych rozwojem pozatraktatowej procedury petycyjnej Polski i Czechosłowacji. Rozwiązanie to miało ułatwić państwom objętym wersalskim systemem ochrony praw mniejszości przeciwdziałanie najbardziej z ich punktu widzenia szkodliwym skargom, lecz nie zapobiegało samej możliwości ich składania⁴⁹.

Wraz z petycją uwagi te były komunikowane pozostałym członkom Rady LN. Celem dokładnego zbadania skargi Rada powoływała do każdej sprawy osobny komitet mniejszościowy, składający się z przedstawicieli 3 lub wyjątkowo 5 państw. Zadaniem komitetów mniejszościowych było zbadanie czy występują dostateczne podstawy do wniesienia skargi pod obrady forum Rady LN. Przyjęta w 1925 r. rezolucja wykluczyła możliwość powołania w skład komitetu przedstawiciela państwa, przeciwko któremu skierowana była skarga, reprezentanta kraju sąsiedniego oraz kraju, którego większość była tej samej narodowości co mniejszość wskazana w skardze⁵⁰.

Wykształcona w drodze praktyki i usankcjonowana przez szereg rezolucji Rady LN procedura petycyjna miała zastosowanie do podmiotów niebędących członkami Rady, podczas gdy należące do niej państwa korzystały z przewidzianego w traktacie prawa „zwrócenia uwagi” Rady. Każde państwo członkowskie Rady LN mogło z własnej inicjatywy lub opierając się na informacjach zawartych w petycjach wnoszonych przez inne podmioty wykonywać przyznane przez MTW prawo interwencji w celu ochrony praw mniejszości. Wynika z tego, iż sprawa o naruszenie zobowiązań traktatowych mogła trafić pod obrady Rady LN zarówno z inicjatywy każdego z jej państw członkowskich, jak też wskutek decyzji podjętej przez komitet mniejszościowy w ramach procedury petycyjnej. Równoległe występowanie obok siebie dwóch procedur – traktatowej dla państw członkowskich Rady LN i wykorzystywanej przez pozostałe państwa LN i mniejszości narodowe procedury petycyjnej – stawiało w bardzo niekorzystnej

⁴⁸ S. Sworakowski, *Międzynarodowe zobowiązania Polski. Komentarz do art. 12 Małego Traktatu Wersalskiego*, Warszawa 1935, s. 145-148.

⁴⁹ H. Chałupczak, *Polityka neutralizacji przez Polskę niemieckich petycji mniejszościowych do Rady Ligi Narodów w okresie międzywojennym*, „Polityka i Społeczeństwo” 2012, nr 9, s. 8.

⁵⁰ Jeżeli po zbadaniu skargi komitet uznał, iż petycja nie zawiera podstaw do skierowania jej na forum Rady Ligi, wówczas zawiadamiał o tym rząd zainteresowanego państwa i wszystkich członków Rady. Natomiast w przypadku uznania przez komitet mniejszościowy potrzeby zasygnalizowania Radzie LN faktu naruszenia lub potencjalnego niebezpieczeństwa naruszenia postanowień traktatowych, sprawa była przekazywana do rozpatrzenia przez Radę Ligi. W. Zalewski, *Międzynarodowa ochrona mniejszości*, Warszawa 1932, s. 68-71.

sytuacji państwa zobowiązane do przestrzegania praw mniejszości. Nawet jeżeli wniesiona przeciwko nim petycja została odrzucona przez badający zasadność skargi komitet mniejszościowy, to wówczas każde państwo członkowskie Rady LN mogło w trybie przewidzianego w traktacie „zwrócenia uwagi” Rady wnieść sprawę pod jej obrady⁵¹.

Rozpatrując otrzymane petycje lub uwagi państw członkowskich wskazujące na „przekroczenie lub niebezpieczeństwo przekroczenia” któregośkolwiek z zobowiązań traktatowych Rada LN mogła wystosować w stosunku pod adresem „oskarżonego” państwa stosowane instrukcje. Traktat nie określał, jakie konkretnie zalecenia powinny znaleźć się w udzielanych przez Radę instrukcjach, pozostawiając do jej decyzji stwierdzenie jakiego rodzaju instrukcje będą „wskazane i skuteczne w danych okolicznościach”. Mały traktat wersalski nie nadawał także instrukcjom udzielanym przez Radę charakteru bezwzględnie wiążącego w stosunku do państwa „oskarżonego” o naruszenie zobowiązań traktatowych. Ponieważ Rada nie posiadała prawnych możliwości egzekwowania jej decyzji, stąd funkcjonowanie wersalskiego systemu ochrony praw mniejszości opierało się wyłącznie na „moralnej sile” jej autorytetu. W praktyce powaga autorytetu Rady LN wystarczała do tego, żeby proponowane przez nią rozwiązania w sprawach mniejszościowych były dobrowolnie realizowane przez państwa, którym Rada udzieliła stosownych instrukcji⁵². Gdyby jednak działania podejmowane w ramach gwarancji politycznych okazały się nieskuteczne, wówczas twórcy traktatu przewidzieli możliwość pociągnięcia do odpowiedzialności sądowej państwa naruszającego postanowienia traktatowe.

Gwarancje sądowe

Oprócz przysługującego Radzie LN prawa interwencji w obronie naruszonych praw mniejszości przewidziany przez MTW, system gwarancji międzynarodowych uzupełniało zobowiązanie Polski do poddanie się jurysdykcji stałego Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości w Hadze. Trybunał został utworzony na mocy postanowień art. 14 Paktu Ligi Narodów celem rozpatrywania sporów o charakterze międzynarodowym pomiędzy państwami członkowskimi Ligi. Z działalnością Trybunału duże nadzieje wiąжали zarówno twórcy MTW, jak też Zgromadzenie LN, które w rezolucji z dnia 21 września 1921 r. wyraziło swoje stanowisko w rezolucji podjętej z dnia 21 września 1922 r. zaleciło członkom Rady LN, żeby „bez niepotrzebnej zwłoki” odwoływali się do decyzji Trybunału we wszystkich sporach odnoszących się do ochrony mniejszości⁵³.

⁵¹ K. Kierski, op. cit., s. 346-347.

⁵² Ibidem, s. 356-357.

⁵³ Ibidem, s. 384.

Mały traktat wersalski ustanawiał obowiązkową jurysdykcję Trybunału we „wszelkich sporach” dotyczących stosowania przez Polskę przepisów traktatu dotyczących mniejszości. Spory powstałe w wyniku różnicy zdań pomiędzy rządem Polskim a państwami członkowskimi Rady LN odnośnie przestrzegania przez Polskę postanowień MTW dotyczących praw mniejszości zostały bowiem podniesione do rangi sporów międzynarodowych. Przekazanie tych sporów do rozstrzygnięcia przez Trybunał następowało wyłącznie „na żądanie drugiej strony”. Było to państwo z którym wynikała „różnica zdań” prowadząca do powstania sporu międzynarodowego z udziałem państwa polskiego. W praktyce każde państwo członkowskie Rady LN mogło skierować sprawę o naruszenie zobowiązań traktatowych przez Polskę pod obrady Rady LN. W razie podjęcia przez Radę niekorzystnej z jego punktu widzenia decyzji, państwo to mogło stwierdzić, iż pomiędzy nim a Polską zachodzi „różnica zdań” i skierować sprawę do rozstrzygnięcia przez Trybunał.

Natomiast Polska została pozbawiona prawa żądania rozpatrzenia „sporów międzynarodowych” przez Trybunał, chociaż mogło się zdarzyć, że uzyskanie wyroku sądu międzynarodowego leżało w jej interesie z uwagi na bezzasadność zarzutów podniesionych w skardze wniesionej pod obrady Rady Ligi Narodów. Państwo polskie nie mogło także kwestionować zapadłych w jego sprawie orzeczeń Trybunału, gdyż według postanowień MTW orzeczenia te były „bezapelacyjne”⁵⁴. W praktyce przed Trybunał trafiały niemal wyłącznie sprawy o naruszenie przez Polskę zagwarantowanych w MTW praw mniejszości niemieckiej⁵⁵, które powstały na skutek sporów Polski z Niemcami lub Wolnym Miastem Gdańskiem⁵⁶.

Wnioski

Międzynarodowy system ochrony mniejszości stanowił integralną część ładu wersalskiego, stworzonego przez zwycięskie mocarstwa celem utrzymania powojennego *status quo*. Stanowiące podstawę wersalskiego systemu ochrony praw mniejszości traktaty miały postać umów jednostronnie obciążających, a zawarte w nich zobowiązania mniejszościowe były ograniczone pod względem terytorialnym i czasowym⁵⁷. Traktaty te stanowiły w dużej mierze instrument nacisku dyplomatycznego, gdyż stwarzały legalną możliwość ingerencji w sprawy wewnętrzne zobowiązanych państw pod przykrywką ochrony praw mniejszości. Wykorzystywaniu traktatów mniejszościowych do realizacji celów politycznych najsilniejszych państw europejskich sprzyjało mało precyzyjne sformułowanie

54 Ibidem, s. 378-382.

55 Wyjątkiem był spór z Czechosłowacją o tatrzański rezerwat Jaworzyna, który Polska przegrała w 1923 r.

56 K. Kierski, op. cit., s. 385.

57 J. Makowski, *Podręcznik prawa międzynarodowego*, Łódź 1948, s. 120.

ich postawień, które były interpretowane w duchu rozszerzających przez stojącą oficjalnie na straży przestrzegania praw mniejszości Radę LN. Tego rodzaju praktyka miała w szczególności miejsce w stosunku do zobowiązań zawartych w podpisanym przez Polskę MTW. Spośród kilkunastu jego artykułów zaledwie dwa odnosiły się wprost do mniejszości, a kolejne dwa przyznawały szczególne przywileje ludności żydowskiej. Wbrew stanowisku państwa polskiego Rada LN objęła zakresem swoich gwarancji międzynarodowych wszystkie 11 artykułów części I traktatu, twierdząc że dotyczą one praw osób należących do mniejszości.

Złożona struktura narodowościowa państwa polskiego w okresie międzywojennym znalazła swój wyraz w licznych skargach wniesionych do Rady LN przez zamieszkujące Polskę mniejszości. W latach 1920–1931 zamieszkujące Polskę mniejszości złożyły do Rady LN 155 petycji, podczas gdy przeciwko znajdującej się na drugim miejscu Grecji skierowano 66 petycji⁵⁸. Znajdująca swoje oparcie w rezolucjach Rady LN procedura petycyjna miała charakter pozatraktatowy, lecz potrzeba jej stworzenia wynikała z faktu bardzo ogólnikowego sformułowania przepisu MTW dotyczącego międzynarodowych gwarancji przestrzegania praw mniejszości. Państwo polskie słusznie podważało zgodność procedury petycyjnej z MTW, który upoważniał do interwencji w ochronie praw mniejszości jedynie państwa członkowskie Rady LN. Wprawdzie przyjęta wbrew sprzeciwom Polski i Czechosłowacji procedura petycyjna nie nadała mniejszościom statusu podmiotu prawa międzynarodowego, lecz dała im możliwość wszczęcia procedury mniejszościowej przed Radą LN. Fakt wniesienia największej liczby skarg przez mniejszości zamieszkujące II RP prowadził do powstania wśród opinii międzynarodowej obrazu Polski jako kraju uciskającego mniejszości narodowe. W podsycaniu tego rodzaju opinii celowały zwłaszcza Niemcy, które same pozostały wolne od zobowiązań w stosunku do mniejszości polskiej, poza wyjątkami wynikającym z bardzo ograniczonej pod względem terytorialnym konwencji górnośląskiej⁵⁹. Pośród 525 petycji skierowanych do Rady LN w latach 1920–1931⁶⁰ aż 104 pochodziło od mniejszości niemieckiej, z czego około 50 dotyczyło naruszeń zobowiązań wynikających z MTW przez państwo polskie⁶¹.

Wnoszeniu skarg niewątpliwie sprzyjało prowadzenie przez obóz sanacyjny po 1926 r. restrykcyjnej polityki wobec mniejszości narodowych, której założenia determinował ich niechętny, a w przypadku mniejszości ukraińskiej i nie-

⁵⁸ H. Chałupczak, op. cit., s. 14.

⁵⁹ Konwencja niemiecko-polska dotycząca Górnego Śląska, podpisana w Genewie dnia 15 maja 1922 roku (Dz. U. 1922, nr 44, poz. 371).

⁶⁰ Skargi do Rady LN złożyło 19 mniejszości narodowych z 13 państw europejskich. H. Chałupczak, *Polityka neutralizacji...*, s. 14-15.

⁶¹ F. Chrzanowski, *Niemieckie skargi mniejszościowe na Polskę przed Radą Ligi Narodów w latach 1920–1930*, SZ 1930, nr 1, s. 25.

mieckiej wręcz wrogi stosunek do polskiej państwowości⁶². Jednakże pod obrady Rady LN trafiały głównie petycje informujące o naruszeniu przez Polskę praw mniejszości niemieckiej, gdyż miała ona potężnego sojusznika w postaci Niemiec jako członka stałego Rady LN⁶³. Niemcy wykorzystywały także traktatową możliwość skierowania sprawy do Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości, podnosząc do rangi sporu międzynarodowego sprawę dotyczące naruszenia praw mniejszości niemieckiej⁶⁴. Swojego protektora na forum międzynarodowym nie posiadała natomiast mniejszość ukraińska⁶⁵, wskutek czego wnoszone przez jej przedstawicieli skargi⁶⁶ były załatwiane zgodnie ze stanowiskiem rządu polskiego. Wykorzystując swoją pozycję jako członka niestałego Rady LN Polska doprowadziła m.in. do odrzucenia skarg informujących o gwałtach popełnionych przez polskie wojsko i policję na ludności ukraińskiej podczas brutalnej akcji pacyfikacji Małopolski Wschodniej w 1930 r.⁶⁷

Fakt nadużywania przewidzianych w MTW gwarancji międzynarodowych przez Niemcy posłużył za pretekst do złożenia przez Polskę 13 września 1934 r. na forum Zgromadzenia LN deklaracji o powstrzymaniu się od wykonywania zobowiązań traktatowych⁶⁸. Polska jednostronnie zawiesiła realizację przepisów MTW do czasu stworzenia powszechnego systemu ochrony praw mniejszości, w którym na równych zasadach uczestniczyłyby wszystkie państwa członkowskie LN⁶⁹. Deklaracja złożona przez ministra spraw zagranicznych

⁶² Szerzej na temat polityki państwa polskiego wobec mniejszości A. Chojnowski, *Koncepcje polityki narodowościowej rządów polskich w latach 1921–1939*, Warszawa 1979.

⁶³ F. Chrzanowski, op. cit., s. 24.

⁶⁴ Przykładowo 17 grudnia 1930 r. rząd niemiecki wystąpił do Rady LN ze skargą na pogwałcenie przez państwo polskie swobód zagwarantowanych mniejszości niemieckiej traktatem mniejszościowym podczas kampanii przed wyborami do Sejmu i Senatu. Terror i nadużycia ze strony władz polskich przed tzw. wyborami brzeskimi z listopada 1930 r. miały mieć miejsce na obszarze Pomorza i województwa poznańskiego, a także Górnego Śląska. W przypadku tego ostatniego terytorium rząd niemiecki wystąpił z zarzutem pogwałcenia przez Polskę swobód obywatelskich mniejszości niemieckiej, zagwarantowanych Konwencją Górnośląską. Rada LN rozstrzygnęła sprawę po myśli rządu polskiego, uznając złożone przez niego zapewnienia i wyjaśnienia za zadowalające. J. Krasuski, *Stosunki polsko-niemieckie 1926–1932*, Poznań 1964, s. 299–300.

⁶⁵ H. Chałupczak, T. Browarek, op. cit., s. 83–87.

⁶⁶ W latach 1920–1931 mniejszość ukraińska zamieszkująca w Polsce i w Czechosłowacji skierowała do Rady LN łącznie 63 skargi. H. Chałupczak, op. cit., s. 15.

⁶⁷ Przyjmując za wiarygodne wyjaśnienia strony polskiej, iż pacyfikacja była niezbędna dla stłumienia podjętej przez ukraińskich nacjonalistów akcji sabotażowej, Rada LN nie uwzględniła podniesionych w petycjach żądań mniejszości ukraińskiej. Ukraińcy żądali wysłania przez LN do Galicji Wschodniej komisji śledczej celem sprawdzenia wiarygodności faktów wskazanych w petycjach oraz wdrożenia przez LN śledztwa w sprawie maltretowania uwięzionych w twierdzy brzeskiej byłych posłów reprezentujących mniejszość ukraińską. K. Kierski, op. cit., s. 619–620.

⁶⁸ Szerzej na ten temat W. Michowicz, *Walka polskiej dyplomacji przeciwko traktatowi mniejszościowemu w Lidze Narodów w roku 1934*, Łódź 1963.

⁶⁹ *13 września w Genewie*, „Ewangelik Górnośląski” (dalej: EG) 1934, nr 19, s. 3.

Józefa Becka pogłębiła zapoczątkowany wystąpieniem Niemiec z LN w 1933 r. proces faktycznego rozkładu wersalskiego systemu ochrony praw mniejszości. Po 1934 r. nie tylko „procedura petycyjna faktycznie zanikła”⁷⁰, lecz również została sparaliżowana cała działalność LN w dziedzinie ochrony praw mniejszości⁷¹. Polacy z entuzjazmem przyjęli fakt uwolnienia się ich państwa od zobowiązań mniejszościowych narzuconych przez zwycięskie mocarstwa⁷², aczkolwiek opinia międzynarodowa postrzegала postawę władz polskich jako współdziałanie z Hitlerem w procesie demontażu systemu wersalskiego. Zgadając się z powyższą opinią nie można pominąć pozytywnych skutków faktycznego wypowiedzenia przez Polskę MTW, gdyż od tej pory traktaty mniejszościowe przestały być wykorzystywane przez niektóre mocarstwa jako instrument nacisku dyplomatycznego. Jako w pełni zasadną należy ocenić przedstawioną przez ministra Becka argumentację Polski w sprawie likwidacji podziału państw na zobowiązane do ochrony praw mniejszości i uprzywilejowaną grupę państw wolnych od tego rodzaju zobowiązań, z którą wiązał się postulat wprowadzenia powszechnego systemu ochrony prawa mniejszości. Z negatywnych doświadczeń LN trafne wnioski wyciągnęli twórcy ONZ, zamieszczając w Karcie Narodów Zjednoczonych postanowienia o poszanowaniu praw i podstawowych wolności wszystkich ludzi, bez względu na różnice rasowe, językowe i wyznaniowe. Uroczyście proklamowano zasadę równości wszystkich członków ONZ w zakresie praw i obowiązków międzynarodowych⁷³.

Bibliografia

Akty prawne

Ustawa z dnia 31 lipca 1919 r. o ratyfikacji traktatu pokoju (Dz. U. 35, poz. 199).

Traktat pokoju podpisany pomiędzy mocarstwami sprzymierzonymi i skojarzonym i Niemcami, podpisany w Wersalu w dniu 28 czerwca 1919 r. (Dz. U. 1920, nr 35, poz. 200).

Traktat pomiędzy Głównymi Mocarstwami sprzymierzonymi i stowarzyszonymi a Polską, podpisany w Wersalu w dniu 28 czerwca 1919 r. (Dz. U. 1920, nr 110, poz. 728).

⁷⁰ S. Ehrlich, *Prawo międzynarodowe*, Warszawa 1958, s. 621.

⁷¹ Od września 1934 do wybuchu II wojny światowej Rada LN tylko pięciokrotnie zajmowała się problemami mniejszościowymi, w tym raz skargą wniesioną przeciwko Polsce przez mniejszość niemiecką w oparciu o procedurę przewidzianą w konwencji górnośląskiej. Od września 1937 r. do września 1939 r. żadne zagadnienie dotyczące ochrony mniejszości nie było przedmiotem obrad Rady LN, chociaż w przededniu wybuchu wojny konflikty narodowościowe coraz bardziej przybierały na sile. W. Michowicz, *Walka...*, s. 162.

⁷² *Ważne uchwały Rady Naczelnej Związku Obrony Kresów Zachodnich. Rezolucja w sprawie wystąpienia p. Ministra Becka w Genewie*, EG 1934, nr 19, s. 3.

⁷³ W. Michowicz, *Walka...*, s. 176.

Konwencja niemiecko-polska dotycząca Górnego Śląska, podpisana w Genewie dnia 15 maja 1922 r. (Dz. U. nr 44, poz. 371).

Ustawa z dnia 31 lipca 1924 r. o języku państwowym i języku urzędowania rządowych i samorządowych władz administracyjnych (Dz. U. nr 73, poz. 724).

Ustawa z dnia 31 lipca 1924 r. zawierająca niektóre postanowienia o organizacji szkolnictwa (Dz. U. nr 79, poz. 766)

Monografie

Bardach J., Leśnodorski B., Pietrzak M., *Historia ustroju i prawa polskiego*, Warszawa 1996.

Chałupczak H., Browarek T., *Mniejszości narodowe w Polsce 1918–1995*, Lublin 2000.

Chojnowski A., *Koncepcje polityki narodowościowej rządów polskich w latach 1921–1939*, Warszawa 1979.

Cywichowski Z., *Prawo międzynarodowe. Publiczne i prywatne*, Warszawa 1928.

Ehrlich S., *Prawo międzynarodowe*, Warszawa 1958.

Historia państwa i prawa Polski 1918–1939, red. F. Ryszka, cz. 1, Warszawa 1962.

Kierski K., *Ochrona praw mniejszości w Polsce*, Poznań 1933.

Komarnicki W., *Polskie prawo polityczne. Geneza i system*, Warszawa 2008.

Krasuski J., *Stosunki polsko-niemieckie 1926–1932*, Poznań 1964.

Kutrzeba S., *Mniejszości w najnowszym prawie międzynarodowym*, Lwów–Warszawa–Kraków 1925.

Kutrzeba S., *Polskie prawo polityczne według traktatów*, Kraków 1923.

Makowski J., *Podręcznik prawa międzynarodowego*, Łódź 1948.

Michowicz W., *Walka polskiej dyplomacji przeciwko traktatowi mniejszościowemu w Lidze Narodów w roku 1934*, Łódź 1963.

Ogonowski J., *Uprawnienia językowe mniejszości narodowych w Rzeczypospolitej Polskiej 1918–1939*, Warszawa 2000.

Sworakowski S., *Międzynarodowe zobowiązania Polski. Komentarz do art. 12 Małego Traktatu Wersalskiego*, Warszawa 1935.

Urbański Z., *Mniejszości narodowe w Polsce*, Warszawa 1932.

Zalewski W., *Międzynarodowa ochrona mniejszości*, Warszawa 1932.

Artykuły

13 września w Genewie, „Ewangelik Górnośląski” 1934, nr 19.

Chałupczak H., *Polityka neutralizacji przez Polskę niemieckich petycji mniejszościowych do Rady Ligi Narodów w okresie międzywojennym*, „Polityka i Społeczeństwo” 2012, nr 9.

Chrzanowski F., *Niemieckie skargi mniejszościowe na Polskę przed Radą Ligi Narodów w latach 1920–1930*, „Strażnica Zachodnia” 1930, nr 1.

Kutrzeba S., *Ochrona mniejszości według traktatów międzynarodowych*, „Strażnica Zachodnia” 1924, nr 1 – 6.

Michowicz W., *Polska wobec traktatu i procedury mniejszościowej*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego. Nauki Humanistyczno-Społeczne”, S. I, z. 15, Łódź 1960.

Rogowski S., *Międzynarodowy system ochrony mniejszości po I wojnie światowej*, „Chrześcijanin a Współczesność” 1984, nr 2.

Ważne uchwały Rady Naczelnej Związku Obrony Kresów Zachodnich. Rezolucja w sprawie wystąpienia p. Ministra Becka w Genewie, „Ewangelik Górnośląski” 1934, nr 19.

STRESZCZENIE

Podpisany 28 czerwca 1919 r. tzw. mały traktat wersalski zobowiązywał państwo polskie do wprowadzenia równości wobec prawa wszystkich obywateli, zapewnienia swobody wykonywania praktyk religijnych oraz przyznania mniejszościom określonych uprawnień językowych w szkolnictwie i sądownictwie. Postanowieniom traktatu dotyczącym praw mniejszości nadano rangę praw zasadniczych przez zamieszczenie ich w konstytucji marcowej z 1921 r. Przypadki naruszania postanowień traktatu przez państwo polskie były przedmiotem petycji kierowanych przez mniejszości do Rady Ligi Narodów. Z inicjatywy Niemiec sprawy o naruszanie praw mniejszości niemieckiej były kierowane do Trybunału Sprawiedliwości Międzynarodowej w Hadze. Fakt nadużywania gwarancji traktatowych przez Niemcy w celach politycznych posłużył za pretekst do złożenia przez władze polskie deklaracji o zaprzestaniu wykonywania zobowiązań traktatowych. Deklaracja z września 1934 r. była jedną z przyczyn załamania się wersalskiego systemu ochrony praw mniejszości.

SUMMARY

Protection of minority rights in the Second Republic of Poland in the light of the provisions of so called ‘small treaty of Versailles’ of 1919

Signed by Poland on June 28, 1919, the so-called ‘small treaty of Versailles’ obliged the Polish state to introduce the principle of equality before the law of all citizens, to ensure freedom of religious practice, and to grant minorities specific language rights in education and the judiciary. Treaty obligations for all minorities had been given the status of fundamental rights by including them in the March Constitution of 1921. Numerous violations of the treaty by the Polish state were the subject of petitions addressed to the League of Nations Council. On the initiative of Germany, cases concerning the violation of the rights of the German minority by the Polish state were examined by the International Court of Justice in the Hague. The fact that Germany was abusing the treaty guarantees as an instrument of an anti-Polish policy aims served as an excuse for the Polish state to declare its cessation of applying the treaty obligations. The Declaration on September 1934 was one of the reasons why the Versailles system of the protection of minority rights collapsed.

Svitlana Karvatska

Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University
e-mail: svitlana.karvatska288822@gmail.com

ORCID 0000-0001-9948-4866

DOI: 10.15290/mhi.2019.18.01.08

Terminological definition of the category “Interpretation in international law”: historical transformations of the definitions and new approaches

ABSTRACT

The problem of transformations of the definition “Interpretation in international law” is analyzed in the article. Particularly acute and ambiguous is the question of differentiation of the concepts “interpretation” and “explanation”, which are used in the domestic theory of international law. In Western literature, mostly, the term “interpretation” is used (from the Latin *interpretatio*). It is determined that two concepts, which Ukrainian lawyers often see as identical or synonymous, the national experts in international law often consider to be rather problematic. From the point of view of the Ukrainian legislation, the concept of “interpretation” is legal, and lawyers use in legal practice and theory such terms as interpretation of the law, interpretation of the legal act, legal interpretation, interpretation of the rules of law, interpretation of the norms of international law. The author notes that this not only does not introduce categorical unambiguity and clarity, but rather complicates the integration of Ukrainian legal science and the science of the theory of international law in the European scientific system.

Key words: interpretation in international law, correlation of interpretation and hermeneutics, an international treaty

Introduction

The question of interpretation has always been relevant and not easy for theorists and philosophers of law. Unlike the basic norms, the question of rules of interpretation, or so-called secondary norms, does not often attract the attention of society, but for legal science and practice, it is extremely important. It is the rules of interpretation or secondary norms that guarantee the autonomy of the legal system, and support the idea that the interpretation of law is based on objective principles. Secondly, the rules of interpretation contribute to the stability and reliability of the legal system, the actions of the courts become more predictable and, thus, strengthen the confidence that legitimate expectations will be realized. Also, the rules of interpretation protect the unity and integrity of the legal system: they eliminate conflicts between different primary norms, provide methods for filling gaps in the legal field, and limit the exercise of the judiciary by imposing restrictions on interpretation.¹

1. The notion of “interpretation”: the problem of categorical definition and bibliographic review

In international law, the rules of interpretation play similar functions, but they are obviously more important. They counteract the fragmentation of international law, provide some objectivity to the decisions of international courts and tribunals, and thus contribute to the elimination of legal and political conflicts at the international level. The overwhelming role of state institutions in coordinating social agreements, while making sources comprehensible and correcting interpretation of legal norms, has been the reason for scepticism regarding international law. The international community lacks a super state, including an over-legislative and a supra-judicial one.² Therefore, because of the absence of a single international legislative and „supreme interpretation” body, the threat of international law fragmentation³, a significant political and

---

¹ H.Ph. Aust, A. Rodiles, P. Staubach, *Unity or Uniformity? Domestic Courts and Treaty Interpretation*, “Leiden Journal of International Law” 2014, Vol. 27, p. 79, <https://doi.org/10.1017/S0922156513000654> (06.12.2018).

² J. Goldsmith, D. Levinson, *Law for States: International Law, Constitutional Law, Public Law*, “Harvard Law Review” 2009, Vol. 122, p. 10, <https://web.law.columbia.edu/sites/default/files/microsites/law-theory-workshop/files/IL&CLColumbiawkshp.pdf> (06.12.2018)..

³ *Fragmentation of International Law: Difficulties Arising from the Diversification and Expansion of International Law. Report of the Study Group of the International Law Commission. Finalized by Martti Koskenniemi*, http://legal.un.org/ilc/documentation/english/a_cn4_l682.pdf (06.12.2018).

ideological component of international legal processes⁴, the dynamics of the international law system, the growing role of national courts in the interpretation of international law, the existence of several powerful, long-established legal traditions (Anglo-Saxon and continental in particular) and others, the question of interpretation in international law has become particularly acute and international law practitioners have actually become leaders in interpretive-methodological debates.

The first question that Ukrainian researchers investigate is the question of differentiating the concepts of “interpretation” and “explanation” used in the domestic legal literature. In Western literature, the word “interpretation” is mostly used. The existence of two concepts that Ukrainian lawyers often consider as identical or synonymous is very problematic for domestic experts in international law, especially while translating scientific literature, and the lack of a clear distinction between these concepts does not allow us to define clearly the term interpretation (explanation). It is obvious that the question of terminology needs special analysis, and it goes beyond the scope of this dissertation, so we will make only a brief analysis. From the Ukrainian legislation point of view, legal is the notion of “explanation”, and lawyers use in legal practice and theory such terms as the explanation of the law, the explanation of the legal act, legal explanation, the explanation of the rules of law⁵, and explanation of the norms of international law. But, despite the legal and widespread use of the notion “explanation”, its content remains ambiguous. Many scholars focus on this problem; among them are Yu. Vlasov, O. Kaplina, I. Serdyuk, Yu. Todyka⁶, and they note that the term “explanation” itself needs to be explained.⁷

Recently, quite a thorough analysis of the historical transformation of the definitions of the concept „interpretation” was carried out by E. Zverev.⁸ According to Y. Zverev, most representatives of the Russian (pre-revolutionary), Soviet and modern Russian, Ukrainian, Belarussian, and some other post-Soviet scientific schools think that legal rules clarification should be considered as legal interpretations. Article 93 of the Law of Ukraine “On the Constitutional Court

4 R. Bachand, *L'interprétation en droit international : Une analyse par les contraintes*, <http://esil-sedi.eu/wp-content/uploads/2018/04/Bachand.pdf> (06.12.2018).

5 І.А. Сердюк, *Методологічний аналіз інтерпретацій поняття тлумачення норм права*, “Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ” 2014, № 3, с. 36, http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvdduvs_2014_3_5 (06.12.2018).

6 І.А. Сердюк, *Термінологічна невизначеність категорії «тлумачення» в аспекті розкриття змісту об'єктивного права*, “Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ” 2014, №1, с. 44-49, http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvdduvs_2014_1_7 (06.12.2018).

7 В.В. Гончаров, *Динамічне тлумачення юридичних норм*, Львів: СПОЛОМ, 2013, с. 47, <https://www.twirpx.com/file/1586675/grant> (06.12.2018).

8 Є.О. Зверев, *Тлумачення міжнародних договорів національними судами: європейський досвід та українська практика : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01*, Київ: Національний університет “Киево-Могилянська академія” 2015, с. 55-90.

of Ukraine” supports this position as well. At the same time, this approach is mentioned in the works of foreign scholars. Their general approaches differ mainly in the degree of importance of the first and second elements of this activity (clarification or explanation).⁹

V. Goncharov observes that the word “interpretation” has a number of heterogeneous connotations, and is a bearer of various meanings, that is to say a homonymous row. Consequently, we deal with various phenomena of “interpretation-understanding”, “interpretation-explanation”, “interpretation-meaning” and “interpretation-decision”, which are united in a single notion not due to a common denominator, but rather a set of generic similarities.¹⁰

The analysis of the literature on this subject shows that most scholars can agree with them; they converge on the fact that the legal interpretation should be considered activity aimed at clarifying and explaining the rules of law. The same function is attributed to interpretation; in particular the “Legal Encyclopedia” states that the term “interpretation” (Latin “interpretatio” – “explanation”, “interpretation”) means clarification, disclosure of the essence of any phenomenon.

Just as in the domestic legal literature, they apply two notions – “interpretation” and “explanation”: in Polish – “interpretacja”, “wykładnia”, in English – “interpretation”, “construction”. In French, the term “interpretation” (interprétation) has at least two different meanings: on the one hand, it is a matter of the research movement of this policy on legal situations, on the other, the answer or obtained result.¹¹

Interpretation is always an interpretation of something (human practice, novel, work of art, statute, etc.), so one can add that the interpretation defines the relationship between the three elements: the intention of the author, the meaning of the subject of interpretation completely separate from the intention of the author, and the intention of the interpreter himself. The word “interpretation” refers to both the interpretation act and the product of the interpretation.¹²

Although as has already been noted, Ukrainian lawyers tend to equate the concept of “interpretation” and “explanation”, there are other views as well. In particular, O. Kaplina notes that the etymology of these words does not give any grounds for this conclusion; the term “explanation” is more closely related to the words “clear”, “understandable”, and interpretation – with the words “assessment”,

⁹ Ibidem, c. 64.

¹⁰ В.В. Гончаров, *op. cit.*, c. 47-49.

¹¹ *L'interprétation en droit international public. Extrait de Interprétation et droit publié sous la direction de Paul Amsselek*, Bruylant, Bruxelles, 1995, <http://www.sergesur.com/L-interpretation-en-droit.html>, (06.12.2018).

¹² A. Schiavello, *Some introductory remarks on legal interpretation and legal reasoning. A philosophical approach*, “Etica & Politica / Ethics & Politics” 2006, No 1, http://www.units.it/etica/2006_1/GU-ESTEDITOR.htm (06.12.2018).

“mediation”.¹³ After analyzing Ukrainian, Russian and Belarussian scholarly literature from various fields of knowledge, this author identifies four approaches to the correlation of these terms. The first approach is the identification of “interpretation” and “explanation”, the second – the consideration of explanation as part of the interpretation, the third – the inclusion of interpretation as part of the explanation, the fourth - the consideration of these concepts as differentiated categories.¹⁴ O. Kaplina concludes that, despite the semantic closeness of these concepts, it is inappropriate to identify them, explanation is narrower than interpretation. Explanation is a process of clarifying the content of the rule of law. It reveals the original content, which for some reason could not be detected by just reading the text, specifying, broadening, intensifying the content of a legal norm proposed by the legislator. Interpretation conversely, interprets and brings the actual vision into the process of elucidation simultaneously.¹⁵ “Interpretation can be defined as the methodological method by which the explained (clarified) content is externalized, applied on the basis of the author’s purely subjective experience and practice”.¹⁶

Christian Djeflal, analyzing the practice of the European Court of Human Rights, defines an interpretation as attributing the content to the treaty.¹⁷ Joost Pauwelyn and Manfred Elsig submit a similar definition: the interpretation of an agreement is the activity by which international tribunals give the content to the agreement in the context of a particular case or fact.¹⁸

Analyzing key moments in the history (genesis) of interpretation in international law, it may be noted that domestic and foreign literature focused on this problem in the 1960s, and further jubilee years of the Vienna Convention on the Law of Treaties of 1969. However, the very history of the theory of legal interpretation can be deduced from the system of argumentation, developed in ancient Greece and Roman law. Unfortunately, in Ukrainian scientific literature, the history of interpretation, in both national and international law, has not been studied enough, although great efforts have been made. In particular, there is a thesis on the interpretation of international law, which has already been mentioned, and the monograph by O. Butkevich „On the origins of international

¹³ О.В. Каплина, *Правозастосовне тлумачення норм кримінально-процесуального права*, Харків 2008, с. 18.

¹⁴ Ibidem, с. 19.

¹⁵ Ibidem, с. 21.

¹⁶ Ibidem, с. 22.

¹⁷ Chr. Djeflal, *Dynamic and Evolutive Interpretation of the ECHR by Domestic Courts? An Inquiry into the Judicial Architecture of Europe*, [w:] *The Interpretation of International Law by Domestic Courts: Uniformity, Diversity, Convergence*, eds. H. Aust, G. Nolte, Oxford: Oxford University Press, p. 176.

¹⁸ J. Pauwelyn, M. Elsig, *The Politics of Treaty Interpretation: Variations and Explanations across International Tribunals*, [in:] *Interdisciplinary Perspectives on International Law and International Relations: The State of the Art*, eds. J.C. Dunoff, M.A. Pollack, New York 2012, p. 446, [http://graduateinstitute.ch/files/live/sites/iheid/files/sites/ctei/shared/CTEI/Pauwelyn/Publications/Pauwelyn-Elsig%20Corrected%20Proofs%20\(1\).pdf](http://graduateinstitute.ch/files/live/sites/iheid/files/sites/ctei/shared/CTEI/Pauwelyn/Publications/Pauwelyn-Elsig%20Corrected%20Proofs%20(1).pdf) (06.12.2018).

law”, in which, besides general issues of the formation of international law, the formation of his interpretation is also considered.¹⁹ In our opinion, O. Haydulín has made a significant contribution to the study of the history of interpretation recently. The object of his study is the interpretation practice in ancient Rome.²⁰ Other Ukrainian researchers should be mentioned here as well: V. Goncharova²¹, M. Sadovsky²², O. Pismenna²³.

The practice of the interpretation (hermeneutics) of texts originated in Ancient Greece, and in Ancient Rome – the term “interpretatio” itself and the practice of legal interpretation. Even then, it became multi-valued, formed and existing at the same time as an art, a technique and theoretical (logically grounded) knowledge. As I. Kretova rightly observes, various schools consider different historical periods as the starting point of legal interpretation theory formation and, accordingly mentions the names of various scientists who influenced this process.²⁴ American researchers, speaking about the formation of the modern theory of interpretation of law, often refer to the most cited works on this issue – the articles by D.B. Thayer, “Origin and Object of the American Constitutional Law Doctrine”, 1893, and an essay by O. Holmes, “Theory of Legal Interpretation”, 1899.²⁵

In the scientific literature, the problem of legal norms’ interpretation is investigated in a lot of theses and monographs. As the famous international lawyer A. Talalayev stated, “correct interpretation of an international treaty is to establish the facts the parties agreed upon at the time of signing of the contract, to find out their agreed will, expressed in the regulations of the treaty. Thus, the interpretation of an international treaty is the defining and explanation of the correct content of the treaty (its content) to apply it correctly, and thus implement it”.²⁶ The Famous Ukrainian law scientist I. Lukashuk has a different opinion on

¹⁹ О.В. Буткевич, *У истоков международного права*, Санкт Петербург, 2008, 881 с.

²⁰ О.О. Гайдюлін, *Інтерпретаційна практика в Стародавньому Римі та виникнення інституту договорів доброї совісті (bonae fidei contractus)*, “Часопис Академії адвокатури України” 2012, № 17 (4), с. 1-6.; Гайдюлін О.О., *Зміна інтерпретаційних стратегій як рушійна сила доктрини права: історія і сучасність*, “Право і безпека” 2013, № 1 (48), с. 7-12.

²¹ В. Гончаров, *Від старої теорії тлумачення до нової: основні виклики та рішення*, „Філософія права і загальна теорія права” 2014, № 1/2, с. 51-66.

²² М.М. Садовський, *Розвиток теорії доктринального тлумачення права (історіографічний огляд літератури)*, „Науковий вісник Ужгородського національного університету” 2015, Серія: Право, вип. 32, т. 1, с. 76-79.

²³ О.П. Письменна, *Зміст та витоки тлумачення права як складової частини юридичного дискурсу*, “Юридичний науковий електронний журнал” 2018, № 2, с. 20-23, http://lsej.org.ua/2_2018/5.pdf (06.12.2018).

²⁴ І.Ю. Кретова, *Тлумачення права : доктрини, розвинуті європейським судом з прав людини: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01*, Харків 2015, с. 13.

²⁵ Ibidem, с. 14.

²⁶ А.Н. Талалаев, *Право международных договоров. Действие и применение договоров*, Москва 1985, с. 78.

international treaty interpretation. He notes that this is the elucidation of the content of its object and aims, as well as other resolutions, considering the results of their application in a specific situation. Both he and A. Talalayev speak of an inextricable connection between interpretation and application.²⁷

Defining the term “interpretation”, experts in international law often connect it with an international treaty, which is considered as a form of implementation of the agreed will of states – sovereign subjects of international relations (Article 2 of the Vienna Convention on the Law of International Treaties 1969). In particular, I. Lukashuk notes: “The interpretation of an international treaty is to clarify the content of its object and aims, as well as other regulations, considering the results of their application in a particular situation. Interpretation is inextricably linked with application. However, there are differences between them. Interpretation is the process of clarifying the meaning of the norm, as well as determining the consequences of these circumstances according to the content of these rules. Application is the activity of the parties to implement the norm in accordance with the results of the interpretation. Clarifying the content of the norm, it is necessary to establish: a) its meaning; b) interconnection with other principles and norms; c) the connection of the norm with other normative phenomena, politics, ethics; special attention should be paid to the rules of so-called soft law, which is international bodies and organizations resolutions’ form”²⁸. I. Lukashuk rightly points out that the problem of interpretation is mostly considered in relation to international treaties, but the interpretation of ordinary norms has its own peculiarities. The materials in practice do not always clearly define the position, can be incomplete, and often it is difficult to access them. Particularly difficult is the situation with the interpretation of the usual rules of general international law, when we need to generalize the practice of a large number of states, since this practice is extremely dynamic nowadays, and its constant observation requires considerable effort and the use of modern technical means.²⁹

In recent years, Ukrainian scholars have written several detailed investigations and training manuals on interpretation issues, including international law. They are: V. Goncharov, “Official interpretation of legal norms as a means of establishing and transforming their content”³⁰, T. Druzhinina-Sedetskaya,

²⁷ И. Лукашук, *Современное право межд. догов.*, Т. 2: *Действие международных договоров*, Москва 2006, <https://studfiles.net/preview/6332216> (06.12.2018).

²⁸ *Ibidem*, с. 394-395.

²⁹ *Ibidem*, с. 396.

³⁰ В.В. Гончаров, *Офіціне тлумачення юридичних норм як засіб встановлення і трансформації їх змісту: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01*, Львів: Національний університет «Львівська політехніка» 2012, 18 с., <http://ena.lp.edu.ua:8080/handle/ntb/14766> (06.12.2018).

“Interpretation in law: features of the hermeneutic approach”³¹, E. Zverev, “Interpretation of international treaties by national courts: European experience and Ukrainian practice”³², O. Kostyuk “Theoretical and legal principles of normative interpretation”³³, I. Kostsova “Systemic interpretation of the law”³⁴, I. Kretova, “Interpretation of law: doctrines developed by the European Court of Human Rights”³⁵, S. Paleshnik “Interpretation in judicial practice: concept, features, types”³⁶, S. Pryima, “Principles of Interpretation of the Rule of Law”³⁷, M. Sadovsky, “Theoretical and legal foundations of doctrinal interpretation of law”³⁸, “Interpretation and application of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms by the European Court of Human Rights and the courts of Ukraine”³⁹, O. Tragniuk, “Interpretation of international treaties: the theory and experience of European judicial bodies”⁴⁰, and Z. Yudin, “Interpretation of the Contract”⁴¹.

³¹ Т.В. Дружиніна-Сендецька, *Тлумачення у праві: особливості герменевтичного підходу: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01*, Харків: Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, 2015, 16 с., http://dbms.institute/wp-content/uploads/2016/01/Druzhynina-Sendetska_TV.pdf (06.12.2018).

³² Є.О. Зверев, *Тлумачення міжнародних договорів національними судами: європейський досвід та українська практика: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01*, Київ: Національний університет “Києво-Могилянська академія”, 2015, 16 с., http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/5928/Zvieriev_Avtoreferat.pdf (06.12.2018).

³³ О.М. Костюк, *Теоретико-правові засади нормативного тлумачення: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01*, Івано-Франківськ: Івано-Франківський університет права імені Короля Данила Галицького, 2017, 221 с., http://iful.edu.ua/wp-content/uploads/2017/04/dis_Kostjuk.pdf (06.12.2018).

³⁴ І.П. Косцова, *Системне тлумачення норм права: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01*, Івано-Франківськ: Івано-Франківський університет права імені Короля Данила Галицького, 2016, с. 218.

³⁵ І.Ю. Кретова, *op. cit.*

³⁶ С.І. Палешник, *Тлумачення в судовій практиці: поняття, особливості, види: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01*, Харків: Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, 2016, 185 с.

³⁷ С.В. Прийма, *Принципи тлумачення норм права: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01*, Харків: Нац. ун-т “Юридична академія України імені Ярослава Мудрого”, 2011, 18 с.

³⁸ М.М. Садовський, *Теоретико-правові засади доктринального тлумачення права: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01*, Запоріжжя: Класичний приватний університет, 2017, 245 с.

³⁹ М.В. Мазур, С.Р. Тагієв, А.С. Беніцький, В.В. Кострицький, В.М. Карпунов (відп. ред.). *Тлумачення та застосування Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод Європейським судом з прав людини та судами України: навчальний посібник*, Луганськ: РВВ ЛДУВС, 2006, 600 с., http://shron1.chtyvo.org.ua/Mazur_Mykola/Tlumachennia_ta_zastosuvannia_Konventsii_pro_zakhyst_prav_liudyny_i_osnovopolozhnykh_svobod_Yevropeiskym_sudom_z_prav_liudyny_ta_sudamy_Ukrainy.pdf (06.12.2018).

⁴⁰ О.Я. Трагнюк, *Тлумачення міжнародних договорів: теорія і досвід європейських міжнародних судових органів: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11*, Харків: Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого, 2003, 20 с.

⁴¹ З.М. Юдін, *Тлумачення договору: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01*, Одеса 2004, 20 с.

2. Interpretation and hermeneutics: the history of interconnections and comprehension parallels

It is known that interpretation is often identified with hermeneutics. For example, T. Kokhanyuk notes that “such terms as interpretation, hermeneutics and explanation are meaningfully interconnected and may be interchangeable. To the same synonymic row should be referred such terms as comment (commenting) and semantics”.⁴² O. Haydulyn supports the views of T. Kokhanyuk; he refers to a synonymous row of interpretation of such terms as comment (commentary), hermeneutics, semantics, explanation, clarification, awareness, analysis, and evaluation, but he observes that in the current legislation of Ukraine there is no such terminological diversity. Instead one legal term is used – the interpretation and its derivations; the interpretation of the content and the interpretation of the contractual terms.⁴³

The problem of legal interpretation makes hermeneutics a central element of legal epistemology. Its peculiarity is in the pragmatic function; it is actually included in the day-to-day practice of lawyers.⁴⁴ But complete identification of the interpretation with hermeneutics, in our opinion, seems not entirely correct. Firstly, it should be considered that the interpretation of the legal text, apart from the hermeneutic, may also be analytical, and this point is often ignored, as the analytical philosophy of law, unlike the Western one, is not investigated enough in Ukraine, and is often identified with neo-positivism. In addition to the analytic theory of interpretation, one can distinguish the theory of argumentation, and the theory of originality, the theory of target interpretation.⁴⁵ Secondly, the term “hermeneutics” (*ερμηνεύειν*), which has an Old Greek origin and literally means explanation, translation, is rather ambiguous. Without entering into details, we note that hermeneutics is a rather heterogeneous multidimensional type of intellectual activity, which, on the one hand, can be regarded as an art, and on the other as a science. Under the word “hermeneutics” one can understand comprehension of contents and meanings of signs, and the theory and general rules of interpretation of texts, and the philosophical doctrine of the ontology of understanding and epistemology

42 Т.С. Коханюк, *Зміст поняття «тлумачення» у співвідношенні з іншими подібними поняттями*, “Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ” 2008, № 2.

43 О.О. Гайдюлін, *Тлумачення правочинів в європейському контрактному праві як особливий вид юридичної інтерпретації: компаративний аналіз*, “Часопис Академії адвокатури України” 2012, № 16 (3), с. 1.

44 Н. Rabault, «Le problème de l'interprétation de la loi: la spécificité de l'herméneutique juridique», *Revue de philosophie et de sciences humaines*, 2005, 15, p. 1, <https://journals.openedition.org/lepor-tique/587> (06.12.2018).

45 С.З. Опотяк, *Теорії тлумачення правових норм (юридична природа та підходи до тлумачення правових норм*, “Бюлетень Міністерства юстиції України” 2011, № 4, с. 122-127.

of interpretations.⁴⁶ In the very interpretation (hermeneutics) it is possible to distinguish many methodological approaches, often contradicting each other. There was a whole range of hermeneutic practices instead, among them the legal hermeneutics, which was systematized by G. Grotius. In the twentieth century hermeneutics underwent major transformations due to M. Heidegger and G. G. Gadamer. Hermeneutics received its holistic philosophical reflection, and a separate direction of research was formed - philosophical hermeneutics, which in many aspects does not coincide with modern legal hermeneutics. The dispute between E. Derrida and G. G. Gadamer can be a good example of this statement.⁴⁷

We can agree with the opinion of K. Shilina, who advises us to differentiate the concept of “hermeneutics” and “interpretation”, as hermeneutics explains the texts considering socio-cultural factors which create legal norms, and the interpretation of law has to develop an unambiguous comprehension of the rules for its application in practice.⁴⁸ At the same time, we can assume that both approaches have the right to exist: the complete identification of hermeneutics and interpretation, as well as their distinction, but we should clearly understand in what sense we use this concept, in the broad sense mentioned above, or in the narrow sense, when under hermeneutics we consider only the interpretation of the norms of law, the international one in particular. In the latter case, one can distinguish between positivist and non-positivist methodological approaches, for example, by Robert Kolb. In his view, positivist hermeneutics is characterized by eight factors: judges are asked to seek legislative intentions, the syllogism formalizes the methods of interpretation, the law and facts are separated, the law is complete, the only real law is the written law, every law has one, obvious meaning, the legislative power has a monopoly to create law, the division of power, legal equality, judicial security. Non-positivist doctrines, by contrast, focus on “contextual interpretation”, including the socio-political context.⁴⁹

3. Interconnection of international law interpretation and application of international law

Many Ukrainian authors speak about the close connection between interpretation and application. For example, I. Protsyk notes the close connection between interpretation and application: “The task of interpreting an international

⁴⁶ Д. Наливайко, *Вступне слово упорядника*, [в:] Г.-Г. Гадамер *Герменевтика і поетика*, Київ 2001, с. 5.

⁴⁷ С.Б. Карвацька, *Зasadничі принципи інтерпретації права як пізнавального акту*, “Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України” 2018, № 14, с. 16-24.

⁴⁸ Є.О. Зверев, *op. cit.*, с. 60.

⁴⁹ M. Waibel, *Demystifying the Art of Interpretation*, “The European Journal of International Law” 2011, Vol. 22, No. 2, pp. 576–577, <https://academic.oup.com/ejil/article-abstract/22/2/571/540735> (06.12.2018).

treaty is to clarify what the parties agreed upon at the time of the conclusion of the agreement, and to specify the parties' concerted will, embodied in the resolutions of the contract. Consequently, the interpretation of an international treaty is to clarify and explain the true nature of the treaty (its content) in order to apply and implement it correctly".⁵⁰

British researcher of the problems of interpretation in international treaties, A. Orakhelashvili, supports these ideas. He notes that the interpretation is mandatory for understanding the content and consequences of international documents; interpretation makes it possible to identify the exact content and its application. The purpose of the interpretation is to define the scope of competence and the normative content of the relevant document. Interpretation is also indicated as a manifestation describing the content of the treaty and its consequences, identifying the intentions of the parties in the text of the treaty and their general intention.⁵¹

Researchers such as L. Huseynov, I. Kretova, I. Lukashuk, A. Lukashuk, I. Protsik, A. Talalayev, and O. Tragniuk rightly point out that the interpretation of international law is complicated, since the application of the general principles of interpretation has certain peculiarities.⁵² I. Lukashuk and O. Lukashuk, in particular, note that interpretation is very important in the functioning of law. With the complication of law and the tasks that it solves, the process of interpretation becomes complicated. The more complex the legal system, the greater the tasks it solves, and the more difficult it is to interpret. It is clear that the interpretation of the rules of such a complex macrosystem as modern international law is particularly difficult.⁵³

As M. Molyboga correctly notes, the interpretation of the norms of international law plays a significant role in the development of interstate cooperation and the establishment of friendly relations between different countries, and therefore involves not only law but also legal awareness, politics.⁵⁴ In addition to the problems arising in interpreting national law, there are a number of specific ones: the peculiarities of the legal systems of the states that have been agreed upon, the linguistic difference, certain paradigmatic differences in the theory of law, and others.

⁵⁰ І. Процик, *Тлумачення міжнародних договорів*, "Вісник Львівського національного університету. Серія міжнародні відносини" 2014, вип. 36, ч. 2, с. 182.

⁵¹ A. Orakhelashvili, *The Interpretation of Acts and Rules in Public International Law*, Oxford 2008, p. 286.

⁵² І.Ю Кретова., *Особливості тлумачення міжнародних договорів про права людини*, "Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція" 2015, вип. 13 (1), с. 25-28.

⁵³ И.И. Лукашук, О.И. Лукашук, *Толкование норм международного права: учебное пособие*, Москва: NOTA BENE, 2002, с. 4-5.

⁵⁴ М.П Молибог., *Теоретичні підходи щодо тлумачення норм міжнародного права в сучасних умовах*, "Альманах права" 2011, вип. 2, с. 282-285, <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/63341> (06.12.2018).

The link between the interpretation of international law and the translation attracts the attention of many scholars. In particular, O. Kiyevets, using the example of the concept of “agreement”, which was introduced into the Ukrainian legal system by the Civil Code of Ukraine in 2003, demonstrates the complexity of the translation.⁵⁵

O. Butkevich, whose sphere of interests also falls under the theme of international treaties, notes that many Ukrainian scholars⁵⁶ and practitioners in the field of international law emphasize the discrepancy between the official translations in Ukrainian of the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of 1950 and other documents adopted within the framework of the Council of Europe, the decisions of the European Court of Human Rights in English and French, which of course complicates the interpretation and application of these documents in Ukraine.⁵⁷

I. Protsyk emphasizes the fact that there are practically no profound and consistent studies on the peculiarities of the interpretation of an international treaty stipulated in several languages and the system of principles for this case, and some authors generally do not recognize the specificity of the interpretation of treaties in many languages, and consider that it must be carried out in accordance with general rules.⁵⁸ O. Kiyevets also draws attention to the fact that the conclusion of international treaties is directly related to diplomatic activities, which often use phrases not having a meaningful ground, that is, traditional diplomatic phrases. Therefore, it is necessary to interpret the ordinary meaning carefully. If the words of the contract do not give a clear understanding, you need to refer to the general content of the contract, especially the preamble.⁵⁹

Defects in the definitions of international law may also complicate interpretation. In this regard, I. Shutak notes that there are three main groups of definition defects: in the location of definitions in the text of the international legal act (“defects of saturation”); defects of the logic of the internal content (“defects of susceptibility”); and defects of conformity with reflected legal facts and public relations (“defects of objective relevance”).⁶⁰

Among the current definitions of the interpretation of international treaties submitted by domestic scholars, it is worth noting the definition proposed by

55 О.В. Київець, *Тлумачення міжнародних договорів*, “Часопис Київського університету права” 2011, № 2, с. 287.

56 Зокрема, В.Г. Буткевич, *Європейська конвенція про захист прав людини і основних свобод: генеза намірів і права*, “Право України” 2010, № 10, с. 83.

57 О. Буткеви, *Новий вимір навчання міжнародного права*, “Міжнародне право” 2012, № 2, с. 267.

58 І. Проци, *op. cit.*, с. 178-179.

59 О.В. Київець, *op. cit.*, с. 288.

60 І. Шута, *Дефекти дефініцій міжнародного права: теоретико-методологічні й техніко-юридичні аспекти*, “Вісник національної академії прокуратури України” 2009, № 4, с. 86.

O. Tragniuk: “This is a certain type of legal activity that has both auxiliary and independent value, and consists of clarifying and solving the actual content of international treaties by certain entities, not only at the application stage, but also during the creation of the agreement, with the aim of the most effective implementation of the normative prescriptions of the international treaty, taking into account political, legal and other consequences based on content standards, under specific circumstances”.⁶¹

Regarding international law, it is also advisable to distinguish between interpretations in the broad and narrow sense. In the broad sense, the interpretation of international law is an act clarifying the very essence of international law and interpretive activity within it; in the narrow sense, the interpretation of international treaties, contracts, customary law, etc.

In general, in our opinion, the definition of interpretation (in particular, the contract) and understanding of its essence depends on those methodological guides that are followed by the one who defines, as well as on the sense in which we will speak about the interpretation - narrow or broad. For example, an approach that emphasizes the text postulating an interpretation as finding the value that exists directly in the text allows us to give the following definitions: “The purpose of the interpretation (...) is to determine the exact meaning and content of the rule of law, applied in the given situation”. “The interpretation of legal norms is the search for their internal meaning and sense within the framework of international law and order”. The second, quasi-textual, approach takes into account the interpretation of the light of the text (*à la lumière du texte*), but this time through the introduction of the value in the circumstances of the contract’s implementation. “The contractual interpretation is intended to establish the true meaning of the contract”. The third, subjective, approach gives great importance to the text, which is seen as a means for understanding the intentions of those who signed the treaty. “Interpretation is a process of determining the legal nature and consequences of the consensus reached by the parties (...) of carrying out the declared intention (...), this intention is expressed in words in the light of the surrounding circumstances”.⁶²

Conclusions

The notion of “interpretation” as a scientific category, as well as its history of formation and further development, relates to ambiguous and controversial issues (especially acute and ambiguous is the issue in Ukrainian science of international law). Proceeding from the fact that, like every scientific discipline,

⁶¹ О.Я. Трагнюк, *op. cit.*, с. 9.

⁶² Lévesque J.-Fr., *Traité de verre : Réflexions sur l'interprétation*, “Revue québécoise de droit international” 2006, 19, p. 68, https://www.sqdi.org/wp-content/uploads/19.1_levesque.pdf (06.12.2018).

the theory of international law tries to maximally unify its conceptual categorical apparatus, to harmonize the definitions of key concepts, which allows us to adhere to the standards of scientific knowledge, it is expedient to use the concepts of “interpretation” and “explanation” not as synonyms, and start to use the concept of “interpretation”, which permits us to focus on truly serious methodological problems of interpretation in the field of international law, and not to conduct somewhat scholastic debates about the relation between these terms. Another variant is possible, since the notion of “explanation” is narrower than “interpretation”, to use the term “interpretation” in the case of broad understanding of interpretive activity, and the notion of “explanation” when we speak about the interpretation of international treaties, contracts, customary law, etc. Both the first and second variants have their own positive and negative sides.

With regard to international law, it is advisable to distinguish between interpretations in the broad and narrow senses. In the broad sense, the interpretation of international law is an act clarifying the very essence of international law and the interpretive activity within it; in the narrow sense, the interpretation of international treaties, contracts, customary law, etc. In Ukrainian general theory of law the term “interpretation of law” is still used, which is the legacy of trends in the development of the general-theoretical science of the Soviet period. In the last decade, in the scientific apparatus of the Ukrainian general theory of law and the theory of international law (which cannot exist in isolation from each other) a new term, “interpretation of law”, has appeared, which is applied in the synonymic version with a double format – explanation (interpretation). In our opinion, this not only does not introduce categorical clarity, but, on the contrary, complicates the integration of Ukrainian general science and the theory of international law science in the European scientific system. It should also be emphasized, that Western authors in their publications and monographic studies have other approaches to the meaning-spatial analysis of interpretation. They use the Latin term “interpretatio” as the basis of the lexical form of the category “interpretation”, thereby paying tribute to the search for the true semantic load, rather than the formal-legal comparison of the text forms (that is, analyzing the international legal act in the plane of modern civilized understanding, and not the positivist one).

In the context of euro-integration processes, the Ukrainian scientific legal terminology system is at a complex stage of transformation, and this primarily concerns the field of international law. It is also worth noting that Western scientists, doing research in the field of international law, use the term “interpretation in international law”, while Ukrainian scientists use the categorical form “international law explanation” adopted in studies of the Soviet period and reflecting a formally dogmatic design with an ideological colouration.

That fact, in a certain way, impedes the unification of the Ukrainian science of international law terminology with European law and the integration of the Ukrainian terminology system and general theoretical science and the theory of international law science in European and international science. It is obvious that special investigations and the good will of the domestic legal community are needed to solve this question.

Bibliography

- Amssek P. (dir.), *L'interprétation en droit international public: extrait de Interprétation et droit publié*, Bruylant, Bruxelles 1995, <http://www.sergesur.com/L-interpretation-en-droit.html>.
- Aust H.Ph., Rodiles A., Staubach P., *Unity or Uniformity? Domestic Courts and Treaty Interpretation*, "Leiden Journal of International Law" 2014, Vol. 27.
- Bachand R., *L'interprétation en droit international: Une analyse par les contraintes*, <http://esil-sedi.eu/wp-content/uploads/2018/04/Bachand.pdf>.
- Djeffal C., *Dynamic and Evolutive Interpretation of the ECHR by Domestic Courts? An Inquiry into the Judicial Architecture of Europe*, (in:) *The Interpretation of International Law by Domestic Courts: Uniformity, Diversity, Convergence*, eds. H. Aust, G. Nolte, Oxford: Oxford University Press.
- Fragmentation of International Law: Difficulties Arising From the Diversification and Expansion of International Law. Report of the Study Group of the International Law Commission. Finalized by Martti Koskenniemi*, http://legal.un.org/ilc/documentation/english/a_cn4_l682.pdf.
- Goldsmith J., Levinson D., *Law for States: International Law, Constitutional Law, Public Law*, "Harvard Law Review" 2009, Vol. 122, <https://web.law.columbia.edu/sites/default/files/microsites/law-theoryworkshop/files/IL&CLColumbiaawkshp.pdf>.
- Hart H.L.A., *The Concept of Law*, Oxford 1961.
- Hilf M., *Die Auslegung mehrsprachiger Verträge*, Berlin 1973, XI.
- Kolb R., *L'interprétation et création du droit international*, 2006, <https://www.lgdj.fr/l-interpretation-et-creation-du-droit-international-9782802722496.html>.
- Lévesque J.-Fr., *Traité de verre : Réflexions sur l'interprétation*, "Revue québécoise de droit international" 2006, 19, https://www.sqdi.org/wp-content/uploads/19.1_levesque.pdf.
- Orakhelashvili A., *The Interpretation of Acts and Rules in Public International Law*, Oxford, New York 2008, XXVIII.
- Pauwelyn J., Elsig M., *The Politics of Treaty Interpretation: Variations and Explanations across International Tribunals*, [in:] J.C., Dunoff, M.A. Pollack (eds.), *Interdisciplinary Perspectives on International Law and International Relation: The State of the Art*, New York 2012, [http://graduateinstitute.ch/files/live/sites/iheid/files/sites/ctei/shared/CTEI/Pauwelyn/Publications/Pauwelyn-Elsig%20Corrected%20Proofs%20\(1\).pdf](http://graduateinstitute.ch/files/live/sites/iheid/files/sites/ctei/shared/CTEI/Pauwelyn/Publications/Pauwelyn-Elsig%20Corrected%20Proofs%20(1).pdf).

- Rabault H., *Le problème de l'interprétation de la loi: la spécificité de l'herméneutique juridique*, "Revue de philosophie et de sciences humaines" 2005, 15, <https://journals.openedition.org/leportique/587>.
- Rawls J., *A Theory of Justice*, Oxford 1971.
- Schiavello A., *Some introductory remarks on legal interpretation and legal reasoning. A philosophical approach*, "Etica & Politica / Ethics & Politic", 2006, 1, http://www.units.it/etica/2006_1/GUESTEDITOR.htm.
- Szpak A., *O wykładni międzynarodowego prawa traktatowego i zwyczajowego (z uwzględnieniem międzynarodowego prawa humanitarnego)*, „Ruch prawniczy, ekonomiczny i socjologiczny” 2008, z. 1.
- Voigt C., *The Role of General Principles in International Law and their Relationship to Treaty Law*, "Jurist-og Økonomforbundets Forlag. Retfærd Årgang 31" 2008, Nr. 2/121, http://retfaerd.org/wp-content/uploads/2014/06/Retfaerd_121_2008_2_s3_25.pdf.
- Waibel M., *Demystifying the Art of Interpretation*, "The European Journal of International Law" 2011, Vol. 22, No. 2, <https://academic.oup.com/ejil/article-abstract/22/2/571/540735>.
- Zieliński M., *Wykładnia prawa Zasady – reguły – wskazówki*, Warszawa 2017.
- Буткевич В.Г., *Європейська конвенція про захист прав людини і основних свобод: генеза намірів і права*, "Право України", 2010, № 10 // Butkevič V.G., *Ėvropska konvencija pro zahist prav luidini i osnovnih svobod: geneza namiriv i prava*, "Pravo Ukraïni", 2010, № 10.
- Буткевич О., *Новий вимір навчання міжнародного права*, "Міжнародне право" 2012, № 2 // Butkevič O., *Novij vimir navčannâ mižnarodnogo prava*, "Mižnarodne pravo" 2012, № 2.
- Буткевич О.В., *У истоков международного права*, Санкт-Петербург 2008 // Butkevič O.V., *U istokov meždunarodnogo prava*, Sankt-Peterburg 2008.
- Гайдюлін О.О., *Зміна інтерпретаційних стратегій як рушійна сила доктрини права: історія і сучасність*, "Право і безпека" 2013, № 1 (48) // Gajdulin O.O., *Zmina interpretacijnih strategij âk rušijna sila doktrini prava: istoriâ i sučasnist'*, "Pravo i bezpeka" 2013, № 1 (48).
- Гайдюлін О.О., *Тлумачення правочинів в європейському контрактному праві як особливий вид юридичної інтерпретації: компаративний аналіз*, "Часопис Академії адвокатури України" 2012, № 16 (3) // Gajdulin O.O., *Tlumačennâ pravociniv v êvropskomu kontraktnomu pravî âk osoblivij vid ũridičnoï interpretacii: komparativnij analiz*, "Časopis Akademii advokaturi Ukraïni" 2012, №16 (3).
- Гончаров В., *Від старої теорії тлумачення до нової: основні виклики та рішення*, "Філософія права і загальна теорія права" 2014, № 1-2 // Gončarov V., *Vid staroi teorii tlumačennâ do novoï: osnovni vikliki ta rišennâ*, "Filosofia prava i zagal'na teoriâ prava" 2014, № 1-2.
- Гончаров В.В., *Динамічне тлумачення юридичних норм*, Львів: СПОЛОМ 2013, <https://www.twirpx.com/file/1586675/grant/> // Gončarov V.V., *Dinamične tlu-*

mačennâ ũridičnih norm, L'viv: SPOLOM 2013, <https://www.twirpx.com/file/1586675/grant>.

- Гончаров В.В., *Офіційне тлумачення юридичних норм як засіб встановлення і трансформації їх змісту: автореферат дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01*, Львів: Національний університет «Львівська політехніка» 2012, <http://ena.lp.edu.ua:8080/handle/ntb/14766> // Gončarov V.V., *Oficijne tľumáčennâ ũridičnih norm âk zasib vstanovlennâ i transformacii ih зміstu: avtoreferat dis. ... kand. ũrid. nauk: 12.00.01*, L'viv: Nacional'nij universitet «L'vivs'ka politehnika» 2012, <http://ena.lp.edu.ua:8080/handle/ntb/1476>.
- Капліна О.В., *Правозастосовне тлумачення норм кримінально-процесуального права*, Харків 2008 // Kaplina O.V., *Pravozastosovne tľumáčennâ norm kriminal'no-procesual'nogo prava*, Harkiv 2008.
- Карвацька С.Б., *Зasadничі принципи інтерпретації права як пізнавального акту*, «Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України» 2018, № 14 // Karvac'ka S.B., *Zasadničii principii interpretacii prava âk piznaval'nogo aktu*, «Vіsник Pivdenного regional'nogo centru Nacional'noi akademii pravovih nauk Ukraїni» 2018, № 14.
- Київець О. В., *Тлумачення міжнародних договорів*, «Часопис Київського університету права» 2011, № 2 // Kіivec' O.V., *Tľumáčennâ mіžnarodnih dogovoriv*, «Časopis Kіiv'skogo unіversitetu prava» 2011, № 2.
- Костюк О.М., *Теоретико-правові засади нормативного тлумачення: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01, 12.00.01*, Івано-Франківськ: Івано-Франківський університет права імені Короля Данила Галицького, 2017, http://iful.edu.ua/wp-content/uploads/2017/04/dis_Kostjuk.pdf // Kostŭk O.M., *Teoretiko-pravovii zasadi normativnogo tľumáčennâ: dis. ... kand. ũrid. nauk: 12.00.01, ũvano-Frankivsk: ũvano-Frankiv'skij unіversitet prava іmenі Korolâ Danila Galic'kogo*, 2017, http://iful.edu.ua/wp-content/uploads/2017/04/dis_Kostjuk.pdf.
- Косцова І.П., *Системне тлумачення норм права: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01*, Івано-Франківськ: Івано-Франківський університет права імені Короля Данила Галицького, 2016 // Koscova ŀ.P., *Sistemne tľumáčennâ norm prava: dis. ... kand. ũrid. nauk: 12.00.01, ũvano-Frankiv'sk: ũvano-Frankiv'skij unіversitet prava іmenі Korolâ Danila Galic'kogo*, 2016.
- Коханюк Т.С., *Зміст поняття «тлумачення» у співвідношенні з іншими подібними поняттями*, «Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ, Сурія юридична», 2008, вип. 2 // Kohanŭk T.S., *Zmist ponâttâ «tľumáčennâ» u spivvіdnošenni z іnšimi podіbnimi ponâttâmi*, «Naukovij vіsник L'viv'skogo deržavnogo unіversitetu vnutrišnih sprav, Suriâ ũridična», 2008, vip. 2.
- Кретова І.Ю., *Особливості тлумачення міжнародних договорів про права людини*, «Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція» 2015, вип. 13 (1) // Kretova ŀ.Ŭ., *Osoblivosti tľumáčennâ mіžnarodnih dogovoriv pro prava lŭdini*, «Naukovij vіsник Mіžnarodnogo humanitarnogo unіversitetu. Seriâ: Ŭrisprudenciâ» 2015, vip. 13 (1).

- Лукашук И., *Современное право межд. догов.*, Т. 2: *Действие международных договоров*, Москва: Волтерс Клувер, 2006, <https://studfiles.net/preview/6332216> // Лукашук I., *Sovremennoe pravo mežd. dogov.*, Т. 2: *Dejstvie meždunarodnyh dogovorov*, Moskva: Volters Kluver, 2006, <https://studfiles.net/preview/6332216>.
- Лукашук И.И., Лукашук О.И., *Толкование норм международного права: учебное пособие*, Москва: NOTA BENE 2002 // Лукашук I.I., Лукашук O.I., *Tolkovanie norm meždunarodnogo prava: učeбноe posobie*, Moskva: NOTA BENE 2002.
- Молибога М.П., *Теоретичні підходи щодо тлумачення норм міжнародного права в сучасних умовах*, "Альманах права" 2011, вип. 2, <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/63341> // Moliboga M.P., *Teoretični pìdhodi šodo tľumačeňňâ norm mižnarodnogo prava v sučasnih umovah*, "Al'manah prava" 2011, vip. 2, <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/63341>.
- Наливайко Д., *Вступне слово упорядника*, [в:] Гадамер Г.-Г. *Герменевтика і поетика*, Київ 2001 // Nalivajko D., *Vstupne slovo uporâdnika*, [v:] Gadamer G.-G. *Germeňevtika i poetika*, Kiiiv 2001.
- Опотяк С.З., *Теорії тлумачення правових норм (юридична природа та підходи до тлумачення правових норм*, "Бюлетень Міністерства юстиції України" 2011, № 4 // Опотâk S.Z., *Teorii tľumačeňňâ pravovih norm (ûridična priroda ta pìdhodi do tľumačeňňâ pravovih norm*, "Bûleten' Miňisterstva ûsticiï Ukraini" 2011, № 4.
- Палешник С.І., *Тлумачення в судовій практиці: поняття, особливості, види: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01*, Харків: Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого 2016 // Palešnik S.Î., *Tľumačeňňâ v sudovij praktici: ponâttâ, osoblivostì, vidi: dis. ... kand. ûrid. nauk: 12.00.01*, Harkiv: Naciional'nij ûridičniij uniwersitet imeni Ârosłava Mudrogo 2016.
- Письменна О.П., *Зміст та витоки тлумачення права як складової частини юридичного дискурсу*, "Юридичний науковий електронний журнал" 2018, № 2, http://lsej.org.ua/2_2018/5.pdf // Pis'menna O.P., *Zmist ta vitoki tľumačeňňâ prava âk skladovoi častini ûridičnogo diskursu*, "Ûridičniij naukovij elektronnij žurnal" 2018, № 2, http://lsej.org.ua/2_2018/5.pdf.
- Прийма С.В., *Принципи тлумачення норм права: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01*, Харків: Нац. ун-т, "Юридична академія України імені Ярослава Мудрого" 2011 // Prijma S.V., *Principi tľumačeňňâ norm prava: avtoref. dis. ... kand. ûrid. nauk: 12.00.01*, Harkiv: Nac. un-t, "Ûridična akademîâ Ukraini imeni Ârosłava Mudrogo" 2011.
- Процик І., *Тлумачення міжнародних договорів*, "Вісник Львівського національного університету. Серія міжнародні відносини" 2014, вип. 36, ч. 2 // Procik Î., *Tľumačeňňâ mižnarodnih dogovoriv*, "Visnik L'vivs'kogo nacional'ного universitetu. Seriâ mižnarodni vidnosini" 2014, vip. 36, č. 2.
- Садовський М.М., *Розвиток теорії доктринального тлумачення права (історіографічний огляд літератури)*, „Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право” 2015, вип. 32, т. 1 // Sadovs'kij M.M., *Rozvitok teorii doktrinal'nogo tľumačeňňâ prava (istoriograficnij oglâd*

- literaturi*), „Naukovij visnik Užgorods'kogo nacional'nogo universitetu. Seriâ: Pravo” 2015, vip. 32, t. 1.
- Сердюк І.А., *Термінологічна невизначеність категорії «тлумачення» в аспекті розкриття змісту об'єктивного права*, „Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ” 2014, № 1, http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvdduvs_2014_1_7 // Serdûk Ĭ.A., *Terminologična neviznačeništ' kategorii «tlumačennâ» v aspekti rozkrittâ zmistu ob`ektivnogo prava*, „Naukovij visnik Dniproperetrov'skogo deržavnogo universitetu vnutrišnih sprav” 2014, № 1, http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvdduvs_2014_1_7.
- Талалаев А.Н., *Право международных договоров. Действие и применение договоров*, Москва 1985 // Talalaev A.N., *Pravo meždunarodnyh dogovorov. Dejstvie i primenenie dogovorov*, Moskva 1985.
- Трагнюк О.Я., *Тлумачення міжнародних договорів: теорія і досвід європейських міжнародних судових органів: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11*, Харків 2003 // Tragnûk O.Â., *Tlumačennâ mižnarodnih dogovoriv: teoriâ i dosvid êvropejs'kih mižnarodnih sudovih organiv: avtoref. dis. ... kand. ũrid. nauk: 12.00.11*, Harkiv 2003.
- Шутак І., *Дефекти дефініцій міжнародного права: теоретико-методологічні й техніко-юридичні аспекти*, “Вісник національної академії прокуратури України” 2009, № 4 // Ŗutak I., *Defekti definicij mižnarodnogo prava: teoretiko-metodologični j tehniko-ũridični aspekti*, “Visnik nacional'noi akademii prokuraturi Ukraïni” 2009, № 4.
- Зверев Є.О., *Тлумачення міжнародних договорів національними судами: європейський досвід та українська практика: автореферат дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01*, Київ: Національний університет “Києво-Могилянська академія” 2015, http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/5928/Zvieriev_Avtoreferat.pdf // Zvêrêv Ê.O., *Tlumačennâ mižnarodnih dogovoriv nacional'nimi sudami: êvropejs'kij dosvid ta Ukraïns'ka praktika: avtoreferat dis. ... kand. ũrid. nauk: 12.00.01*, Kiiiv: Nacional'nij universitet “Kiêvo-Mogilâns'ka akademîâ” 2015, http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/5928/Zvieriev_Avtoreferat.pdf.

SUMMARY

Terminological definition of the category “Interpretation in international law”: historical transformations of the definition and new approaches

Modern jurisprudence requires a continuous improvement of methodology from the general theoretical science. The analysis of the formation and essence of the definition of “interpretation of international law” has a particular methodological and conceptual importance in the science of international law. This position is due, first of all, to the fact that the study of this category indicates not only the relevance of the problem, but, more importantly, due to a theoretical maturity and at pace of research development of the research subject. Until recently, Ukrainian theoretical science has predominantly used a formal and logical approach in interpreting the rules of law in order to ascertain the intention or the will of the legislator. Despite the large number of scientific developments on the interpretation of law (mainly in the general theory of law), there is a lack of consistency in the Ukrainian doctrine of international law regarding understanding of the subject and the object and the functional role of interpretation. As the theory of international law tries to fully unify its conceptual-categorical apparatus and to harmonize the definitions of key concepts, which allows to meet the standards of scientific knowledge, it is advisable to consider the concept of “interpretation of international law” as a bivalent process: in a broad and in a narrow sense. This will allow to focus on the serious methodological problems of interpretative activity in international law, which intensifies the integration of Ukrainian general legal science and the science of international law theory in the European scientific system.

Katarzyna Dunaj

Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie
e-mail: kdunaj@interia.pl

ORCID 0000-0002-4788-6019

DOI: 10.15290/mhi.2019.18.01.09

„Dyktat wersalski” i jego kontestacja w Republice Weimarskiej

ABSTRAKT

Przeigrana przez Niemcy I wojna światowa spowodowała konieczność przyjęcia warunków pokoju, które zostały określone postanowieniami traktatu wersalskiego, podpisanego 28 czerwca 1919 r. Został on opracowany przez zwycięskie mocarstwa, a Niemcy zostały zmuszone do przyjęcia jego postanowień. Z tego tytułu w dobie Republiki Weimarskiej określano układ pokojowy jako „dyktat wersalski”. Oponowały przeciwko mu wszystkie siły polityczne, a konieczność jego podpisania spowodowała pierwszy po rewolucji listopadowej kryzys rządowy (ustąpienie gabinetu Philippa Scheidemanna w czerwcu 1919 r.). Z biegiem czasu kurczyło się grono zwolenników republiki i demokracji parlamentarnej. Krytycy przemian dokonanych po upadku monarchii Hohenzollernów oskarżali socjaldemokratów, którzy stanowili podstawę tzw. koalicji weimarskiej, o sprowadzenie na Niemcy nieszczęścia w postaci krzywdzącego i haniebnego układu pokojowego. Z kontestacji „dyktatu wersalskiego” największą korzyść osiągnęli naziści. Po objęciu władzy Adolf Hitler doprowadził do rewizji traktatu wersalskiego metodą faktów dokonanych, co ostatecznie spowodowało wybuch II wojny światowej. Przedmiotem rozważań w niniejszym artykule jest analiza okoliczności, w jakich doszło do podpisania traktatu wersalskiego, przedstawienie jego postanowień oraz wpływ powszechnego sprzeciwu wobec narzuconego układu pokojowego na kierunek ewolucji systemu politycznego Republiki Weimarskiej.

ABSTRACT

“The Versailles Dictate” and its contestation in the Weimar Republic

The First World War, lost by Germany, made it necessary to accept the terms of peace, which were determined by the provisions of the Versailles Treaty, signed on June 28, 1919. It was developed by the victorious powers, and Germany was forced to accept its provisions. In this regard, in the era of the Weimar Republic, the peace agreement was described as „the Versailles dictate.” All political forces opposed it and the need to sign it caused the first government crisis after the November revolution (the resignation of Philipp Scheidemann’s cabinet in June 1919). Over time, the group of supporters of the republic and parliamentary democracy was shrinking. Critics of the changes made after the collapse of the Hohenzollern monarchy accused the Social Democrats, who formed the basis of the so-called Weimar coalition, of bringing to Germany the misfortunes of a harmful and shameful peace. The Nazis gained the most from the criticism of the ‘Versailles dictate’. After assuming power, Adolf Hitler revised the Treaty of Versailles by the method of *fait accompli*, which eventually led to the outbreak of World War II. The subject of consideration in this article is the analysis of the circumstances in which the Versailles Treaty was signed, the presentation of its provisions, and the impact of widespread opposition to the imposed peace agreement on the direction of the evolution of the political system of the Weimar Republic.

Słowa kluczowe: traktat wersalski, Republika Weimarska, konstytucja weimarska, ratyfikacja, system polityczny

Key words: the Versailles Treaty, the Weimar Republic, the Weimar Constitution, ratification, political system

Uwagi wstępne

Funkcjonowanie systemu politycznego Republiki Weimarskiej, a w szczególności kierunek jego ewolucji: od demokracji parlamentarnej do państwa totalitarnego, naznaczone zostało uwarunkowaniami formalnoprawnymi wynikającymi z litery konstytucji¹, jak również koniecznością podpisania traktatu

¹ Die Verfassung des Deutschen Reichs vom 11. August 1919 (RGBl. 1919, s. 1383); zob. M. Bożek, *Geneza i założenia Konstytucji Weimarskiej*, [w:] *Ustrój polityczny państwa: Polska, Europa, świat. Prace ofiarowane Profesorowi Tadeuszowi Mołdawie z okazji siedemdziesięciolecia urodzin*, red. S. Sulewski, J. Szymanek, Warszawa 2013, s. 254 i nast.

pokojuowego ze zwycięskimi mocarstwami, przestrzegania jego litery (zwłaszcza w obszarze spłaty reparacji wojennych), by w końcu – już w okresie III Rzeszy – przejść do jego rewizji metodą faktów dokonanych². Uchwalenie konstytucji republikańskich Niemiec oraz zawarcie traktatu pokojowego ze zwycięskimi mocarstwami należało do dwóch wielkich zadań Zgromadzenia Narodowego (*Nationalversammlung*), wybranego 19 stycznia 1919 r., a więc dwa miesiące po zakończeniu działań wojennych i obaleniu monarchii Hohenzollernów.

Mimo zawieszenia broni kończącego działania wojenne w okresie I wojny światowej, podpisanego w Compiègne 11 listopada 1918 r., między Niemcami a państwami Ententy obowiązywał formalnie stan wojny. Został on zakończony dopiero na mocy traktatu pokojowego podpisanego w Sali Lustrzanej Wersalu 28 czerwca 1919 r.³ i będącego efektem konferencji pokojowej w Paryżu, która określiła powojenny ład międzynarodowy⁴. Delegacja niemiecka nie została dopuszczona do udziału w rozmowach koalicjantów⁵. Mogła jedynie na koniec pertraktacji zgłosić w formie pisemnej propozycje poprawek do jego treści⁶. Stąd pojawiło się sformułowanie „dyktat wersalski” na określenie warunków traktatu pokojowego⁷. Miało ono podkreślać bezprawny i upokarzający sposób zmuszenia Niemiec do jego podpisania⁸. Z punktu widzenia przegranej państwa, które

² Należy przy tym podkreślić, iż konieczność związania się Niemiec traktatem pokojowym w wersji narzuconej przez aliantów wpływała ograniczająco na władzę ustrojodawczą Zgromadzenia Narodowego. Chodziło w szczególności o fakt, iż utrata przez Niemcy terytoriów określonych postanowieniami traktatu uniemożliwiała rozciągnięcie mocy obowiązującej konstytucji na te obszary (Ch.-F. Menger, *Deutsche Verfassungsgeschichte der Neuzeit. Eine Einführung in die Grundlagen*, Heidelberg 1988, s. 169-170).

³ Odrębne traktaty pokojowe państwa Ententy zawarły z sojusznikami Niemiec: Austrią – traktat z Saint Germain (10 września 1919 r.), Bułgarią – traktat Neuilly-sur-Seine (27 listopada 1919 r.), Węgrami – traktat z Trianon (4 czerwca 1920 r.) i Turcją – traktat z Sèvres (10 sierpnia 1920 r.).

⁴ Konferencja rozpoczęła się 18 stycznia 1919 r. i zakończyła rok później – 21 stycznia 1920 r. Oprócz „wielkiej piątki” (Stany Zjednoczone, Wielka Brytania, Francja, Włochy, Japonia) wzięły w niej również udział delegacje innych państw „stowarzyszonych i sprzymierzonych”.

⁵ Do udziału w obradach nie dopuszczono również sojuszników Niemiec w czasie I wojny światowej i bolszewickiej Rosji, gdyż ta zawarła z Niemcami separatystyczny pokój brzeski (3 marca 1918 r.).

⁶ Zob.: E.R. Huber, *Deutsche Verfassungsgeschichte seit 1789*, t. V: *Weltkrieg, Revolution und Reichserneuerung 1914–1919*, Stuttgart 1992, s. 1157; F. Dickmann, *Die deutsche Friedensdelegation in Versailles und der Kriegsschuldartikel*, [w:] *Vom Kaiserreich zur Weimarer Republik*, red. E. Kolb, Köln 1972, s. 293 i nast.

⁷ Co do negatywnej oceny traktatu wersalskiego zgodni byli nie tylko politycy czy publicyści, ale również przedstawiciele nauki, w tym konstytucjonaliści. Tytułem przykładu, Fritz Poetzsch określił go jako „nieznośny dyktat wersalski” (F. Poetzsch, *Vom Staatsleben unter der Weimarer Verfassung*, „Jahrbuch des öffentlichen Rechts” 1925, t. XIII, s. 162).

⁸ Okoliczności, które towarzyszyły podpisaniu traktatu wersalskiego, które z niemieckiej perspektywy miały charakter upokarzający, było wiele. Data rozpoczęcia konferencji pokojowej nie była dziełem przypadku. W Sali Lustrzanej Wersalu 18 stycznia 1871 r. koronował się na cesarza Wilhelm I, otwierając w ten sposób na gruzach pokonanej Francji nowy etap w dziejach Niemiec – II Rzeszę. Zob. G. Prüfer, W. Tormin, *Die Entstehung und Entwicklung der Weimarer Republik bis zu Eberts Tod*, Hannover 1963, s. 24.

obarczono wyłączną winą za wybuch wojny, Traktat Wersalski był narzędziem, za pomocą którego zwycięskie mocarstwa dążyły do całkowitego zniszczenia Niemiec⁹.

Celem niniejszego artykułu jest ukazanie okoliczności i warunków zawarcia Traktatu Wersalskiego z punktu widzenia Niemiec jako państwa, które przegrało I wojnę światową. Szczególną uwagę Autorka zwraca na czynniki ustrojowe i polityczne, które przesądziły o ocenie układu pokojowego z 1919 r. jako „dyktatu”. Niniejsza praca stanowi próbę odpowiedzi na pytanie o wpływ Traktatu Wersalskiego na kierunek ewolucji systemu politycznego Niemiec, który ostatecznie przesądził o przekształceniu demokracji weimarskiej w państwo totalitarne.

1. Przemiany ustrojowe w Niemczech po I wojnie światowej

W obliczu przegranej wojny, konieczności uregulowania pokojowych stosunków ze zwyciężskimi mocarstwami oraz rewolucji listopadowej, która zmusiła do ustąpienia cesarza Wilhelma II, Niemcy poczyniły wysiłek przedstawienia nowej, republikańskiej formy państwa o parlamentarnym systemie rządów. Mimo że w obliczu wydarzeń, które miały miejsce pod koniec 1918 r. rzeczą oczywistą było dokonanie zasadniczych przemian zarówno co do formy państwa jak i jego ustroju konstytucyjnego, między partiami politycznymi istniały pod tym względem zasadnicze rozbieżności¹⁰. Decyzja w tym względzie została pozostawiona do rozstrzygnięcia przez Zgromadzenie Narodowe, które zostało wybrane 19 stycznia 1919 r. na podstawie demokratycznego prawa wyborczego¹¹ i – oprócz zadań przypisanych normalnie parlamentowi – nosiło charakter konstytuancy.

Wybory potwierdziły legitymację socjaldemokratów do sprawowania władzy, którą dzierżyli od czasu przewrotu listopadowego. Socjaldemokratyczna Partia Niemiec (SPD) nie posiadała jednak w Zgromadzeniu Narodowym większości wystarczającej do samodzielnego utworzenia gabinetu, ani tym bardziej większości konstytucyjnej. Dlatego też została zmuszona do utworzenia tzw. koalicji weimarskiej, w skład której weszły ugrupowania lewicowe i centrowe.

Zgromadzenie Narodowe zebrało się 6 lutego 1919 r. w Weimarze. Powody wyboru tego miasta na siedzibę konstytuancy były złożone. Z punktu widzenia stosunków międzynarodowych chodziło o przekonanie, iż Niemcy zrywają z pruskim militarystem (którego symbolem był Berlin) i zwracają się

⁹ G.E. Schmid, *Selbstbestimmung 1919. Anmerkungen zur historischen Dimension und Relevanz eines politischen Schlagwortes*, [w:] *Versailles – St. Germain – Trianon. Umbruch in Europa für fünfzig Jahren*, red. K. Bosl, München 1971, s. 131.

¹⁰ Z.A. Maciąg, *Kształtowanie zasad państwa demokratycznego, prawnego i socjalnego w Niemczech (do 1949 r.)*, Białystok 1998, s. 147.

¹¹ Zob. K. Dunaj, *Weimarski model prezydentury*, Warszawa 2010, s. 24.

„ku swym lepszym i piękniejszym tradycjom”¹². Stąd padł wybór na miasto Goethego.

W celu prowizorycznego określenia ustroju państwa Zgromadzenie Narodowe uchwaliło tymczasową konstytucję¹³. Potwierdzała ona funkcjonowanie parlamentarnego systemu rządów, zadekretowane zmianami ustrojowymi jeszcze pod koniec wojny¹⁴, w tym zasadę politycznej odpowiedzialności gabinetu przed ciałem przedstawicielskim. Urząd prezydenta Rzeszy powierzono liderowi SPD – Friedrichowi Ebertowi. Dysponował on klasycznymi uprawnieniami głowy państwa. Zgodnie z § 6 tymczasowej konstytucji prezydent reprezentował państwo w stosunkach międzynarodowych, zawierał umowy międzynarodowe, ale decyzje w sprawach wojny i pokoju zastrzeżono na rzecz Zgromadzenia Narodowego. Zgoda parlamentu była również wymagana do zawierania umów międzynarodowych, których treść dotyczyła sfery ustawodawstwa Rzeszy. Na prezydencie ciążył obowiązek publikowania umów międzynarodowych w Dzienniku Urzędowym Rzeszy (*Reichsgesetzblatt*). Przepisy te znalazły zastosowanie w procedurze podpisania i ratyfikacji traktatu wersalskiego.

2. Okoliczności podpisania i ratyfikacji traktatu wersalskiego

Mimo poczynionego wysiłku ukazania nowego oblicza Niemiec w stosunkach międzynarodowych, alianci – jak wspomniano wyżej – nie dopuścili delegacji niemieckiej do udziału w konferencji pokojowej. Musiała ona czekać na wynik ustaleń dokonywanych przez zwycięskie mocarstwa, by w końcu usłyszeć ультymatywne żądanie podpisania traktatu (odmowa groziła wszczęciem działań wojennych, na które Niemcy nie mogły sobie pozwolić)¹⁵.

Projekt traktatu pokojowego został przedstawiony Niemcom 9 maja 1919 r. Warunki pokoju podyktowane przez aliantów były konsekwencją wojny i jej zakończenia¹⁶. Jeżeli Niemcy mieli nadzieję na „pokój Wilsona”, bazujący na prawie narodów do samostanowienia¹⁷, to okazały się one płonne, efektem

¹² J. Pajewski, *Niemcy w czasach nowożytnych*, Poznań 1947, s. 303.

¹³ Das Gesetz über die vorläufige Reichsgewalt vom 10. Februar 1919 (RGL., s. 169); zob. A. Kulig, *Dwie prowizoryczne Konstytucje lutowe z 1919 roku: polska i niemiecka*, [w:] *Ustroje: historia i współczesność. Polska – Europa – Ameryka Łacińska. Księga jubileuszowa dedykowana profesorowi Jackowi Czajowskiemu*, red. M. Grzybowski, G. Kuca, P. Mikuli, Kraków 2013, s. 188.

¹⁴ Zob. K. Dunaj, *Parlamentarny system rządów w Polsce i Niemczech po I wojnie światowej*, „Miscellanea Historico-Iuridica” 2018, t. XVII, z. 1, s. 45.

¹⁵ Zob. H. Schulze, *Weimar. Deutschland 1917–1933*, Berlin 1994, s. 192–200; por. M. Vogt, *Die Weimarer Republik (1018–1933)*, [w:] *Deutsche Geschichte. Von den Anfängen bis zur Wiedervereinigung*, red. M. Vogt, Stuttgart 1991, s. 578–579.

¹⁶ Ch. von Krockow, *Niemcy. Ostatnie sto lat*, Warszawa 1997, s. 125.

¹⁷ Zasada samostanowienia narodów jako dyrektywa porządku międzynarodowego pojawiła się dopiero w czasie I wojny światowej. Prezydent W. Wilson ogłosił ją w styczniu 1918 r. Bardziej radykalna wersja tej zasady pojawiła się rok wcześniej w wystąpieniu Włodzimierza I. Lenina. Zob. M. Perkowski, *Samostanowienie narodów w prawie międzynarodowym*, Warszawa 2001, s. 18–19.

czego był wybuch powszechnego oburzenia¹⁸. Odnosił się on w szczególności do cesji terytorialnych na rzecz państw sąsiednich oraz faktycznej demilitaryzacji Niemiec¹⁹. W obliczu groźby uznania Niemiec za stronę wyłącznie winną wybuchowi wojny delegacja niemiecka prezentowała stanowisko, iż w oczach narodu niemieckiego konflikt miał charakter wojny obronnej. Swój sprzeciw wobec poszczególnych postanowień projektu traktatu przedstawiła w formie dwudziestu not przekazanych aliantom do 20 maja 1919 r.²⁰

Mimo pewnych ustępstw aliantów (m.in. obiecano przedterminowe zakończenie okupacji Nadrenii w razie wypełniania przez Niemcy podjętych zobowiązań²¹), nie było w Niemczech siły politycznej, która godziłaby się w sposób nieprzymuszony na przyjęcie warunków określonych postanowieniami traktatu wersalskiego²². Rząd Philippa Scheidemanna, wychodząc z założenia, iż przedstawiony Niemcom projekt traktatu stanowi w rzeczywistości „morderczy plan”²³, odmówił jego podpisania i 9 czerwca 1919 r. podał się do dymisji²⁴. W ten sposób traktat wersalski stał się przyczyną pierwszego z licznych kryzysów gabinetowych Republiki Weimarskiej²⁵.

Szybko utworzono nowy gabinet, opierający się na okrojonej „koalicji weimarskiej” (SPD i Centrum)²⁶. Szefem rządu został socjaldemokrata Gustav Bauer. Ostatnia próba modyfikacji traktatu wersalskiego, przez wykreślenie z jego treści klauzuli o wyłącznej odpowiedzialności Niemiec za wybuch wojny i zobowiązanie do wydania sojusznikom obywateli niemieckich uznanych za zbrodniarzy wojennych, zawiodła. W tej sytuacji Zgromadzenie Narodowe 22 czerwca 1919 r. wyraziło zgodę na warunki postawione przez aliantów²⁷. Ze strony Niemiec traktat wersalski został podpisany przez ministra spraw zagranicznych Hermanna Müllera i ministra poczty Johannesesa Bella²⁸.

¹⁸ H.A. Winkler, *Długa droga na Zachód. Dzieje Niemiec*, t. 1: 1806–1933, Wrocław 2007, s. 372.

¹⁹ H. Schulze, *Niemcy: nowa historia*, Kraków 1999, s. 121.

²⁰ A. Czubiński, *Niemieckie koncepcje wyjścia z kryzysu lat 1918–1919*, [w:] *Niemcy w polityce międzynarodowej 1919–1939*, t. 1: *Era Stresemanna*, red. S. Sierpowski, Poznań 1990, s. 25.

²¹ H.A. Winkler, op. cit., s. 374.

²² E. Kolb, *Die Weimarer Republik*, München 2000, s. 33.

²³ Określenie użyte przez Ph. Scheidemanna na posiedzeniu Zgromadzenia Narodowego 12 maja 1919 r. (G. Niedhart, *Die Aussenpolitik der Weimarer Republik*, München 1999, s. 8).

²⁴ E.R. Huber, *Deutsche Verfassungsgeschichte seit 1789*, Band V: *Weltkrieg...*, s. 1165–1166; A. Rosenberg, *Entstehung der Weimarer Republik*, Frankfurt am Main 1961, s. 81–82.

²⁵ H. Möller, *Weimar. Niespełniona demokracja*, Warszawa 1997, s. 141.

²⁶ Gabinet Ph. Scheidemanna, oprócz wspomnianych partii, popierały również DDP (Niemiecka Partia Demokratyczna) i DVP (Niemiecka Partia Ludowa).

²⁷ A. Rosenberg, op. cit., s. 82. Obok deputowanych popierających gabinet G. Bauera wniosęk poparła USPD (Niezależna Partia Socjaldemokratyczna).

²⁸ G. Prüfer, W. Tormin, op. cit., s. 31; H. Schulze, *Weimar...*, s. 201; H. Schulze, *Niemcy...*, s. 121.

Mimo iż z niemieckiego punktu widzenia traktat wersalski był krzywdzący, a w obszarze reparacji wojennych niewykonalny²⁹, Niemcy były państwem, które najszybciej dokonały jego ratyfikacji. Zgodnie z przedstawionym wyżej § 6 tymczasowej konstytucji zawarcie traktatu pokojowego wymagało zgody Zgromadzenia Narodowego³⁰. Izba uchwaliła 9 lipca 1919 r. stosowną ustawę większością 208 głosów przeciwko 115³¹. Mimo iż deputowani głosowali w zdecydowanej większości za ratyfikacją traktatu wersalskiego, wyrażali głośno żądania jego rewizji. Uważano, iż ratyfikacja stanowi niezbędny warunek zmiany narzuconego Niemcom dyktatu³². Do konieczności ratyfikacji traktatu byli przekonani zwłaszcza deputowani SPD, partii Centrum oraz USPD³³. Zdecydowanymi przeciwnikami traktatu wersalskiego byli natomiast deputowani radykalnej prawicy³⁴.

Ustawa ratyfikacyjna została podpisana przez prezydenta 16 lipca 1919 r. Traktat wersalski został następnie opublikowany w Dzienniku Ustaw Rzeszy Niemieckiej³⁵. Zgodnie z postanowieniami końcowymi traktatu jego wejście w życie było uzależnione od ratyfikacji przez Niemcy i co najmniej trzy państwa zwycięskiej koalicji. Warunek ten został spełniony pół roku później. Ostatecznie traktat wersalski wszedł w życie 10 stycznia 1920 r. wraz ze złożeniem w Paryżu dokumentów ratyfikacji³⁶.

3. Postanowienia traktatu wersalskiego i ich krytyka w okresie Republiki Weimarskiej

a) klauzula o wyłącznej odpowiedzialności Niemiec za wybuch wojny

Traktat wersalski potwierdzał całkowitą klęskę Niemiec i bezwarunkowe zwycięstwo Ententy³⁷. Mimo iż między sojusznikami wystąpiły zasadnicze

²⁹ Delegacja niemiecka określiła traktat wersalski jako: nie do zniesienia (*unerträglich*), niewykonalny (*unerfüllbar*), sprzeczny z prawem (*rechtsverletzend*) i nieuczciwy (*unaufrichtig*); E.R. Huber, *Deutsche Verfassungsgeschichte seit 1789*, t. V: *Weltkrieg...*, s. 1159.

³⁰ Podobnie konstytucja Republiki Weimarskiej przewidywała w art. 45 ust. 3 wymóg uzyskania zgody Reichstagu, o ile przedmiot umowy międzynarodowej dotyczył sfery ustawodawstwa Rzeszy. Zob. E. Topf, *Die Kündigung von Verträgen des Deutschen Reichs mit auswärtigen Staaten. Zugleich ein Beitrag zur Auslegung des Art. 45 der Reichsverfassung*, „Archiv des öffentlichen Rechts“ 1931, t. 20, z. 1, s. 343 i nast.

³¹ Gesetz über den Friedensschluß zwischen Deutschland und den alliierten und assoziierten Mächten (RGBl. s. 157 i n.)

³² G. Niedhart, op. cit., s. 10.

³³ A. Rosenberg, op. cit., s. 81.

³⁴ Jak wskazuje M. Vogt (op. cit., s. 579), w obliczu ультимatywnego stanowiska aliantów, przeciwnicy ratyfikacji traktatu wersalskiego nie byli w stanie przedstawić rzeczowej alternatywy wobec konieczności jego przyjęcia.

³⁵ RGBl. 1919, s. 687 i nast.

³⁶ Jak wiadomo, ratyfikacji traktatu wersalskiego odmówiły Stany Zjednoczone. Uregulowały one stosunki pokojowe z Niemcami dopiero w 1921 r. na mocy tzw. układu berlińskiego.

³⁷ Jak stwierdził Eberhard Kolb (op. cit., s. 23), „z totalnym charakterem wojny korespondowało (...) totalne zwycięstwo aliantów”.

różnice w przedmiocie polityki wobec pokonanych³⁸, Traktat stwierdził wyłączną odpowiedzialność Niemiec i ich sojuszników za wybuch I wojny światowej. Z tego tytułu zwycięskie mocarstwa zdecydowały o cesjach terytorialnych, rozbrojeniu Niemiec („aż do granic bezbronności”³⁹) i wypłacie reparacji wojennych.

Artykuł 231 traktatu wersalskiego głosił, co następuje: „Rządy sprzymierzone i stowarzyszone oświadczają, zaś Niemcy przyznają, że Niemcy i ich sprzymierzeńcy, jako sprawcy, są odpowiedzialni za wszystkie szkody i straty, poniesione przez rządy sprzymierzone i stowarzyszone oraz przez ich obywateli na skutek wojny, która została im narzucona przez napaść ze strony Niemiec i ich sprzymierzeńców”.

Uznanie wyłącznej odpowiedzialności za wybuch wojny wywołało w Niemczech ogromne wzburzenie. Ani w 1919 r., ani w latach późniejszych Republika Weimarska nie wzięła na siebie ciężaru przeanalizowania niemieckiej odpowiedzialności na wybuch wojny⁴⁰. Żywa natomiast była, nagłaśniana przez siły konserwatywne⁴¹, legenda o „ciosie w plecy”. Brak rozliczenia z przeszłością spowodował w efekcie, iż politycznym przeciwnikom demokracji parlamentarnej łatwo było atakować republikę za to, że zgodziła się podpisać traktat⁴².

b) straty terytorialne

Szczególnie bolesne były dla Niemiec straty terytorialne. Na zachodzie utraciły Alzację i Lotaryngię na rzecz Francji oraz okręgi Eupen i Malmédy, które zajęła Belgia. Na północy część Schleswigu przypadła Danii. Najdotkliwsze jednak były straty na wschodzie. Terytorium Niemiec zostało przecięte w związku z zapewnieniem Polsce dostępu do morza. Niemcy utraciły również na rzecz Polski Wielkopolskę. Opór Niemiec wobec projektu traktatu pokojowego spowodował, że alianci zgodzili się na przeprowadzenie plebiscytu na Górnym Śląsku, który początkowo miał bezwarunkowo przypaść Polsce. Gdańsk uczyniono wolnym miastem.

W sposób równie negatywny odniesiono się do sprzeciwu aliantów wobec przyłączenia Austrii do Rzeszy (*Anschluss*), co uważano za uniemożliwienie realizacji zasady samostanowienia narodów⁴³. O determinacji Niemiec na tym

³⁸ Zasadnicza różnica występowała między Francją, która dążyła do maksymalnego osłabienia wojennych Niemiec, a Wielką Brytanią, która uważała, iż krok taki zakłóci równowagę europejską i wzmocni tendencje rewolucyjne w Niemczech. Stanowisko brytyjskie wspierały Stany Zjednoczone.

³⁹ Ch. von Krockow, op. cit., s. 124.

⁴⁰ H.A. Winkler, *Weimar – Bonn – Berlin: rozwój niemieckiej demokracji w XX w.*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka” 2000, nr 4, s. 511.

⁴¹ W Zgromadzeniu Narodowym były one reprezentowane przez DNVP (Niemiecko-Narodową Partię Ludową).

⁴² G. Prüfer, W. Tormin, op. cit., s. 26.

⁴³ Z. Zieliński, *Niemcy. Zarys dziejów*, Katowice 1998, s. 218.

polu świadczy fakt, iż koncepcja ta znalazła wyraz w uchwalonej kilka tygodni po ratyfikacji Traktatu Wersalskiego konstytucji. Artykuł 61, określający skład Rady Rzeszy (*Reichsrat*), stanowił, iż po przyłączeniu do Rzeszy Austria uzyska reprezentację w Radzie stosowną do liczby ludności. Do tego czasu konstytucja gwarantowała udział w pracach Rady Rzeszy przedstawiciela Austrii, dysponującego głosem doradczym. Z drugiej strony alianci nie mieli zamiaru zezwolić na żaden tego typu krok. Układ pokojowy z Saint Germain zawierał zakaz przyłączenia się Austrii do Niemiec. Austria nie mogła także delegować swojego przedstawiciela do Rady Rzeszy. Niemcy 22 września 1919 r. podpisały protokół, w którym uznawały za nieważny przepis art. 61 ust. 3 konstytucji weimarskiej, zaś 18 grudnia 1919 r. Zgromadzenie Narodowe przyjęło ów protokół⁴⁴. W ten sposób traktat pokojowy zmodyfikował literę konstytucji weimarskiej.

c) reparacje wojenne

Kolejnym czynnikiem, który miał olbrzymie znaczenie dla negatywnej oceny traktatu wersalskiego w Niemczech, była kwestia reparacji wojennych. Ich gigantyczna wysokość była konsekwencją stanowiska Francji, która uważała, iż ekonomiczne osłabienie Niemiec ochroni ją przed kolejną agresją⁴⁵. W czasie konferencji pokojowej Francja przeforsowała żądanie spłaty przez Niemcy strat faktycznie poniesionych przez aliantów. W celu ustalenia wysokości należnej kwoty powołano do życia Komisję do spraw Reparacji, która pracowała do maja 1921 r. i ustaliła wysokość reparacji na gigantyczną kwotę 132 miliardów marek w złocie, co odpowiadało 33 miliardom dolarów i stanowiło 3% niemieckiego PKB w wymiarze rocznym⁴⁶. Celem Francji było zahamowanie w ten sposób wzrostu potęgi Niemiec. Dlatego też w styczniu 1923 r. zdecydowała się na okupację Zagłębia Ruhry w celu wyegzekwowania należności.

Z innego założenia wychodziły Stany Zjednoczone, które dążyły do redukcji niemieckiego zadłużenia, uważając, iż tylko w ten sposób możliwe było utrzymanie pokoju w Europie⁴⁷. Realizacją stanowiska amerykańskiego był plan Dawesa i plan Younga⁴⁸. Autorem pierwszego z nich był amerykański bankier Charles Dawes, który, stojąc na czele zespołu ekspertów, opracował projekt rozłożenia na raty niemieckich reparacji wojennych i udzielenie Niemcom pożyczki

44 H.A. Winkler, *Długa...*, s. 373.

45 T. Kotłowski, *Historia Republiki Weimarskiej*, Poznań 2004, s. 20.

46 W celu zabezpieczenia spłaty reparacji wojennej alianci mieli okupować Nadrenię do 1933 r. (faktycznie okupacja zakończyła się w 1930 r.).

47 Na brak możliwości spłaty reparacji wojennych w wysokości określonej postanowieniami traktatu wersalskiego wskazywał John M. Keynes, który brał udział w konferencji pokojowej jako członek delegacji brytyjskiej. Swoje poglądy opublikował w pracach: *The Economic Consequences of the Peace*, London 1919, s. 80 i nast. oraz *Revision des Friedensvertrags*, München–Leipzig 1922, passim.

48 Zob. G.A. Craig, *Deutsche Geschichte 1866–1945. Vom Norddeutschen Bund bis zum Ende des Dritten Reichs*, München 1989, s. 380 i nast.

w wysokości 200 milionów dolarów. Realizacja tego planu miała prowadzić do ustabilizowania niemieckiej gospodarki. Plan został ogłoszony 16 sierpnia 1924 r. w czasie tzw. konferencji londyńskiej i przyjęty przez Reichstag 30 sierpnia 1924 r. Uchwalenie planu Dawesa było możliwe dzięki kompromisowej postawie lewicowych rządów Wielkiej Brytanii i Francji, niemniej kluczowe znaczenie miało stanowisko Stanów Zjednoczonych. W efekcie spłatę niemieckich reparacji wojennych rozłożono na 40 lat. Ustabilizowano sytuację finansową w Niemczech przez zapewnienie niezależności Banku Rzeszy (*Reichsbank*) od rządu. Ograniczono również zakres okupacji Nadrenii.

Skutkiem planu Dawesa było zadłużenie się Niemiec (w wymiarze dwukrotnie większym niż spłata reparacji). Dlatego też w 1929 r. przyjęto nowe rozwiązanie w postaci planu Younga. Został on opracowany przez komisję ekspertów pracującą pod przewodnictwem Owena Younga. Stał się podstawą dwóch konferencji haskich (w 1929 i 1930 r.) poświęconych sprawie spłaty reparacji wojennych. Plan Younga został przyjęty przez Reichstag 12 marca 1930 r. Na jego mocy rozłożono spłatę reparacji wojennych na 59 lat. Szybko okazało się, iż w związku z kryzysem gospodarczym, Niemcy nie są w stanie zrealizować zaciągniętych zobowiązań. W ten sposób pojawił się kolejny argument w rękach politycznych przeciwników republiki, żądających rewizji „dyktatu wersalskiego”.

d) pociągnięcie do odpowiedzialności karnej cesarza Wilhelma II i innych osób winnych zbrodniom wojennym

Konsekwencją uznania Niemiec za wyłącznie winne wybuchu wojny było wykorzystanie przez państwa Ententy traktatu wersalskiego do pociągnięcia cesarza Wilhelma II do odpowiedzialności za „najwyższą obrazę moralności międzynarodowej i świętej powagi traktatów”.

Na mocy art. 227 traktatu wersalskiego do osądzenia Wilhelma II właściwy był specjalny trybunał, w skład którego wchodziło pięciu sędziów z państw „wielkiej piątki”: Stanów Zjednoczonych, Wielkiej Brytanii, Francji, Włoch i Japonii. Zadaniem trybunału było wydanie wyroku przy kierowaniu się względami na najwyższe zasady polityki międzynarodowej, z troską, aby zapewnić poszanowanie umów oraz międzynarodowych zobowiązań, jak również międzynarodowej moralności⁴⁹. Trybunał miał orzec karę, „którą uzna, że powinna być zastosowana”. Traktat gwarantował oskarżonemu cesarzowi prawo do obrony.

Po rewolucji listopadowej były cesarz zamieszkał w Holandii. Na mocy art. 227 traktatu wersalskiego zwycięskie mocarstwa sygnalizowały, iż zwrócą się do rządu holenderskiego z prośbą o wydanie byłego cesarza w ich ręce w celu osą-

⁴⁹ Jak zwracano uwagę w komentarzach do rzeczzonego artykułu, nie odpowiadał on wymogowi oznaczoności czynu zabronionego i kary za jego dokonanie, co prowadziło niemieckich autorów do konkluzji, iż stanowił akt zemsty zwycięskiej Ententy na pokonanych Niemcach. Zob. G. Lukács, *Fort mit den Friedensverträgen (von Versailles, Trianon, Neuilly, St. Germain, Sèvres)*, Berlin 1922, s. 42-43.

dzenia. Prezydent Francji 16 stycznia 1920 wystosował wobec holenderskiego rządu żądanie jego wydania. Rząd holenderski odmówił realizacji tego żądania, powołując się na konstytucję z 1815 r., w świetle której ekstradycja mogła nastąpić jedynie na podstawie umowy międzynarodowej⁵⁰. Próba pociągnięcia do odpowiedzialności karnej byłego cesarza okazała się zatem nieudana, niemniej uważano ją za element dodatkowego upokorzenia Niemiec przez zwycięskie mocarstwa⁵¹.

Niezależnie od próby osądzenia Wilhelma II, zwycięskie mocarstwa dążyły do pociągnięcia do odpowiedzialności karnej innych osób, którym zarzucono popełnienie w czasie działań wojennych zbrodniczych czynów sprzecznych z prawami i zwyczajami wojennymi. Chodziło głównie o naruszenie postanowień IV Konwencji Haskiej z 1907 r. o prawach i zwyczajach wojny lądowej. Cesarz Wilhelm II otwierał listę dziewięciuset osób, którym zarzucono popełnienie zbrodni wojennych. Znaleźli się na niej m.in. generałowie Paul von Hindenburg i Erich Ludendorff⁵².

Na mocy art. 228 traktatu wersalskiego rząd niemiecki przyznawał mocarstwom sprzymierzonym i stowarzyszonym prawo pociągania przed ich trybunały wojskowe osób, które zostały oskarżone o dokonanie „czynów przeciwnych prawu i zwyczajom wojennym”. Odpowiedzialność przed trybunałami zwycięskim mocarstw była niezależna od ewentualnego postępowania lub dochodzenia przed sądami Niemiec bądź też ich sprzymierzeńców. Rząd niemiecki został również obowiązany do wydania mocarstwom sprzymierzonym i stowarzyszonym wszystkich osób oskarżonych o to, że popełniły czyn przeciwny prawom i zwyczajom wojennym.

Natomiast art. 229 traktatu wersalskiego przyjmował zasadę, że oskarżonych osądzą trybunały tego państwa, których obywatele ucierpieli wskutek dokonanej zbrodni. Winni czynów, popełnionych przeciw obywatelom kilku mocarstw sprzymierzonych i stowarzyszonych, mieli odpowiadać przed trybunałami wojskowymi złożonych z członków należących do trybunałów wojskowych mocarstw interesowanych. W każdym przypadku traktat gwarantował oskarżonemu prawo wybrania sobie adwokata. Rząd niemiecki zobowiązał się dostarczyć wszystkich dokumentów i wszelkiego rodzaju wiadomości, których przedłożenie będzie uznane za konieczne do zupełnego poznania inkryminowanych faktów, poszukiwania winnych i ścisłego stwierdzenia odpowiedzialności (art. 230 traktatu wersalskiego).

Ostatecznie rzeczzone przepisy traktatu wersalskiego nie doczekały się realizacji. Tylko niektórzy, niscy rangą, wojskowi zostali oskarżeni o zbrodnie

⁵⁰ Zob. E.R. Huber, *Deutsche Verfassungsgeschichte seit 1789*, Band VII: *Ausbau, Schutz und Untergang der Weimarer Republik*, Stuttgart 1984, s. 23-24.

⁵¹ Zob. K. von Lersner, komentarz do art. 227-230, [w:] *Versailles! Volkskommentar des Friedensdikts*, red. K. von Lersner, Berlin 1921, s. 49.

⁵² T. Kotłowski, op. cit., s. 24.

wojenne na mocy ustawy z dnia 18 grudnia 1919 r. o ściganiu przestępstw i zbrodni wojennych⁵³ przed Trybunałem Rzeszy w Lipsku⁵⁴.

e) redukcja armii

Na mocy traktatu wersalskiego armia niemiecka (Reichswehra) została zmniejszona do 100 000 żołnierzy. Zniesiono powszechny obowiązek służby wojskowej – armia składała się wyłącznie z ochotników i korpusu oficerów. Tak okrojona armia niemiecka została pozbawiona znaczącej siły bojowej. Nie mogła posiadać ciężkiej artylerii, broni pancernej i lotnictwa. Ograniczono również znacząco możliwości bojowej marynarki wojennej⁵⁵. Na mocy art. 43 traktatu wersalskiego obszar Nadrenii uległ demilitaryzacji. Z kolei w art. 180 zobowiązano Niemcy do zniszczenia fortyfikacji na granicy zachodniej. W odniesieniu do innych odcinków granicznych traktat jedynie zakazywał wznoszenia nowych umocnień⁵⁶.

4. Przekreślenie „dyktatu wersalskiego”

Rewizja traktatu wersalskiego stała się hasłem na sztandarach wszystkich sił politycznych. Postulat ów był podnoszony zgodnie przez wszystkie siły polityczne republikańskich Niemiec (łącznie z komunistami)⁵⁷, ale to NSDAP (Narodowosocjalistyczna Niemiecka Partia Robotników) stała się ugrupowaniem, któremu hasło zniesienia „dyktatu wersalskiego” przyniosło największą korzyść, stając się jednym z głównych źródeł jego popularności. Niezależnie od działaczy politycznych postulat rewizji traktatu wersalskiego głosiło szereg organizacji społecznych⁵⁸. Można zatem stwierdzić, iż kontestacja traktatu wersalskiego była w Republice Weimarskiej powszechna. Dla politycznych przeciwników zmian ustrojowych dokonanych po rewolucji listopadowej „dyktat wersalski” stanowił

53 Gesetz zur Verfolgung von Kriegsverbrechen und Kriegsvergehen vom 18. Dezember 1919 (RGBl. 2125).

54 Zob. G. Lukács, op. cit., s. 43-44.

55 T. Kołowski, op. cit., s. 23.

56 Art. 180 ust. 3 traktatu: „System pozycji obronnych granic na południu i na wschodzie Niemiec, będzie utrzymany w obecnym stanie”.

57 Podkreślić w szczególności należy postulat rewizji granicy z Polską i przywrócenia granicy wschodniej Cesarstwa Niemieckiego z 1914 r. Jak pisze H. Schulze, „rewizja Wersalu stała się politycznym imperatywem dla każdego niemieckiego polityka, od skrajnej lewicy do radykalnej prawicy” (H. Schulze, *Weimar...*, s. 202); por. U. Heinemann, *Die verdrängte Niederlage. Politische Öffentlichkeit und Kriegsschuldfrage in der Weimarer Republik*, Göttingen 1983, s. 238. Podobnie H. Möller wskazuje, iż rewizja traktatu wersalskiego była priorytetem każdego ugrupowania i każdego rządu, choć nie było między nimi zgody co do sposobu osiągnięcia tego celu (H. Möller, op. cit., s. 141).

58 Zob. K. Fiedor, „Dyktat wersalski” w propagandzie i publicystyce Republiki Weimarskiej, [w:] *Niemcy w polityce międzynarodowej 1919–1939*, t. 1: *Era Stresemanna*, red. S. Sierpowski, Poznań 1990, s. 97 i nast.

dowód, iż republika nie zrodziła się w drodze swobodnej woli narodu niemieckiego, lecz oszustwa dokonanego przez aliantów⁵⁹.

Mimo powszechnej kontestacji traktatu wersalskiego Niemcy zdecydowały się na odrzucenie jego postanowień dopiero po objęciu władzy przez Adolfa Hitlera. W 1935 r. wbrew literze traktatu została podjęta decyzja o wprowadzeniu powszechnej służby wojskowej i zwiększeniu liczebności Reichswehry. W marcu 1936 nastąpiła remilitaryzacja Nadrenii. Dwa lata później przeprowadzono Anschluss Austrii.

Kolejnym krokiem prowadzącym do rewizji traktatu wersalskiego był Układ Monachijski podpisany września 1938 r. Wielka Brytania, Francja i Włochy wyraziły w nim zgodę, dokonanie przez Niemcy zmiany granic Czechosłowacji. W zamian sygnatariusze układu gwarantowali integralność terytorialną Czechosłowacji w okrojonych granicach. Postanowienia te zostały zanegowane przez Niemcy pół roku później. Czechosłowacja została unicestwiona, a na jej gruzach Niemcy ustanowiły Protektorat Czech i Moraw. Słowacji zapewniono formalną niepodległość, zaś Ukrainę Zakarpacką przyłączono do Węgier. Częścią rewizji traktatu wersalskiego była również aneksja przez Niemcy okręgu Kłajpedy.

Natomiast próba obalenia postanowień traktatu wersalskiego w odniesieniu do wolnego miasta Gdańska i granicy Niemiec z Polską zakończyła się wybuchem II wojny światowej 1 września 1939 r.

Podsumowanie

Traktat wersalski stanowił – obok konstytucji z 1919 r. – podstawowy dokument o charakterze politycznym i prawnym, determinujący kierunek ewolucji systemu politycznego Republiki Weimarskiej. Z perspektywy postanowień obu tych aktów należy oceniać istotę przemian, jakie dokonały się wraz z zakończeniem działań wojennych i rewolucją listopadową 1918 r. Stanowiły ramy, w jakich rozwijał się system polityczny Republiki Weimarskiej, by w końcu przesądzić o jej losie⁶⁰.

O wpływie traktatu wersalskiego na system polityczny Republiki Weimarskiej świadczy chociażby fakt, iż wywarł on bezpośredni wpływ na pierwszy w dziejach Republiki Weimarskiej kryzys rządowy, zanim jeszcze został podpisany. Brak akceptacji dla warunków przedstawionych przez aliantów spowodował ustąpienie Ph. Scheidemanna – jednego z przywódców rewolucji listopadowej⁶¹.

⁵⁹ Por. G. Mann, *Demokratie in Deutschland 1919 und 1949*, [w:] *Parlamentarische Demokratie in Deutschland 1919–1969*, Bonn 1970, s. 31.

⁶⁰ K. Stern, *Das Staatsrecht der Bundesrepublik Deutschland*, t. V: *Die geschichtlichen Grundlagen des Deutschen Staatsrechts*, München 2000, s. 513–514.

⁶¹ W czasie rewolucji Ph. Scheidemann ogłosił spontanicznie powstanie republiki. Na tym tle doszło do ostrego sporu z F. Ebertem, który, stojąc na gruncie legalizmu, uważał że o formie państwa powinna przesądzić konstytuanta. Zob. K. Dunaj, *Weimarski...*, s. 16.

Co prawda, szybko powołano kolejny gabinet o barwach centrolewicowych, ale już na znacznie okrojonej podstawie parlamentarnej. Czas pokazał, iż był to początek kruszenia się „koalicji weimarskiej”.

W momencie przyjmowania traktatu wersalskiego powszechne też było przekonanie, iż jego postanowienia przekreślają prawo narodu niemieckiego do samostanowienia. Przy czym, na wiosnę 1919 r. nie chodziło raczej o konieczność przyjęcia republikańskiej formy państwa i zaakceptowania zasad demokracji parlamentarnej (pogląd ten wyrażała tylko konserwatywna prawica), ale o uniemożliwienie przyłączenia Austrii do Rzeszy. Dopiero z biegiem lat, wraz z systematycznym kurczeniem się zwolenników przemian ustrojowych symbolizowanych przez konstytucję z 1919 r., republikę i demokrację parlamentarną ich przeciwnicy zaczęli utożsamiać z „dyktatem wersalskim”. W efekcie winą za niedolę Niemiec obarczono socjaldemokratów i ich sojuszników, jako tych, którzy zaakceptowali krzywdzące warunki pokojowe i przypieczętowali tę hańbę uchwaloną kilka tygodni później konstytucją, obcą „duchowi” narodu niemieckiego. Fakt, iż w razie niepodpisania traktatu pokojowego Niemcom groziło wznowienie działań zbrojnych, którym nie byłoby w stanie sprostać, poszedł w zapomnienie.

Bibliografia

- Bożek M., *Geneza i założenia Konstytucji Weimarskiej*, [w:] *Ustrój polityczny państwa: Polska, Europa, świat. Prace ofiarowane Profesorowi Tadeuszowi Mołdawie z okazji siedemdziesięciolecia urodzin*, red. S. Sulewski, J. Szymanek, Warszawa 2013.
- Craig G.A., *Deutsche Geschichte 1866-1945. Vom Norddeutschen Bund bis zum Ende des Dritten Reichs*, München 1989.
- Czubiński A., *Niemieckie koncepcje wyjścia z kryzysu lat 1918-1919*, [w:] *Niemcy w polityce międzynarodowej 1919-1939*, t. 1: *Era Stresemanna*, red. S. Sierpowski, Poznań 1990.
- Dickmann F., *Die deutsche Friedensdelegation in Versailles und der Kriegsschuldartikel*, [w:] *Vom Kaisereich zur Weimarer Republik*, red. E. Kolb, Köln 1972.
- Dunaj K., *Parlamentarny system rządów w Polsce i Niemczech po I wojnie światowej*, „Miscellanea Historico-Iuridica” 2018, t. XVII, z. 1
- Dunaj K., *Weimarski model prezydentury*, Warszawa 2010.
- Fiedor K., „Dyktat wersalski” w propagandzie i publicystyce Republiki Weimarskiej, [w:] *Niemcy w polityce międzynarodowej 1919-1939*, t. 1: *Era Stresemanna*, red. S. Sierpowski, Poznań 1990.
- Heinemann U., *Die verdrängte Niederlage. Politische Öffentlichkeit und Kriegsschuldfrage in der Weimarer Republik*, Göttingen 1983.
- Huber E.R., *Deutsche Verfassungsgeschichte seit 1789*, t. V: *Weltkrieg, Revolution und Reichserneuerung 1914-1919*, Stuttgart 1992.
- Huber E.R., *Deutsche Verfassungsgeschichte seit 1789*, t. VII: *Ausbau, Schutz und Untergang der Weimarer Republik*, Stuttgart 1984.

- Keynes J.M., *Revision des Friedensvertrags*, München–Leipzig 1922.
- Keynes J.M., *The Economic Consequences of the Peace*, London 1919.
- Kolb E., *Die Weimarer Republik*, München 2000.
- Kotłowski T., *Historia Republiki Weimarskiej*, Poznań 2004.
- Krockow Ch. von, *Niemcy. Ostatnie sto lat*, Warszawa 1997.
- Kulig A., *Dwie prowizoryczne Konstytucje lutowe z 1919 roku: polska i niemiecka*, [w:] *Ustroje: historia i współczesność. Polska – Europa – Ameryka Łacińska. Księga jubileuszowa dedykowana profesorowi Jackowi Czajowskiemu*, red. M. Grzybowski, G. Kuca, P. Mikuli, Kraków 2013.
- Lersner K. von, komentarz do art. 227-230, [w:] *Versailles! Volkskommentar des Friedensdiktats*, red. K. von Lersner, Berlin 1921.
- Lukács G., *Fort mit den Friedensverträgen (von Versailles, Trianon, Neuilly, St. Germain, Sèvres)*, Berlin 1922.
- Maciąg Z.A., *Kształtowanie zasad państwa demokratycznego, prawnego i socjalnego w Niemczech (do 1949 r.)*, Białystok 1998.
- Mann G., *Demokratie in Deutschland 1919 und 1949*, [w:] *Parlamentarische Demokratie in Deutschland 1919-1969*, Bonn 1970.
- Menger Ch.-F., *Deutsche Verfassungsgeschichte der Neuzeit. Eine Einführung in die Grundlagen*, Heidelberg 1988.
- Möller H., *Weimar. Niespełniona demokracja*, Warszawa 1997.
- Niedhart G., *Die Aussenpolitik der Weimarer Republik*, München 1999.
- Pajewski J., *Niemcy w czasach nowożytnych*, Poznań 1947.
- Perkowski M., *Samostanowienie narodów w prawie międzynarodowym*, Warszawa 2001.
- Poetzsch F., *Vom Staatsleben unter der Weimarer Verfassung*, „Jahrbuch des öffentlichen Rechts“ 1925, t. XIII.
- Prüfer G., Tormin W., *Die Entstehung und Entwicklung der Weimarer Republik bis zu Eberts Tod*, Hannover 1963.
- Rosenberg A., *Entstehung der Weimarer Republik*, Frankfurt am Main 1961.
- Schmid G.E., *Selbstbestimmung 1919. Anmerkungen zur historischen Dimension und Relevanz eines politischen Schlagwortes*, [w:] *Versailles – St.Germain – Trianon. Umbruch in Europa für fünfzig Jahren*, red. K. Bosl, München 1971.
- Schulze H., *Niemcy: nowa historia*, Kraków 1999.
- Schulze H., *Weimar. Deutschland 1917–1933*, Berlin 1994.
- Stern K., *Das Staatsrecht der Bundesrepublik Deutschland*, t. V: *Die geschichtlichen Grundlagen des Deutschen Staatsrechts*, München 2000.
- Topf E., *Die Kündigung von Verträgen des Deutschen Reichs mit auswärtigen Staaten. Zugleich ein Beitrag zur Auslegung des Art. 45 der Reichsverfassung*, „Archiv des öffentlichen Rechts“ 1931, t. 20, z. 1.
- Vogt M., *Die Weimarer Republik (1918–1933)*, [w:] *Deutsche Geschichte. Von den Anfängen bis zur Wiedervereinigung*, red. M. Vogt, Stuttgart 1991.
- Winkler H.A., *Długa droga na Zachód. Dzieje Niemiec*, t. 1: 1806-1933, Wrocław 2007.
- Winkler H.A., *Weimar – Bonn – Berlin: rozwój niemieckiej demokracji w XX w.*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka” 2000, nr 4.
- Zieliński Z., *Niemcy. Zarys dziejów*, Katowice 1998.

STRESZCZENIE

Celem niniejszego artykułu jest ukazanie okoliczności i warunków zawarcia traktatu wersalskiego z punktu widzenia Niemiec jako państwa, które przegrało I wojnę światową. Szczególną uwagę Autorka zwraca na czynniki ustrojowe i polityczne, które przesądziły o ocenie układu pokojowego z 1919 r. jako „dyktatu”. W artykule zostały poddane analizie następujące zagadnienia: przemiany ustrojowe w Niemczech po I wojnie światowej, okoliczności podpisania i ratyfikacji traktatu wersalskiego, postanowienia traktatu wersalskiego i ich krytyka w okresie Republiki Weimarskiej, jak również rewizja „dyktatu wersalskiego” po objęciu władzy przez Adolfa Hitlera. Zdaniem autorki konieczność podpisania traktatu wersalskiego wywarła istotny wpływ na kierunek ewolucji systemu politycznego Niemiec, który ostatecznie przesądził o przekształceniu demokracji weimarskiej w państwo totalitarne. W pracy wykorzystano głównie dorobek niemieckiej nauki z okresu międzywojennego, jak i czasów współczesnych.

SUMMARY

“The Versailles Dictate” and its contestation in the Weimar Republic

The purpose of the article is to show the circumstances and conditions for the conclusion of the Versailles Treaty from the point of view of Germany as the country that lost the First World War. The author draws particular attention to constitutional and political factors which determined the assessment of the peace agreement of 1919 as a “dictate”. The article analyzes the following issues: political changes in Germany after the First World War, the circumstances of signing and ratifying the Versailles Treaty, the provisions of the Versailles Treaty and their criticism during the Weimar Republic, as well as the revision of the “Versailles dictate” after Adolf Hitler came to power. According to the author, the need to sign the Versailles Treaty had a significant impact on the direction of the evolution of Germany’s political system, which ultimately determined the transformation of Weimar democracy into a totalitarian state. The work uses mainly the achievements of German science from the interwar period as well as modern times.

Mieczysława Zdanowicz

Uniwersytet w Białymstoku
e-mail: zdanowicz@uwb.edu.pl

ORCID: 0000-0003-2028-7152

DOI: 10.15290/mhi.2019.18.01.10

Obywatelstwo w kontekście zmian terytorialnych przyjętych w traktacie wersalskim

ABSTRAKT

Celem artykułu jest ukazanie jak w kontekście zmian terytorialnych przyjętych w traktacie wersalskim uregulowana została kwestia obywatelstwa jednostek zamieszkujących regulowane obszary. Ponadto w opracowaniu zdefiniowano pojęcie obywatelstwa oraz przedstawiono, jakie są możliwości zmian obywatelstwa w przypadku zmian terytorialnych państw. Traktat wersalski należy do tej kategorii traktatów pokojowych, która w sposób szczegółowy reguluje sprawy związane z likwidacją wojny. Wśród wielu zagadnień rozstrzyga również kwestie obywatelstwa.

ABSTRACT

Citizenship in the context of territorial changes adopted in the Versailles Treaty

This article aims to show how, in the context of the territorial changes adopted in the Versailles Treaty, the issue of the citizenship of individuals residing in these areas was regulated. Moreover, this essay defines the concept of citizenship and presents the possibilities of changing citizenships in the event of territorial changes. The Versailles Treaty is in the category of peace treaties which regulate in detail matters related to the liquidation of war. Among many issues, it also resolves the citizenship issue.

Słowa kluczowe: Traktat wersalski, obywatelstwo, sukcesja, prawo opcji, nabycie obywatelstwa *ipso iure*

Key words: Versailles treaty, citizenship, succession, right of option, acquisition of *ipso iure* citizenship

1. W Sali Lustrzanej Pałacu Wersalskiego 28 czerwca 1919 r., po wielu miesiącach negocjacji, podpisany został traktat pokojowy z Niemcami. Prawo międzynarodowe reguluje kwestie sposobu rozpoczynania wojen (III konwencja haska z 1907 roku), brak jest jednak analogicznej konwencji w odniesieniu do zakończenia wojny i dlatego też wszystkie rodzaje zakończenia wojny są zgodne z prawem międzynarodowym¹. Traktat pokojowy jest najczęstszym sposobem zakończenia stanu wojny i przywrócenia stosunków pokojowych. Traktat wersalski był najważniejszym z układów kończących I wojnę światową. Obok niego zawarte były traktaty z Austrią w Saint-Germain-en-Laye (10 września 1919), Bułgarią w Neuilly-sur-Seine (27 października 1919), Węgry w Trianon (4 czerwca 1920) i Turcją w Sevres (10 sierpnia 1920).

Traktat wersalski należy do tej kategorii traktatów pokojowych, która w sposób szczegółowy reguluje sprawy związane z likwidacją wojny². Zawierał m.in. postanowienia dotyczące wielu złożonych kwestii terytorialnych, wojskowych, reparacji wojennych, odpowiedzialności przestępców wojennych czy gwarancji wykonania traktatu. Wpłynął w sposób istotny na ukształtowanie się zasady samostanowienia narodów jako zasady prawa międzynarodowego (choć sam jej nie wprowadzał), był też ważnym krokiem w kierunku całkowitego potępienia jakiegokolwiek wojny³. Traktat powoływał Ligę Narodów - organizację, której celem było rozwijanie współpracy między narodami i zapewnianie im pokoju i bezpieczeństwa. „Powstanie Ligi Narodów otworzyło tym samym nowy rozdział w dziejach prawa międzynarodowego publicznego”⁴.

Ze zmianami terytorialnymi państw jest nieodłącznie związany problem statusu prawnego osób zamieszkujących te obszary. Celem artykułu jest zatem ukazanie, jak w kontekście zmian terytorialnych przyjętych w traktacie wersalskich została uregulowana kwestia obywatelstwa jednostek zamieszkujących te obszary. Ponadto, w opracowaniu zdefiniowano pojęcie obywatelstwa oraz przedstawiono, jakie są możliwości zmian obywatelstwa w przypadku zmian terytorialnych państw.

2. Obywatelstwo jest to węzeł prawny między jednostką a państwem, z którego wynikają określone uprawnienia i obowiązki.⁵ Podejście państw do kwestii obywatelstwa przeszło znaczącą ewolucję. Zanim pojawił się termin obywatel-

¹ R. Bierzanek, *Wojna a prawo międzynarodowe*, Warszawa 1982, s. 126-127.

² Ibidem, s. 128-129.

³ P. Fiedorczyk, A. Lityński, A. Stawarska-Rippel, *Wojny XX wieku i ich skutki dla ustrojów państwowych i prawa*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2019, t. LXXI, z. 1, s. 66, 68.

⁴ P. Fiedorczyk, A. Lityński, A. Stawarska-Rippel, op. cit., s. 67.

stwa posługiwano się pojęciem poddaństwa, które określało przynależność jednostki do państwa i wynikające z tej przynależności obowiązki jednostki wobec państwa. Jacek Jagielski zwraca uwagę, iż istotne źródło kształtowania się instytucji obywatelstwa lokalizować można w doktrynie i poglądach okresu rewolucji francuskiej. Obywatelstwo przeciwstawione zostało wówczas pojęciu poddaństwa. Pojawiająca się kategoria obywatelstwa podkreślać zaczęła nie tylko obowiązki osoby fizycznej względem państwa, ale przede wszystkim prawa tej osoby w stosunku do państwa⁶.

Przez wiele wieków sprawy związane z obywatelstwem były zaliczane do wyłącznej kompetencji państw. Pierwsza ważna w tym temacie interpretacja dokonana była w Opinii doradczej Stałego Trybunału Sprawiedliwości Międzynarodowej na skutek sporu pomiędzy Francją i Wielką Brytanią dotyczącego dekretów o obywatelstwie wydanych przez Tunezję i Maroko w 1921 r. Trybunał miał odpowiedzieć na pytanie, czy przedmiotowy spór, jest czy nie jest, z punktu widzenia prawa międzynarodowego, wyłącznie kwestią jurysdykcji wewnętrznej danego państwa. W opinii wydanej 1923 r. Trybunał uznał, iż problem, czy dana sprawa należy do jurysdykcji wewnętrznej danego państwa jest kwestą zasadniczo względną, zależy bowiem od rozwoju stosunków międzynarodowych. Podkreślił jednakże, iż zagadnienie obywatelstwa, w zasadzie, objęte są sferą zastrzeżoną kompetencji wyłącznej państwa⁷.

Laura van Waas podkreśla, iż w tamtym okresie sprawy obywatelstwa zasadniczo nie były regulowane przez standardy międzynarodowe i nie podlegały orzecznictwu sądów międzynarodowych. Zwróciła jednak uwagę, iż Trybunał nie wykluczył w przyszłości możliwości zmian na wskutek rozwoju prawa międzynarodowego⁸.

Zatem początek XX w., to okres, gdzie zasadniczo prawo krajowe określało status jednostki. Istotny wyjątek odnosił się głównie do traktatów pokojowych, które decydowały o losie ludności zamieszkującej terytorium przechodzące pod suwerenną władzę zwierzchnią innego państwa, innych umów zawieranych przy okazji zmian terytorialnych państwa czy też umów mających na celu eliminację podwójnego obywatelstwa.

3. Ze zmianami terytorialnymi państw jest nieodłącznie związany problem sukcesji, czyli zastąpienia jednego państwa przez inne państwo w zakresie odpowiedzialności za międzynarodowe stosunki terytorium. Zatem istota sukcesji sprowadza się do tego, że na określonym terytorium wygasają prawa i obowiązki

5 Szerzej na temat definicji obywatelstwa zobacz: M. Zdanowicz, *Wielokrotne obywatelstwo w prawie międzynarodowym i krajowym*, Warszawa 2001, s. 15-24.

6 J. Jagielski, *Obywatelstwo polskie. Zagadnienia podstawowe*, Warszawa 1998, s. 10.

7 PCIJ, seria B, nr 4, str. 24.

8 L. van Waas, *Fighting Statelessness and Discriminatory Nationality Laws in Europe*, "European Journal of Migration and Law" 2012, nr 14, s. 243.

poprzednika, a powstają w to miejsce prawa i obowiązki sukcesora. Przedmiotem sukcesji jest przejście zobowiązań traktowych, pozatraktatowych (czyli np. wiarytelności, archiwów) oraz członkostwa w organizacjach międzynarodowych. Przy tej okazji pojawia się też problem utrzymania lub zmiany obywatelstwa przez osoby zamieszkujące określone terytorium.

W doktrynie prawa międzynarodowego wskazuje się, iż w związku ze zmianami terytorialnymi w kontekście obywatelstwa może pojawić się sukcesja uniwersalna lub częściowa⁹. Sukcesja uniwersalna jest rezultatem całkowitej aneksji lub inkorporacji terytorium. Sukcesja częściowa natomiast występuje w przypadku częściowej aneksji lub okupacji, secesji, cesji lub jest następstwem porzucenia¹⁰. Podobne stanowisko przedstawia M. Muszyński, podkreślając iż w doktrynie i praktyce panuje zgoda, że mamy dwa rodzaje sukcesji. Sukcesja uniwersalna (pełna), zachodzi wtedy, kiedy jeden podmiot znika, a w jego miejsce powstaje inny podmiot prawa międzynarodowego. Sukcesja częściowa (zmiany terytorialne) odbywa się, kiedy dotychczasowy podmiot istnieje dalej, ale pojedyncze prawa odnoszące się do jego statusu międzynarodowego ulegają zmianie¹¹.

R. Plender podkreśla, że przy uniwersalnej sukcesji, kiedy państwo poprzednik przestaje istnieć, przestaje też istnieć obywatelstwo tego państwa. Wszystkie osoby, które posiadały obywatelstwo państwa poprzednika tracą je. Autor podkreśla w takim przypadku bezpośredni wpływ prawa międzynarodowego na kwestie obywatelstwa i powszechną akceptację zasady zmiany *ipso facto* obywatelstwa przez osoby zamieszkujące terytorium przechodzące w całości pod władzę zwierzchnią innego państwa¹².

Volker Türk prezentuje pogląd, iż nie ma w prawie międzynarodowym zasady na podstawie której obywatele państwa poprzednika nabywają automatycznie obywatelstwo państwa sukcesora. To państwo sukcesor nadaje swoje obywatelstwo osobom posiadającym dotychczas obywatelstwo państwa poprzednika¹³.

R. Plender zauważa, że przy sukcesji częściowej zauważa, że przy sukcesji częściowej powstaje nie tylko kwestia nabycia nowego obywatelstwa, ale także utraty poprzedniego¹⁴.

9 V. Türk, *Summary and Conclusions*, "Austrian Journal of Public and International Law" 1995, nr 49, s. 8 i nast.; R. Plender, *The Rights to a Nationality as Reflected in International Human Rights Law and the Sovereignty of States in Nationality Matters*, "Austrian Journal of Public and International Law" 1995, nr 49, s. 54 i nast.

10 R. Plender, *op. cit.*, s. 54.

11 M. Muszyński: *Prawnomiędzynarodowa istota i prawnokrajowe skutki sukcesji państw. Wybrane zagadnienia teoretyczne*, „Zeszyty Prawnicze” 2013, nr 13.1, s. 49-50.

12 R. Plender, *op. cit.*, s. 54.

13 V. Türk, *op. cit.*, s. 8.

14 R. Plender, *op. cit.*, s. 61.

Władysław Czapliński wyodrębnia dwa kierunki regulacji losu ludności na terytorium podlegającym sukcesji. W pierwszym przypadku obywatelstwo może zostać niezmienione, w drugim zaś ulega zmianie na obywatelstwo sukcesora¹⁵.

Pozostawienie ludności bez zmiany obywatelstwa ma miejsce wyłącznie na podstawie umowy międzynarodowej. Konsekwencją takiego rozwiązania jest zazwyczaj wymiana ludności między zainteresowanymi stronami¹⁶.

W praktyce międzynarodowej, jak wskazuje W. Czapliński, w związku ze zmianami terytorialnymi państw częstsze są przypadki zmiany obywatelstwa. Autor wyróżnia trzy koncepcje takich zmian: automatycznej zmiany obywatelstwa, uzależnienia zmiany od decyzji sukcesora oraz prawa opcji zainteresowanej osoby¹⁷.

Według pierwszej koncepcji osoby zamieszkujące określone terytorium nabywają obywatelstwo państwa sukcesora tracąc jednocześnie obywatelstwo państwa poprzednika. Władysław Czapliński jest zdania, iż zasada automatycznej zmiany obywatelstwa w przypadku sukcesji państw spełnia warunki normy zwyczajowej. Znalazła ona potwierdzenie w praktyce międzynarodowej¹⁸. Miała zastosowania np. w przypadku cesji między Austrią i Włochami w 1866 r., kiedy to osoby zamieszkujące cedowane terytorium automatycznie stały się obywatelami Włoch.

Zgodnie z drugą koncepcją zmiana obywatelstwa związana jest z wydaniem przez sukcesora stosownego aktu prawa krajowego. Na jego podstawie osoby zamieszkujące określone terytorium lub też tylko pewne kategorie osób nabywają obywatelstwo sukcesora.

Trzecia koncepcja – prawo opcji – regulowana jest stosownymi postanowieniami umów zawieranych między poprzednikiem a sukcesorem.

Zbigniew Rotocki określa opcję jako „prawo przyznane na podstawie umowy międzynarodowej w związku ze zmianami terytorialnymi mieszkańców terytorium odstępowanego do dokonania wyboru w określonym terminie między dotychczasowym obywatelstwem a obywatelstwem nowego suwerena”¹⁹. Autor nie wyjaśnia jednak czy chodzi o sytuacje, kiedy osoba nabyła już na podstawie umowy międzynarodowej nowe obywatelstwo, i mając podwójne dokonuje wyboru jednego z nich, czy też mając dotychczasowe obywatelstwo może je

¹⁵ W. Czapliński, *Sukcesja państw w sprawach innych niż traktaty*, „Sprawy Międzynarodowe” 1983, nr 4, s. 86; idem, *Zmiany terytorialne w Europie Środkowej i Wschodniej i ich skutki prawnomiędzynarodowe (1990–1992)*, Warszawa 1998, s. 186.

¹⁶ W. Czapliński, *Sukcesja państw...*, s. 86; idem, *Zmiany terytorialne...*, s. 186.

¹⁷ Idem, *Sukcesja państw...*, s. 86.

¹⁸ Idem, *Międzynarodowe aspekty obywatelstwa*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1984, R. XLVI, z. 3, s. 103.

¹⁹ Z. Rotocki, *Opcja i plebiscyt a samostanowienie ludności w tradycyjnym prawie międzynarodowym*, „Studia Prawnicze” 1972, z. 34, s. 130.

zachować lub zdecydować o nabyciu obywatelstwa państwa sukcesora, którego jednak w danym momencie jeszcze nie posiada.

Władysław Czapliński w praktyce sukcesji państw w odniesieniu do obywatelstwa wyróżnia dwa typy opcji: na rzecz nabycia nowego obywatelstwa (występuje jednak rzadko i opcja ma wówczas charakter konstytutywny) i na rzecz zachowania obywatelstwa poprzednika (opcja wówczas ma charakter deklarytywny)²⁰.

Na początku XX w. nie było jeszcze przyjętych żadnych uniwersalnych umów międzynarodowych, które regulowałyby kwestie obywatelstwa w przypadku sukcesji państw. Zatem każdorazowo ten problem był rozstrzygany przez same zainteresowane państwa.

5. Traktat wersalski²¹ regulował wśród wielu licznych kwestii także nowy przebieg granic państwowych. W wyniku przyjętych zmian Niemcy poniosły określone straty: Alzacji i Lotaryngii na rzecz Francji oraz Wielkopolski i części Pomorza Gdańskiego na rzecz Polski. Luksemburg wydzielono z obszaru celnego Niemiec. Traktat przewidywał przeprowadzenie plebiscytu na obszarach przygranicznych Eupen, Malmedy i Moresnet oraz na Warmii i Mazurach, Górnym Śląsku i Szlezewiku. Gdańsk miał zostać wolnym miastem pod zarząd Ligi Narodów. Obszar za rzeką Niemen z Kłajpedą został oddany pod zarząd mocarstw. Wszystkie kolonie niemieckie zostały przemianowane na tereny mandatowe. Okręg Saary przez 15 lat miał być pod zarząd Ligi Narodów, ostatecznie o jego przynależności miał również zadecydować plebiscyt. Francja uzyskała uprawnienia w dziedzinie górnictwa węgla jako rekompensatę za zniszczenia wojenne.

Przy cesji terytorium pomiędzy Niemcami a Belgią przyjęto następujące rozwiązanie kwestii obywatelstwa: po pierwsze – z chwilą ostatecznego przeniesienia zwierzchnictwa na tych obszarach, obywatele niemieccy stale przebywający na tych terytoriach stają się z mocy prawa obywatelami belgijskimi z pozbawieniem przynależności niemieckiej. Jednakże ci obywatele niemieccy, którzy osiedlili się na tych obszarach po 1 sierpnia 1914 r. nie będą mogli nabyć obywatelstwa belgijskiego bez zezwolenia rządu belgijskiego (art. 36); po drugie – w ciągu 2 lat po ostatecznym przejęciu zwierzchnictwa nad tym terytorium, obywatele niemieccy mający powyżej 18 lat i stale na tych obszarach przebywający, będą mogli wybrać przynależność niemiecką. Wybór męża skutkuje na żonę, wybór zaś rodziców na ich dzieci poniżej 18 lat. Ci, którzy dokonają wyboru niemieckiego obywatelstwa powinni w ciągu następnych 12 miesięcy przenieść się na stałe do Niemiec (art. 37).

²⁰ W. Czapliński, *Międzynarodowe aspekty...*, s. 106.

²¹ Traktat pokoju między mocarstwami sprzymierzonymi i skojarzonymi i Niemcami, podpisany w Wersalu dnia 28 czerwca 1919 roku, Dz.U. 1920 nr 35 poz. 200.

Podobne rozwiązania przyjęto w odniesieniu do terytorium Szlezewiku. Jako zasadę przyjęto, iż wszyscy mieszkańcy terytorium wracającego do Danii nabywają z mocy prawa obywatelstwo duńskie (tracąc jednocześnie niemieckie). Jednakże osoby, które zamieszkały na tym terytorium po 1 października 1918 r. będą mogły nabyć obywatelstwo duńskie jedynie po uzyskaniu zgody rządu duńskiego (art. 112). Ciekawe rozwiązanie przyjęto w odniesieniu do prawa opcji. Traktat wprowadza bowiem możliwość wyboru duńskiego obywatelstwa (dla osób urodzonych na terytorium wracającym do Danii, a niemającym tam stałego zamieszkania, posiadającym obywatelstwo niemieckie) oraz wyboru niemieckiego obywatelstwa (dla osób stale zamieszkujących terytoria wracające do Danii). Wybór obywatelstwa skutkuje przeniesieniem miejsca stałego zamieszkania do odpowiedniego państwa (art. 113).

Aneks do działu V zatytułowanego „Alzacja i Lotaryngia” regulował kwestie obywatelstwa odnoszące się do tego obszaru. Zasadniczo przyjmował, iż od 11 listopada 1918 r. z mocy prawa obywatelstwo francuskie odzyskują: 1) osoby, które utraciły obywatelstwo francuskie przez zastosowanie traktatu francusko-niemieckiego z 10 maja 1871 r. i nie uzyskały do tego czasu innego obywatelstwa aniżeli niemieckie; 2) potomkowie w/w osób, z wyjątkiem tych, którzy mają wśród przodków linii męskiej Niemca osiedlonego w Alzacji i Lotaryngii po 15 lipca 1870 r.; 3) osoby urodzone na tym obszarze z nieznanymi rodziców lub nieznanego obywatelstwa (art. 1 aneksu). Traktat przewidywał też możliwość uzyskania obywatelstwa francuskiego, po upływie roku od wejścia w życie, przez jedną z grup osób wymienionych w art. 2 aneksu.

Chen podkreśla, że rozwiązanie przyjęte w art. 1 aneksu nie będzie mogło mieć zastosowania do Niemców urodzonych i zamieszkałych na terenie Alzacji i Lotaryngii. Będą mogli oni uzyskać obywatelstwo francuskie jedynie w drodze naturalizacji. Autor wskazuje, iż jest odstępstwo od zasady przyjętej w innych postanowieniach traktatu wersalskiego, gdzie niemieccy obywatele uzyskują *ipso facto* obywatelstwo państwa sukcesora²².

Niemcy w traktacie uznają całkowitą niepodległość i powstanie Czechosłowacji (art. 81) oraz przebieg granic (art. 82). Traktat wersalski w stosunku do obywateli niemieckich zamieszkujących terytoria uznane za przynależne Czechosłowacji przewidywał nabycie obywatelstwa Czechosłowacji z mocy prawa (art. 84) z możliwością skorzystania z prawa opcji na rzecz obywatelstwa niemieckiego w okresie 2 lat od wejścia w życie traktatu (art. 85).

Niemcy uznały też całkowitą niepodległość Polski i zrzekły się wszelkich praw do terytoriów położonych w granicach określonych w art. 87 traktatu. Traktat przewidywał, iż obywatele niemieccy stale zamieszkujący na terytoriach uznanych ostatecznie za część Polski stają się z mocy prawa obywatelami polskimi

²² D.S. Chen, *Principles of State Succession as Revealed by the Versailles Treaty*, „China Law Review” 1923, nr 1, s. 183.

(tracąc niemieckie). Jednakże obywatele niemieccy i ich potomkowie, którzy zamieszkiwali te terytoria po 1 stycznia 1908 r. będą mogli nabyć obywatelskie jedynie za zgodą rządu polskiego. Traktat przewidywał ponadto, iż obywatele niemieccy, w wieku powyżej 18 lat i mający miejsce stałego zamieszkania na terytorium uznanych za część Polski, będą mieli prawo opcji na rzecz niemieckiego obywatelstwa. Ale też Polacy, obywatele niemieccy, mający ukończone 18 lat i miejsce stałego zamieszkania w Niemczech, będą mieli prawo wyboru na rzecz obywatelstwa polskiego. Prawo to przysługiwało również Polakom, obywatelom niemieckim, zamieszkującym w innych państwach. Wybór męża skutkuje także na żonę, a wybór rodziców na dzieci poniżej 18 lat i związany jest z koniecznością przeniesienia miejsca zamieszkania do odpowiedniego państwa (art. 91).

Traktat wersalski do regulacji kwestii obywatelstwa w związku ze zmianami granic państw przyjmuje dwie zasady: nabycie obywatelstwa *ipso iure* oraz prawo opcji. Przy czym, nabycie obywatelstwa *ipso iure* jest związane z automatyczną utratą poprzedniego. Rozwiązanie takie ma na celu eliminację przypadków podwójnego/wielokrotnego obywatelstwa. Tendencja eliminacji podwójnego obywatelstwa zapoczątkowana została przez Stany Zjednoczone i stosowana była w prawie międzynarodowym już od drugiej połowy XIX w. Znana była pod nazwą umów Brancrofta, które przewidywały, iż obywatele jednej ze stron, nabywając obywatelstwo drugiej strony i zamieszkując tam przez kilka lat, powinni być uznawani i traktowani przez państwo pierwszego obywatelstwa, tak jakby posiadali wyłącznie obywatelstwo drugiego państwa²³.

Opcja jako sposób wyboru obywatelstwa podkreśla podmiotowy charakter jednostki i pojawia się w prawie międzynarodowym wraz z odejściem koncepcji traktowania jednostki jako poddanego określonego państwa.

Jak podkreśla Z. Cybichowski, prawo opcji jest instytucją prawa umownego, nie zaś zwyczajowego²⁴. Również według W. Czaplińskiego opcja musi zawsze wynikać z postanowień umowy międzynarodowej zawieranej pomiędzy poprzednikiem a sukcesorem, w wyjątkowych przypadkach – wyroku trybunału międzynarodowego²⁵.

Ruth Donner wskazuje, iż nieograniczone prawo państwa sukcesora w zakresie obywatelstwa może prowadzić do konfliktu z państwem poprzednikiem lub innym państwem sukcesorem. Automatyczna zbiorowa naturalizacja jest ponadto niezgodna, zdaniem autora, z demokratycznym spojrzeniem na międzynarodowy porządek. Donner przywoływała pogląd przypisany Talleyrandowi na kongresie wiedeńskim w 1815 r., który uznawał, że ludzie

²³ M. Zdanowicz, op. cit. s. 76; R. Donner, *The Regulation of Nationality in International Law*, "Commentationes Scientiarum Socialium" 1983, nr 21, s. 53-54; Z. Cybichowski, *Prawo międzynarodowe publiczne i prywatne*, Warszawa 1932, s. 163-164.

²⁴ Z. Cybichowski, op. cit., s. 213.

²⁵ W. Czapliński, *Międzynarodowe aspekty...*, s. 106.

nie powinni być traktowani jak „bydło należące do majątku”, i przenoszeni wraz z ziemią, na której sami i ich przodkowie żyli od wieków, z jednego państwa do drugiego bez pytania o ich opinię²⁶.

Traktat wersalski wprowadzał jako zasadę nabycie obywatelstwa państwa sukcesora z mocy prawa. Dopuszczał jednak możliwość wyboru obywatelstwa. Jak podkreśla C.L. Gettys, podczas gdy opcja przewidziana w traktacie wersalskim nie była bezprecedensowa, jak utrzymują niektórzy autorzy (np. Fauchille, Audinet), była wyjątkowa przed traktatami pokojowymi 1919–1920²⁷.

Przyjęcie prawa opcji na tak szeroką skalę na początku XX w. należy uznać jako odważne i śmiałe rozwiązanie. Nie była to jeszcze bowiem zbyt częsta praktyka w tamtym czasie. Miało to też swoje konsekwencje praktyczne.

Dorota Malec wskazuje, iż stosowanie art. 91 traktatu wersalskiego napotykało w praktyce na wiele problemów. Jeden z częściej rozważanych przez Najwyższy Trybunał Administracyjny był związany z prawem opcji obywatelstwa. Trybunał wskazywał, iż opcja obywatelstwa na rzecz Niemiec pociągała za sobą utratę obywatelstwa polskiego, a jego ponowne nabycie możliwe było na ogólnych zasadach określonych przepisami prawa. Ponadto, ważność oświadczenia woli w przedmiocie złożenia opcji winna być oceniana według ogólnych zasad prawnych, a dokonanej poprawnie zgodnie z art. 91 traktatu wersalskiego opcji nie można cofnąć²⁸.

Generalnie jednak przyjęte w traktacie wersalskim rozwiązania kwestii obywatelstwa w kontekście zmian terytorialnych państw należy ocenić pozytywnie.

Traktat wersalski wśród wielu licznych spraw regulował również kwestię nowego przebiegu granic pomiędzy państwami. Chodziło głównie o część terytorium Belgii, Alzację i Lotaryngię, Szlezwik oraz terytorium powstałej niepodległej Czechosłowacji i Polski. Dla uregulowania statusu prawnego osób zamieszkujących te terytoria traktat przewidywał zasadniczo dwa rozwiązania: zmianę obywatelstwa *ipso iure* oraz prawo opcji. Przy czym, w odniesieniu do Alzacji i Lotaryngii niemieccy obywatele nie uzyskują *ipso facto* obywatelstwa francuskiego, będą mogli je nabyć wyłącznie w drodze naturalizacji. Po raz pierwszy Polacy mogli skorzystać z prawa opcji. Zakres podmiotowy prawa wyboru polskiego obywatelstwa określony został szeroko. Przysługiwało ono bowiem nie tylko Polakom, obywatelom niemieckim, mającym ukończone 18 lat i miejsce stałego zamieszkania w Niemczech, ale też Polakom, obywatelom niemieckim, zamieszkującym w innych państwach. Szczególnie dla Polaków były to bardzo ważne postanowienia, ponieważ w okolicznościach powrotu do

²⁶ R. Donner, op. cit. s. 186.

²⁷ C.L. Gettys, *The Effect of Changes of Sovereignty on Nationality*, „The American Journal of International Law” 1927, nr 21, s. 272.

²⁸ D. Malec, *Obywatelstwo państwa polskiego w świetle orzecznictwa Najwyższego Trybunału Administracyjnego 1922–1939*, „Miscellanea Historico-Iuridica” 2015, t. XIV, z. 2, s. 84-85.

niepodległości państwowej dawały również jednostce prawo do decydowania o swoim losie. Przyjęta w traktacie zasada nabycia obywatelstwa *ipso iure* przy automatycznej utracie poprzedniego, miała eliminować powstawania podwójnego obywatelstwa. Opcja zaś, jako sposób wyboru obywatelstwa, podkreślała podmiotowy charakter jednostki i była na początku XX w. postępowym rozwiązaniem.

Bibliografia

- Bierzanek R., *Wojna a prawo międzynarodowe*, Warszawa 1982.
- Chen D.S., *Principles of State Succession as Revealed by the Versailles Treaty*, "China Law Review" 1923, nr 1.
- Czapliński W., *Międzynarodowe aspekty obywatelstwa*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1984, R. XLVI, z. 3.
- Czapliński W., *Sukcesja państw w sprawach innych niż traktaty*, „Sprawy Międzynarodowe” 1983, nr 4.
- Czapliński W., *Zmiany terytorialne w Europie Środkowej i Wschodniej i ich skutki prawnomiędzynarodowe (1990–1992)*, Warszawa 1998.
- Cywichowski Z., *Prawo międzynarodowe publiczne I prywatne*, Warszawa 1932.
- Donner R., *The Regulation of Nationality in International Law*, "Commentationes Scientiarum Socialium" 1983, nr 21.
- Fiedorczyk P., Lityński A., Stawarska-Rippel A., *Wojny XX wieku i ich skutki dla ustrojów państwowych i prawa*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2019, t. LXXI, z. 1.
- Gettys C.L., *The Effect of Changes of Sovereignty on Nationality*, "The American Journal of International Law" 1927, nr 21.
- Jagielski J., *Obywatelstwo polskie. Zagadnienia podstawowe*, Warszawa 1998.
- Malec D., *Obywatelstwo państwa polskiego w świetle orzecznictwa Najwyższego Trybunału Administracyjnego 1922–1939*, „Miscellanea Historico-Iuridica” 2015, t. XIV, z. 2.
- Muszyński M., *Prawnomiędzynarodowa istota I prawnokrajowe skutki sukcesji państw. Wybrane zagadnienia teoretyczne*, „Zeszyty Prawnicze” 2013, nr 13.1.
- Plender R., *The Rights to a Nationality as Reflected in International Human Rights Law and the Sovereignty of States in Nationality Matters*, "Austrian Journal of Public and International Law" 1995, nr 49.
- Rotocki Z., *Opcja i plebiscyt a samostanowienie ludności w tradycyjnym prawie międzynarodowym*, „Studia Prawnicze” 1972, z. 34.
- Traktat pokoju między mocarstwami sprzymierzonymi i skojarzonymi i Niemcami, podpisany w Wersalu dnia 28 czerwca 1919 roku, Dz.U. 1920 nr 35 poz. 200.
- Türk V., *Summary and Conclusions*, "Austrian Journal of Public and International Law" 1995, nr 49.

van Waas L., *Fighting Statelessness and Discriminatory Nationality Laws in Europe*, "European Journal of Migration and Law" 14 (2012).

Zdanowicz M., *Wielokrotne obywatelstwo w prawie międzynarodowym i krajowym*, Warszawa 2001.

STRESZCZENIE

Obywatelstwo jest to węzeł prawny między jednostką a państwem, z którego wynikają określone uprawnienia i obowiązki. Ze zmianami terytorialnymi państw związany jest nieodłącznie problem sukcesji, czyli zastąpienia jednego państwa przez inne państwo w zakresie odpowiedzialności za międzynarodowe stosunki terytorium. Przedmiotem sukcesji jest przejęcie zobowiązań traktowych, pozatraktatowych (czyli np. wiarygodności, archiwów) oraz członkostwa w organizacjach międzynarodowych. Przy tej okazji pojawia się też problem utrzymania lub zmiany obywatelstwa przez osoby zamieszkujące określone terytorium. Traktat wersalski regulował wśród wielu licznych kwestii także nowy przebieg granic państwowych. Do regulacji kwestii obywatelstwa w związku ze zmianami granic państw traktat przyjmował dwie zasady: nabycie obywatelstwa *ipso iure* oraz prawo opcji. Opcja jako sposób wyboru obywatelstwa podkreśla podmiotowy charakter jednostki. Polacy dostali zatem szansę samodzielnego decydowania o swoim statusie.

SUMMARY

Citizenship in the context of territorial changes adopted in the Versailles Treaty

Citizenship is the legal node between the state and the individual, which results in specific rights and obligations. The territorial changes of states are inherently connected with the issue of succession, i.e. the replacement of one state by another in terms of responsibility for international relations of the territory. The subject of succession is the assumption of treaty and non-treaty obligations (e.g. claims, archives), and membership in international organisations. There is also the problem of maintaining or changing citizenship by people residing in specific territories. The Versailles treaty, among other issues, regulated new routes of state borders. To regulate matters of citizenship in connection with changes in borders, the treaty assumed two principles: the acquisition of *ipso iure* citizenship, and the right of option. The right of option as a way of choosing citizenship emphasizes the subjective character of an individual. Therefore, Poles got the chance to independently decide on their own status.

Marcin Łysko

Uniwersytet w Białymstoku
e-mail: marcin.lysko@uwb.edu.pl

ORCID: 0000-0002-2789-4679

DOI: 10.15290/mhi.2019.18.01.11

Kronika Katedry Filozofii i Historii Prawa (rok 2018)¹

Publikacje

Owoce aktywności naukowej pracowników i doktorantów Katedry w 2018 r. były publikacje w krajowych periodykach naukowych oraz artykuły zamieszczone w pracach zbiorowych. Spośród nich wyróżnia się napisany wspólnie przez Piotra Niczyporuka i Piotra Kołodko artykuł *Le conseguenze legali del divieto di nozze per una vedova nel diritto romano*, który został opublikowany w „Zeszytach Prawniczych” (2018, t. 3).

Artykuł Piotra Fiedorczyka *Podręczniki prawnicze w ocenie Komisji Konsultacyjno-Naukowej przy Ministrze Sprawiedliwości. Z dziejów stalinizacji nauczania prawa w Polsce*, został opublikowany na łamach czasopisma „Z Dziejów Prawa” (2018, t. 11 (19), cz. 2). Kolejna jego publikacja napisana wspólnie z Ewą Guzik-Makaruk *The achievements of the Codification Commission of the Second Republic of Poland: a century after regaining the independence* ukazała się w specjalnym wydaniu periodyku “Internal Security” (100th Anniversary of Poland’s regaining independence, Szczytno 2018).

W pracy zbiorowej *Ad laudem magistri nostri. Mistrzowie dzieła polskiej romanistyki*, (red. E. Gajda, Toruń 2018), swoje artykuły zamieścili Piotr Niczyporuk (*Romaniści Akademii Wileńskiej 1644–1655*) oraz Krzysztof Szczygielski

¹ Kronika przedstawia osiągnięcia naukowe pracowników i doktorantów byłej Katedry Nauk Historyczno-Prawnych i Komparatystyki Prawniczej, w miejsce której w 2016 r. utworzono Katedrę Filozofii i Historii Prawa oraz Katedrę Prawa Rzymskiego.

(*Adolf Berger (1882–1962). Życiorys naukowy*). W księdze jubileuszowej dedykowanej prof. Adamowi Jamrozowi *Ustrój państwa, myśl polityczno-prawna, współczesne systemy rządów: prace ofiarowane profesorowi zw. nauk prawnych Adamowi Jamrozowi z okazji Jego Jubileuszu*, (red. S. Bożyk i A. Olechno, Białystok 2018), ukazały się publikacje Piotra Fiedorczyka (*O trudnych początkach postalinowskiej odwilży w sądownictwie białostockim*) oraz Piotra Niczyporuka (*Assertiones ex Jurisprudencia Aarona Akeksandra Olizarowskiego – rozprawa, która nigdy nie powstała*). Artykuł Piotra Fiedorczyka napisany wspólnie z Dawidem Zdrójkowskim *Echa polskich obozów pracy w raporcie Komitetu Specjalnego Pracy Przymusowej z 1952 r.* został opublikowany w pracy zbiorowej *Z historii ustroju i konstytucjonalizmu Polski. Księga Jubileuszowa dedykowana w 80 rocznicę Urodzin Profesora Mariana Kallasa*, (red. D. Makiłła przy współpracy M. Wilczek-Karczewskiej, Warszawa 2018). Marcin Łysko zamieścił artykuł *Kształtowanie polityki karnej w sprawach o wykroczenia przez aparat administracji Polski Ludowej* w wydawnictwie pokonferencyjnym *Dzieje biurokracji*, t. VIII, (red. T. Bykova, A. Górak, J. Legieć, Lublin 2018). Kolejny jego artykuł *Legal position of women in the Second Republic of Poland (1918–1939)* ukazał się w pracy zbiorowej *History of legal sources: the changing structure of law*, (red. A. Katančević, M. Vukotić, S. Vandenboerger, V. Minale, Belgrad 2018).

Konferencje naukowe

Ważnym obszarem aktywności naukowej pracowników i doktorantów Katedry był udział w krajowych i zagranicznych konferencjach naukowych, połączony z wygłoszeniem referatów.

W 2018 r. najczęściej w zagranicznych konferencjach naukowych uczestniczył Piotr Fiedorczyk. Podczas odbywającego się w Rydze (11-13 stycznia 2018 r.) 3rd Annual Central and East European Network of Legal Scholars Conference *Legal Traditions and Legal Identities in Central and Eastern Europe* wygłosił referat *Matrimonial Property Regimes in Central and Eastern Europe: tradition and identity?* Ponadto Piotr Fiedorczyk przewodniczył obradom konferencji. Uczestniczył w niej także Piotr Niczyporuk z referatem *Roman Law as the Foundation of Legal Culture in Central and Eastern Europe: Example of the Academia Vilnensis*.

W Budapeszcie 9 marca 2018 r. Piotr Fiedorczyk brał udział w konferencji *Developments in Family Law – Year by Year*, prezentując wystąpienie *Development of Polish Family Law after Fall of Communism*. Następnie w Strasburgu (4-5 maja 2018 r.) uczestniczył w posiedzeniu Rady Wykonawczej Międzynarodowego Stowarzyszenia Prawa Rodzinnego (ISFL). Posiedzenie zostało połączone z konferencją *The influence of international human rights bodies on the evolution of national family and children law*, podczas której wygłosił referat

Polish divorce law and proceedings in the light of ECHR judgment Babiarz vs. Poland. 16–20 maja 2018 r. Piotr Fiedorczyk (z referatem *Law on economic activity in the pre-war Poland and its foreign roots*) oraz Marcin Łysko (wystąpienie *Adjudicating in petty offences concerning compulsory delivery of agriculture products in People's Poland*) brali udział w 9th Conference in Legal History in the Baltic Sea Area (Tallin – Sagadi – Tartu).

Piotr Niczyporuk uczestniczył w XIV Seminario internazionale su 'Diritto romano ed attualità': *La Civitas Romana Dalle Origini Alle Leges Valeriae Honorate*, które miało miejsce w Catanzo (Włochy) w dniach 28 listopada – 3 grudnia 2018 r. Wygłosił referat *La legge di Numa Popilio su'lugere*. Podczas 9th Polish–Spanish Conference on the European Legal Tradition: *Administration, Welfare State and Socioeconomic Policies: Roman Roots and Modern Institutions* (Castellón de la Plana, 27 kwietnia 2018 r.) Krzysztof Szczygielski zaprezentował wystąpienie *Cura debilium personarum in ancient Rome and Polish family law*.

Najważniejszą krajową konferencją naukową, w której uczestniczyli niemal wszyscy pracownicy i doktoranci Katedry, był XXVII Ogólnopolski Zjazd Katedr Historyków Ustroju i Prawa *Wojny i ich wpływ na przemiany ustroju, prawa i myśli politycznej* (Lublin 10–12 września 2018 r.). Podczas obrad sesji plenarnej Zjazdu Piotr Fiedorczyk (wspólnie z Adamem Lityńskim i Anną Stawarską-Rippel) wygłosił referat *Wojny XX w. i ich skutki dla ustrojów państwowych i prawa*. W ramach obrad poszczególnych sekcji Zjazdu wystąpienia zaprezentowali:

- Marcin Łysko (*Działalność kolegiów do spraw wykroczeń w okresie stanu wojennego*);
- Karol Kuźmich (*Pokój jako element ideowy utopii społecznych*);
- Mariusz Mohyluk (*O polskie prawo narodowe w obliczu wojny*);
- Aron Józwicki (*Zawieszenie wymiaru sprawiedliwości jako przesłanka przedawnienia na tle Kodeksu zobowiązań i ustawodawstwa późniejszego*);
- Bartosz Kamil Truszkowski (*Województwo białostockie w uścisku radziecko-niemieckim. Struktura jednostek administracyjno-terytorialnych w latach 1939–1945*);
- Dawid Zdrójkowski (*Polskie obozy pracy przymusowej*).

Podczas Zjazdu referaty wygłosili także byli doktoranci Katedry – obecnie doktorzy nauk prawnych – Diana Maksimiuk (*Wymiar sprawiedliwości na Wileńszczyźnie w okresie Zarządu Cywilnego Ziem Wschodnich a ofensywa bolszewicka 1920 r.*) oraz Kamil Niewiński (*Obsada stanowisk sędziowskich w Polsce po II wojnie światowej*).

W Krakowie 11–15 września 2018 r. miał miejsce 72. Światowy Kongres Historyków Prawa *Plus ratio quam vis*, obradujący jako sesja Międzynarodowego Towarzystwa Historii Praw Starożytności im. Fernanda de Visschera. Uczestnikami kongresu byli Piotr Niczyporuk i Piotr Kołodko, którzy wspólnie wygłosili referat *Le sanzioni legali applicati ai bancari romani*.

Działające przy Katedrze Studenckie Koło Naukowe Historii Prawa (opiekun Piotr Fiedorczyk) współorganizowało ogólnopolską konferencję naukową *Ludzie – Idee – Prawo. Sto lat od odzyskania niepodległości* (Białystok 15 – 16 maja 2018 r.). Obradom sesji plenarnej konferencji przewodniczył Piotr Fiedorczyk, natomiast referaty wygłosili Piotr Niczyporuk (*Romaniści w służbie Niepodległej*), Marcin Łysko (*Ewolucja systemu polskiego prawa wykroczeń w XX wieku*) oraz Karol Kuźmicz (*Edwarda Abramowskiego wizja Niepodległej Rzeczypospolitej*).

Podczas zorganizowanej w Wilnie (30 września – 3 października 2018 r.) na Wydziale Ekonomiczno-Informatycznym UwB konferencji naukowej *W poszukiwaniu fundamentów europejskiej kultury prawnej*, referaty wygłosili:

- Piotr Niczyporuk (*Ludwik Alojzy Capelli jako romanista i penalista – wspólnie z Ewą Guzik-Makaruk*);
- Piotr Kołodko (*Biblioteka Akademii Wileńskiej – projekt Katedry Prawa Rzymskiego na Wydziale Prawa Uniwersytetu w Białymstoku*);
- Mariusz Mohyluk (*Wkład „Wileńskiego Przeglądu Prawniczego” w rozwój europejskiej kultury prawnej*).

Uczestnicząc w zorganizowanej przez Muzeum Historii Polski konferencji *Dziedzictwo II Rzeczypospolitej* (Warszawa 10-11 października 2018 r.) Piotr Fiedorczyk wygłosił referat *Dziedzictwo prawne II Rzeczypospolitej*. Brał także udział w konferencji *Sądownictwo powszechne w Białymstoku w stuleciu od odzyskania niepodległości* (Białystok 23 listopada 2018 r.), prezentując wspólnie z Kamilem Niewińskim wystąpienie *Sądownictwo powszechne w Białymstoku w stuleciu od odzyskania niepodległości*. W zorganizowanym w Warszawie (14-17 czerwca 2018 r.) XXIVth Annual Forum Association of Young Legal Historian uczestniczył Marcin Łysko. Wystąpił z referatem *Women’s participation in the public life of the Second Republic of Poland (1918–1939) – norms and legal practice*. Podczas zorganizowanej 21 maja 2018 r. na Wydziale Prawa UwB Ogólnopolskiej konferencji naukowej *Człowiek w Prawie Handlowym* Piotr Niczyporuk zaprezentował wystąpienie *Bankier w prawie rzymskim*. W odbywającej się również na Wydziale Prawa UwB Ogólnopolskiej konferencji naukowej *Wolna wola w ujęciu prawnym, medycznym i filozoficznym* (Białystok 12 grudnia 2018 r.) uczestniczył Karol Kuźmicz, wygłaszając referat *Wola jako kategoria filozoficzna*.

Piotr Kołodko brał udział w Ogólnopolskiej konferencji naukowej *Tłumaczenie czy interpretacja rzymskich tekstów prawnych* (Sucha Beskidzka 14-15 kwietnia 2018 r.). Wygłosił referat *Kilka uwag na temat roli w kwestora w postępowaniu karnym okresu republiki*. Ponadto wraz z Piotr Niczyporukiem trzykrotnie (28 lutego, 14 listopada i 10 grudnia 2018 r.) uczestniczyli w odbywających się na Wydziale Prawa UW Ogólnopolskich Spotkaniach Romanistów. Podczas posiedzenia Sekcji Praw Antycznych Komitetu Nauk o Kulturze Antycznej PAN

(Warszawa, 10 stycznia 2018 r.) Krzysztof Szczygielski wygłosił referat *Nauczanie prawa rzymskiego żołnierzy polskich internowanych w Szwajcarii w czasie II wojny światowej*.

Sprawy kadrowe

1 października 2018 r. Piotr Fiedorczyk został profesorem Uniwersytetu w Białymstoku.

MISCELLANEA HISTORICO-IURIDICA

vol. 18, issue 1

Chief Editors: Piotr Fiedorczyk

Issue Editors: Piotr Fiedorczyk and Bartosz Kamil Truszkowski

University of Białystok

Faculty of Law

Białystok 2019

Contents

Katarzyna Sójka-Zielińska 1931–2019 (<i>Piotr Fiedorczyk</i>)	7
Adam Lityński	
Truces and treaties of the Great War in the East	9
Magdalena Kun-Buczko	
Putting the war out of law. The problem of peace in international relations before and after the First World War.....	29
Anna Stawarska-Rippel	
The problem of private law codification in the countries of Central and Eastern Europe from the perspective of the past century	43
Jarosław Galicki	
Around the draft statute of the Polish Committee of the Olympic Games and the statute of the Union of Polish Sports Associations-the Polish Olympic Committee at the beginning of the Second Polish Republic	55
Grzegorz Kryszewski	
The Assembly Government System in the Constitution of Turkey of 1921.....	71
Adam R. Bartnicki	
Geopolitical consequences of The Treaty of Versailles	91
Marcin Łysko	
Protection of minority rights in the Second Republic of Poland in the light of the provisions of so called ‘small treaty of Versailles’ of 1919.....	109
Svitlana Karvatska	
Terminological definition of the category “Interpretation in international law”: historical transformations of the definitions and new approaches	133

Katarzyna Dunaj

“The Versailles Dictate” and its contestation in the Weimar Republic..... 153

Mieczysława Zdanowicz

Citizenship in the context of territorial changes adopted in
the Versailles Treaty 169

Mariusz Łysko

Chronicle of the Department of Philosophy and History of Law (2018) 181

Contents..... 187

„MISCELLANEA HISTORICO-IURIDICA“**INSTRUKCJE DLA AUTORÓW****ZAKRES TEMATYCZNY CZASOPISMA**

„Miscellanea Historico-Iuridica” (MHI) są publikowane przez historyków prawa z Wydziału Prawa Uniwersytetu w Białymstoku. Zamieszczane w nim teksty są przede wszystkim efektem badań pracowników Katedry, mają charakter historycznoprawny bądź traktują o prawie współczesnym z wyraźnym kontekstem historycznym. Są wydawane jako półrocznik w wersji papierowej (wersja podstawowa) oraz w elektronicznej pod adresem: <http://miscellanea.uwb.edu.pl>.

ZASADY WYDAWNICZE I INFORMACJE OGÓLNE**PRZYJMOWANIE PUBLIKACJI DO DRUKU**

Kopia publikacji powinna być wysłana drogą e-mailową do sekretarza redakcji: miscellanea@uwb.edu.pl. Rękopis powinien zawierać dane autorów, w tym ich afiliację, oraz mieć dołączone pisemne oświadczenie autora/autorów o tym, że żadna podobna publikacja autora/autorów nie została i nie zostanie opublikowana w innym miejscu. Ponadto autorzy winni oświadczyć, iż zgadzają się na publikację tekstu w MHI. W razie przyjęcia publikacji do druku autor/autorzy zostaną poproszeni o przekazanie praw autorskich do publikacji na rzecz wydawcy, tj. Wydawnictwa Uniwersytetu w Białymstoku.

PROCES RECENZYJNY

Wszystkie złożone publikacje zostaną poddane procesowi recenzyjnemu. Wszystkie teksty (tj. artykuły, artykuły recenzyjne oraz dokumenty archiwalne) będą recenzowane przez dwóch niezależnych ekspertów pochodzących z zewnętrznej placówki naukowej. W przypadku tekstów powstałych w języku obcym, co najmniej jeden z recenzentów będzie afiliowany w instytucji zagranicznej innej niż narodowość autora pracy. Jako zasada wprowadzony zostanie model, w którym autor/autorzy i recenzenci nie znają swoich tożsamości (tzw. *double-blind review process*). Jednakże w niektórych przypadkach wydawcy mogą nie zastosować tej procedury. Wówczas recenzent zostanie poproszony o podpisanie oświadczenia o niewystępowaniu konfliktu interesów pomiędzy nim a autorem publikacji. Recenzja będzie miała formę pisemną i kończyła się jednoznacznym wnioskiem co do dopuszczenia artykułu do publikacji lub jego odrzucenia. Gdy decyzja zostanie podjęta, autor publikacji zostanie zawiadomiony o niej listownie, włącznie z treścią uwag recenzentów (bez podania ich nazwisk). Wydawcy podejmą działania w celu ochrony MHI przed przypadkami „ghostwriting” i „guest authorship”. Wszystkie tego typu przypadki będą upubliczniane przez informowanie o nich odpowiednich placówek naukowych. Lista recenzentów będzie publikowana w każdym tomie.

KRYTERIA RECENZJI

Kryteria oceny artykułu złożonego do Redakcji „Miscellanea Historico-Iuridica” obejmują:

- 1) wstępną charakterystykę artykułu – czy ma on wymiar teoretycznoprawny, prawnoporównawczy, historycznoprawny
- 2) czy tytuł odpowiada treści artykułu
- 3) czy jasno i poprawnie określone zostały cel i założenia artykułu
- 4) czy cel artykułu został osiągnięty
- 5) ocenę wartości naukowej artykułu
- 6) ocenę zastosowanej metody badawczej
- 7) ocenę i celowość zastosowania metody statystycznej
- 8) ocenę wykorzystania literatury naukowej
- 9) ocenę poprawności wniosków końcowych
- 10) ocenę językową i stylistyczną

Każda recenzja powinna się kończyć jednoznaczną rekomendacją do druku lub innymi wnioskami.

ZGODA NA PUBLIKACJĘ

Materiały kopiowane z innych źródeł muszą być zaopatrzone w publiczne oświadczenie autora i wydawnictwa, zawierające zgodę na publikację przez Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku. Uzyskanie takiej zgody obciąża autora/autorów.

PRZYGOTOWANIE PUBLIKACJI DO DRUKU

Artykuły powinny być napisane w języku polskim lub angielskim, francuskim, niemieckim, włoskim, hiszpańskim czy rosyjskim. Strona tytułowa powinna zawierać:

1. Imię (imiona), nazwisko i afiliację Autora (Autorów).
2. Dane kontaktowe Autora (Autorów) – adres (do wiadomości redakcji), e-mail.
3. Identyfikator ORCID Autora (Autorów) – Open Researcher and Contributor ID – kod alfanumeryczny stworzony dla unikalnego identyfikowania autorów i współautorów publikacji naukowych i akademickich; rejestracja dostępna na <https://orcid.org/register>.
4. Pełny tytuł artykułu w języku złożonego tekstu.
5. Abstrakt (zapowiedź artykułu do 1200 znaków) w języku złożonego tekstu.
6. Pełny tytuł artykułu w języku angielskim.
7. Abstrakt w języku angielskim.
8. Słowa lub frazy kluczowe w języku złożonego tekstu (od 3 do 6).
9. Słowa lub frazy kluczowe w języku angielskim.

Na końcu artykułu należy umieścić:

1. Wykaz bibliograficzny zawierający wszystkie wykorzystane w artykule źródła, literaturę w porządku alfabetycznym, orzecznictwo, strony internetowe itp.
2. Streszczenie artykułu w języku złożonego tekstu.
3. Streszczenie artykułu w języku angielskim.

WSKAZÓWKI DLA AUTORÓW TEKSTÓW

INFORMACJE OGÓLNE

1. Objętość tekstu nie powinna przekraczać 25 stron przygotowanych według wskazanych zasad. Tekst główny powinien być napisany czcionką Times New Roman 12 pkt, wyrównany do lewej i prawej (wyjustowany), interlinia 1,5 wiersza. Dopuszcza się stosowanie wyróżnień w tekście, np. pogrubienie tekstu (w nagłówkach) i kursywę (cytaty, terminy, zwroty i sentencje łańciskie). Cytaty należy umieszczać w cudzysłowie „...”. Redakcja nie weryfikuje stosowanych w tekstach cytatów ani ich tłumaczeń. Redakcja zastrzega sobie prawo do usuwania usterek stylistycznych i ujednolicania tekstu zgodnie z przyjętymi zasadami, bez porozumienia z Autorem.
2. Jeżeli zachodzi potrzeba, w tekście należy konsekwentnie stosować wyliczenia punktowe: 1), 2), 3) itd., lub a), b), c) itd. Nie należy stosować wyliczeń w innej postaci (np. • czy <).
3. Wszystkie strony powinny zawierać ciągłą numerację.
4. W tekście należy stosować następujące łańciskie skróty:

eadem	– taż, teźże
ibidem	– tamże
idem	– tenże
op. cit.	– dzieło cytowane
passim	– tu i ówdzie, wszędzie.

ZASADY SPORZĄDZANIA PRZYPISÓW

1. Przypisy należy sporządzić czcionką Times New Roman 10 pkt, tekst powinien być wyrównany do lewej i prawej (wyjustowany), interlinia 1,0 z odnośnikami w indeksie górnym. Należy stosować ciągłą numerację przypisów.

2. W tekście numer przypisu należy umieszczać bez spacji po wyrazie, przed przecinkiem lub kropką kończącą zdanie, np. W dalszej części swojego wystąpienia nawiązał do tradycji nauczania prawa rzymskiego w Wilnie¹, przypominając postać hiszpańskiego humanisty i romanisty Petrusa Roysiusa² (Pedro Ruiz de Moroz 1505–1571), znanego w naszym kraju pod nazwiskiem Roizjusz³.
3. Przypis należy traktować jak zdanie, dlatego też powinien zaczynać się wielką literą, a kończyć kropką.
4. Dzieło autora, które jest powoływane po raz pierwszy, należy cytować w następujący sposób: inicjał imienia autora z kropką, nazwisko, po przecinku tytuł dzieła kursywą, miejsce wydania i rok, strony, np. J. Sondel, *Słownik łacińsko-polski dla prawników i historyków*, Kraków 1997, s. 174-178; kolejne wydanie należy zaznaczyć w następujący sposób: J. Sondel, *Słownik łacińsko-polski dla prawników i historyków*, wyd. 2, Kraków 2001, s. 266.
5. Dzieło cytowane po raz pierwszy z czasopisma naukowego należy cytować, podając kolejno: inicjał imienia autora z kropką, tytuł artykułu kursywą, tytuł czasopisma w cudzysłowie i jeśli dalej będzie przywoływane w tekście, to jego skrót w nawiasie, cyframi arabskimi rok wydania, numer (zeszyt), cytowane strony, np. I. Koschembahr-Łyskowski, *O pojęciu własności, zarazem jako przyczynek do nauki o źródłach prawa*, „Przegląd Prawa i Administracji” (dalej: PPIA) 1902, z. 6, s. 385-410. Publikację cytowaną po raz kolejny z tego samego czasopisma naukowego należy podawać w skrócie, np. I. Koschembahr-Łyskowski, *Dwa nowe opracowania rzymskiego prawa prywatnego*, PPIA 1908, z. 5, s. 329-353.
6. Tylko jedno dzieło (np. monografia, artykuł) tego samego autora przywoływane po raz kolejny należy cytować w następujący sposób: inicjał imienia autora z kropką, nazwisko, skrót op. cit., numer strony oraz ewentualnie przypis, np. J. Sondel, op. cit., s. 185.
7. Jeśli w tekście cytowanych jest kilka opracowań tego samego autora, to należy wówczas w przypisach (z wyjątkiem pierwszego przypisu do danego opracowania) wprowadzić jednoznaczny skrót tytułu, który pozwoli odróżnić te opracowania, następnie należy postawić po nim trzy kropki z przecinkiem ..., oraz podać numer strony, np. F. Bossowski, *Ze studiów nad rzeczami wyjętymi z obiegu wedle prawa rzymskiego*, „Gazeta Sądowa Warszawska” 1923, nr 30, s. 257-260; F. Bossowski, *Znalezienie skarbu wedle prawa rzymskiego*, Kraków 1925, s. 38 – w dalszych przypisach należy cytować (jeśli opracowania tego samego autora znajdują się w tym samym przypisie): F. Bossowski, *Ze studiów nad rzeczami...*, s. 258; idem, *Znalezienie skarbu...*, s. 45.
8. Jeśli w tekście artykułu znajdują się obok siebie w kolejnych przypisach dwa odniesienia do tego samego opracowania autora, należy stosować skrót ibidem, np. R. Taubenschlag, *Die materna potestas im gräko-ägyptischen Recht*, „Zeitschrift der Savigny Stiftung für Rechtsgeschichte. Romanistische Abteilung” 1929, nr 49, s. 115-128; kolejny przypis: Ibidem, s. 120.
9. Artykuł z publikacji zbiorowej cytuje się, podając kolejno: inicjał imienia autora z kropką, nazwisko, tytuł artykułu kursywą, przecinek, następnie [w:] tytuł publikacji zbiorowej kursywą, inicjał imienia redaktora (redaktorów) z kropką, nazwisko, tom, miejsce wydania i rok, strony, np. F. Bossowski, *Nowela Justyniana 115-Statut Litewski I R. IV. Art. 13 (14), Statut Litewski II i III R. VIII. Art. 7.-T. X. cz. 1 Art. 167*, [w:] *Księga pamiątkowa ku uczczeniu czterechsetnej rocznicy zoydania Pierwszego Statutu Litewskiego*, red. S. Ehrenkreutz, Wilno 1935, s. 107-121; G. Bałtruszajtys, *History of the Roman Law Department at the Warsaw University*, [w:] *Au-delà des frontières. Mélanges de droit romain offerts à Witold Wołodkiewicz*, red. M. Zabłocka, J. Krzynówek, J. Urbanik, Z. Służewska, t. 1, Varsovie 2000, s. 35-36.

10. Hasło encyklopedyczne cytuje się, podając kolejno: inicjał imienia autora z kropką, nazwisko, tytuł hasła kursywą, przecinek, następnie [w:] tytuł publikacji zbiorowej kursywą, inicjał imienia redaktora (redaktorów) z kropką, nazwisko, tom, miejsce wydania i strony (szpalty), np. R. Taubenschlag, *Münzverbrechen*, [w:] *Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, red. A. Pauly, G. Wissowa, t. XVI (1), Stuttgart 1933, szp. 455–457.
11. Artykuł z gazety codziennej cytuje się, podając kolejno: inicjał imienia autora z kropką, nazwisko, tytuł artykułu kursywą, tytuł gazety w cudzysłowie, datę wydania, np. Ł. Zalewski, *Brak zgody to równy podział na dziecko*, „Dziennik Gazeta Prawna” z 4 listopada 2013, s. B3.
12. Recenzję należy cytować w następujący sposób: skrót rec., inicjał imienia autora recenzji z kropką, nazwisko, tytuł czasopisma w cudzysłowie cyframi arabskimi rok wydania, numer (zeszyt), cytowane strony, przecinek, następnie [z:] inicjał imienia autora recenzowanej pracy z kropką, nazwisko, tytuł pracy, miejsce i rok wydania, np. Zob. rec. A. Berger, „Kritische Vierteljahresschrift für Gesetzgebung und Rechtswissenschaft” 1925, nr 21, s. 191-195, [z:] U. Willamowitz-Moellendorff, *Staat und Gesellschaft der Griechen und Römer bis zum Ausgang des Mittelalters*, Leipzig – Berlin 1923.
13. Orzeczenia sądów lub trybunałów cytuje się, podając kolejno: nazwę orzeczenia, nazwę organu, który je wydał, datę wydania, sygnaturę akt oraz, jeśli orzeczenie było publikowane – miejsce publikacji i numery stron, np. Orzeczenie SN z 13 stycznia 1965 r., I CR 464/64, OSNCP 1965, nr 10, poz. 171.
14. Akty prawne cytuje się w następujący sposób: Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny (Dz. U. nr 16, poz. 93 z późn. zm.); Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. – Prawo budowlane (t.j. Dz. U. 2010 nr 243, poz. 1623 z późn. zm.).
15. Stronę internetową należy podawać w następujący sposób: <http://www.ms.gov.pl> (25.09.2013).

“MISCELLANEA HISTORICO-IURIDICA” INSTRUCTIONS FOR AUTHORS

SCOPE

“The Miscellanea Historico-Iuridica” (MHI) is published by the historians of law from University of Białystok, Faculty of Law. The published texts primarily include the results of research conducted by the members of our Department, the articles are of historical and legal nature or concern contemporary law with a clear historical context. It is issued twice a year in the printed form (the basic form), and in the electronic form at:
<http://miscellanea.uwb.edu.pl>.

EDITORIAL POLICY AND GENERAL INFORMATION

SUBMISSION OF MANUSCRIPTS

The copy of the manuscript should be sent by the e-mail to the Secretary of the Editorial Board: miscellanea@uwb.edu.pl. The manuscript must be accompanied by a written statement of corresponding author that no similar paper has been or will be submitted for publication elsewhere as well as all authors listed on a manuscript have agreed to its submission. Upon acceptance of the manuscript, the author(s) will be asked to transfer the copyright to the publisher (i.e. Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku).

REVIEW PROCESS

All submitted manuscripts (i.e. studies, archive documents, book reviews – articles) will be subject to review by two independent experts from the outside unit for the scientific evaluation. If the text is written in foreign language, at least one of the reviewers should be affiliated in the foreign institution other than the nationality of the author(s). The “double-blind review process” will be introduced as a rule. However, in some cases the editors may not introduce this procedure and they may ask the reviewer to sign a statement of no conflict of interest existing between the reviewer and the author. The review must contain clear declaration that the reviewed text should be published or withdrawn. When a decision is reached, a decision letter will be sent to the authors, including the comments of the referees (not showing his name). The editors will take the measures to protect the MHI from “ghostwriting” and “guest authorship” cases. All these kind of cases will be exposed, by informing relevant scientific units about such cases. A list of reviewers will be published in each volume.

REVIEW CRITERIA

The criteria of reviewing an article submitted for publishing in “Miscellanea Historico-Iuridica” include:

1. the initial characteristics of the article – if it has theoretical, legal comparative, historical and legal dimension
2. does the title correspond with the content of the article
3. has the purpose and the concept of work been clearly and correctly defined
4. has the purpose of the article been achieved
5. the scientific value of the article
6. the correctness of the method of research
7. the necessity of using the statistical method
8. the value of bibliography used
9. the correctness of final conclusions
10. the style and linguistic value of the text

Every review should have a clear recommendation for publishing the text or include other conclusions.

PERMISSIONS

Materials copied from other sources must be accompanied by a written statement from both the author and publisher giving permission to Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku for reproduction. It is the author's responsibility to ensure that such permissions are obtained.

PREPARATION OF MANUSCRIPTS

Articles should be written in Polish or English, French, German, Russian, Italian or Spanish. The title page should include:

1. Name (names), surname and affiliation of the Author(s).
2. Contact details of the Author(s) – address, e-mail.
3. ORCID number of the Author(s) - Open Researcher and Contributor ID - alphanumeric code to uniquely identify scientific and other academic authors and contributors; registration available at <https://orcid.org/register>.
4. Full title of the article in the language of the submitted text.
5. Abstract in the language of the submitted text (up to 1200 characters).
6. Full title of the article in English.
7. Abstract in English.
8. Key words in the language of the submitted text (from 3 to 6).
9. Key words in English.

On the end of the article the Author should attach:

1. A list of references (full bibliography) in alphabetical order including all of the sources used throughout the text: publications, original sources, case law, internet sites, etc.
2. Summary of the article in the language of the submitted text.
3. Summary of the article in English.

GUIDELINES FOR AUTHORS GENERAL INFORMATION

1. The length of the text should not exceed 25 pages formatted according to the rules given below. The main text should be typed in 12-point Times New Roman, with full justification, 1.5 line spacing. Bolding is allowed in headlines, italics while using citations, terms, phrases and sentences in Latin. Quotation marks are requested for citations. The Editorial Board of *Miscellanea* does not verify citations and their translations used in submitted papers. The Board reserves the right to remove stylistic mistakes and to standardize the text according to accepted rules, without consulting the Author.
2. When necessary, consistent enumeration should be used: 1), 2), 3) etc., or a), b), c) etc. No other types (such as • or <) should be used.
3. Consistent enumeration of all pages should be included at the bottom of each page.
4. The following Latin abbreviations should be used:
  - eadem, idem – the same (the former refers to a lady, the latter to a man)
  - ibidem – the same place
  - op. cit. – in the work cited
  - passim – here and there, everywhere.

CITATION GUIDE

1. Footnotes (in 10-point Times New Roman, with full justification, 1,0 line spacing with footnote symbols in the upper index) should be consistently enumerated.
2. In the main text the footnote symbol should be inserted after the word (no space) and before a coma or period ending the sentence. For example: In the next part of his presentation, tradition of teaching Roman law in Vilnius was recalled¹, accompanied by the note of Spanish humanist Petrus Roysius² (Pedro Ruiz de Moroz 1505–1571), known as Roizjusz³.
3. A footnote should be formatted as a sentence, starting with a capital letter and ending with period.

4. Publication used for the first time should be cited as follows: initial of the author's name followed by period, last name of the author, title of the work in italics, place and year of publication, pages. For example: J. Sondel, *Latin-Polish dictionary for Lawyers*, Krakow 1997, pp. 174-178; Later edition should be indicated as follows: J. Sondel, *Latin-Polish dictionary for Lawyers*, ed. 2, Krakow 2001, p. 266.
5. First citation of a paper published in a scientific periodical/journal should include: the initial of the author's name followed by period, last name of the author, title of the work in italics, title of the periodical/journal in quotation marks and, if it is to be cited again, its abbreviation in parenthesis, publication year, volume (issue), cited pages. For example: I. Koschembahr-Lyskowski, *On the history of property law*, "Journal of Law and Administration" (hereinafter: JoLA) 1902, vol. 6, pp. 385-410. A further publication from the same periodical should be cited with abbreviation. For example: I. Koschembahr-Lyskowski, *Two new reviews of the Roman law*, JoLA 1908, vol. 5, pp. 329-353.
6. Only one other work of the same author referred to again should be cited as follows: initial of the author's name followed by period, last name of the author, op. cit., pages (or footnote number). For example: J. Sondel, op. cit., p. 185.
7. If several works of the same author are used, a clear abbreviation should be selected to identify each work followed by ellipsis, coma and page number. For example: F. Bossowski, *Roman law issues*, "Judicial Gazette of Warsaw" 1923, nr 30, pp. 257-260; F. Bossowski, *Property law problems*, Krakow 1925, p. 38 – should be further cited (in the same footnote) as: F. Bossowski, *Roman law...*, p. 258; idem, *Property law...*, p. 45.
8. If two references to the same work are made next to each other in the text, the *Ibidem* term should be used in footnotes. For example: R. Taubenschlag, *Die materna potestas im gräko-ägyptischen Recht*, „Zeitschrift der Savigny Stiftung für Rechtsgeschichte. Romanistische Abteilung" 1929, nr 49, pp. 115-128; followed by: *Ibidem*, p. 120.
9. Article from a group publication should be cited as follows: initial of the author's name followed by period, last name of the author, title of the article in italics, [in:], title of the group publication in italics, initial of the name of the editor/s followed by period, last name of the editor/s, volume, place and year of publication pages. For example: F. Bossowski, *Justynia's novels*, [in:] *Anniversary book for the First Lithuanian Statute*, ed. S. Ehrenkreutz, Vilnius 1935, pp. 107-121; G. Bałtruszajtys, *History of the Roman Law Department at the Warsaw University*, [in:] *Au-delà des frontières. Mélanges de droit romain offerts à Witold Wołodkiewicz*, édités par M. Zablocka et J. Krzynówek, J. Urbanik, Z. Służewska, vol. 1, Varsovie 2000, pp. 35-36.
10. Encyclopedia entry reference should include the following: initial of the author's name followed by period, last name of the author, title of the entry in italics, [in:] title of the publication in italics, initial of the name of the editor/s followed by period, last name of the editor/s, volume, place and date of publication, pages. For example: R. Taubenschlag, *Münzverbrechen*, [in:] *Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, eds. A. Pauly, G. Wissowa, vol. XVI (1), Stuttgart 1933, pp. 455-457.
11. Article from a newspaper should be cited as follows: initial of the author's name followed by period, last name of the author, title of the article in italics, title of the newspaper in quotation marks, day date of the publication, page. For example: Ł. Zalewski, *Lack of consensus on custody*, "Legal Paper", 4 November 2013, p. B3.
12. Review should be cited as follows: abbreviation rev., initial of the author's name followed by period, last name of the author, title of the periodical in quotation marks, year of publication, volume (issue), cited pages, [from:] initial of the name of the reviewed author, last name of that author, title of work, place and date of publication. For example: See rev. A. Berger, "Kritische Vierteljahresschrift für Gesetzgebung und Rechtswissenschaft" 1925, nr 21, pp. 191-195, [from:] U. Willamowitz-Moellendorff, *Staat und Gesellschaft der Griechen und Römer bis zum Ausgang des Mittelalters*, Leipzig – Berlin 1923.
13. Judgments of the courts and tribunals should be cited as follows: title of the case, name of the organ issuing the judgment, date of the judgment, reference symbols, and, if the judgment was published – indication of the place of publication and pages. For example:

Judgment of the Supreme Court of Poland of 13 January 1965, CR 464/64, OSNCP 1965, nr 10, pos. 171.

14. Polish legal acts reference: Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny (Dz. U. nr 16, poz. 93 z późn. zm.); Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. – Prawo budowlane (t.j. Dz. U. 2010 nr 243, poz. 1623 z późn. zm.).
15. Website reference: <http://www.ms.gov.pl> (25.09.2013).